SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

Š. Ondruš, Význam a pôvod slovesa *páčiť sa* ■ K. Palkovič, Duálové formy v spisovnej slovenčine, najmä u J. Hollého a M. Kukučína ■ J. Kačala, Intenčná hodnota slovesa *opršať* ■ A. Habovštiak, Nárečové zápisy Šimona Zolyomiho ■ J. Mlacek, Slovnodruhová charakteristika fakultatívnych členov frazeologizmu

DISKUSIE

Š. Peciar, Výslovnosť a pravopis (Príspevok do diskusie o slovenskej ortoepii) ■ L. Dvonč, Znovu k otázke prepisu ruských miestnych názvov *Marx, Engels — Marks, Engels* ■ F. Kočiš, Výrazový posun a jazyková adekvátnosť v preklade (Poznámky k prekladu románu Egoisti)

SPRÁVY A POSUDKY

Slovenský komitét slavistov ustanovený. L. Dvonč ■ Súpis prác Antona Augustína Baníka za roky 1920—1965. L. Dvonč ■ Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek. K. Habovštiaková

ROZLIČNOSTI

5|35|1970

VYDAVATEĽSTVO
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR
Eugen Jóna
VÝKONNÝ REDAKTOR
Ladislav Dvonč
REDAKČNÁ RADA
Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Holý, Gejza Horák, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Rudolf Krajčovič, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Pavel Ondrus, Štefan Peciar, Jozef Ružička
REDAKCIA
Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

Š. Ondruš, Význam a pôvod slovesa *páčiť sa* . 257
K. Palkovič, Duálové formy v spisovnej slovenčine, najmä u J. Hollého a M. Kukučína . 265
J. Kačala, Intenčná hodnota slovesa *opršať* . 271
A. Habovštiak, Nárečové zápisy Šimona Zolyomiho 275
J. Mlacek, Slovnodruhová charakteristika fakultatívnych členov frazeologizmu . . . 280

DISKUSIE

Š. Peciar, Výslovnosť a pravopis (Príspevok do diskusie o slovenskej ortoepii) 285
L. Dvonč, Znovu k otázke prepisu ruských miestnych názvov *Marxs, Engels — Marks, Engeľs* 291
F. Kočiš, Výrazový posun a jazyková adekvátnosť v preklade (Poznámky k prekladu románu Egoisti) 297

SPRÁVY A POSUDKY

Slovenský komitét slavistov ustanovený. L. Dvonč 307
Súpis prác Antona Augustína Baníka za roky 1920—1965. L. Dvonč 308
Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek. K. Habovštiaková . . . 310

ROZLIČNOSTI

Ozdravieť — vyzdravieť — uzdraviť sa. M. Marsinová 313
Phnompenh — v *Phnompenhu*, či v *Phnompenhi?* L. Dvonč 315
Kambodžský jazyk — kambodžština. L. Dvonč 317
Dobšinská ľadová jaskyňa — Dobšinská Ľadová Jaskyňa. J. Kačala 318
Práter, z *Prátra*, v *Prátri* i na *Prátri.* J. Jacko 318

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 35 — 1970
ČÍSLO 5

Šimon Ondruš

VÝZNAM A PÔVOD SLOVESA *páčiť sa*

Z osobnej skúsenosti vieme, že príslušníkov ostatných slovanských národov, a to aj jazykovedcov, veľmi prekvapí pri prvom zoznamovaní sa so slovenčinou naše sloveso *páčiť sa*, ako aj jeho významové a formálne odvodeniny *nech sa páči!*, *prepáčiť*. Je to prirodzené, lebo tieto slovesá vyjadrujú pochopy a predstavy, ktoré sa svojím jazykovým stvárnením v slovanských jazykoch veľmi odlišujú. Oproti nášmu slovesu *páčiť sa* stojí odlišné české *líbit se*, poľské *podobać się*, ukrajinské *podobatysja*, bieloruské *padabacca*, ruské *nravitsja*, bulharské *charesva se*, maced. *aresa se, dopaǵa se, sviǵa se*, srbsko-chorvátske *svidjati se, dopadati se*, slovinské *dopadati, biti všeč*.

Odlišnosť slovenčiny od iných slovanských jazykov sa zvýrazňuje ešte viacej tým, že slovenčina je jediná slovanská reč, ktorá používa od slovesa *páčiť sa* utvorený želací gramatický tvar *nech sa páči!* v zdvorilostnej výzvovej funkcii zodpovedajúci nemeckému *bitte!*, anglickému *please!* Ostatné slovanské jazyky používajú v tejto funkcii sloveso odvodené od iného základu ako sloveso s významom „páčiť sa“:

slovensky:	*páčiť sa*	*nech sa páči!*
česky:	*líbit se*	*prosím!*
poľsky:	*podobać się*	*proszę!*
rusky:	*nravitsja*	*požalujsta!*
bulharsky:	*charesva se*	*zapoviadaj-te!*
srbochorv.:	*svidjati se*	*izvoli-te!*
slovinsky:	*dopádati*	*izvoli-te!*

Využitie slovesa významu „páčiť sa“ v zdvorilostnej výzvovej funkcii *nech sa páči*, hoci je zo slovanských jazykov charakteristické iba pre slovenčinu, nie je predsa v jazykoch také izolované. Pozná ho rovnako aj maďarčina, v ktorej zdvorilostná výzvová forma *tessék* „nech sa páči“ je želacím tvarom slovesa *tetszik, tetszeni* „páčiť sa“. Rovnako aj anglické *please* a francúzske *plair* „páčiť sa“ používajú sa aj v zdvorilostnej mo-

dálnej funkcii *please!, s'il vous plaît!* „nech sa páči". To isté platí o prameni týchto slovies, o latinskom *placere* „páčiť sa", ktorého želacia forma *placeat* znamená „nech sa páči".

Sloveso *páčiť sa* je svojím významom aj tvarom (svedčí o tom zvratná častica *sa*) sloveso druhotné. Prvotné je v spisovnom jazyku zastarané, resp. na niektoré nárečové oblasti obmedzené nezvratné sloveso *páčiť* vo význame „pozerať, hľadieť". Niektorí starší spisovatelia, najmä Hviezdoslav, používali toto slovo ako básnické synonymum za sloveso *pozerať: Obrazy páč krásne, slúchaj hudbu v duši.*[1] Pôvodnejší význam zachováva dodnes predponové odvodené sloveso *opáčiť*. Toto sloveso nadobudlo však okrem užšieho významu „vnímať, zisťovať očami" aj širší význam „vnímať zmyslami vôbec", t. j. „zisťovať, skúmať". Toto významové rozšírenie slovesa *opáčiť* je opakom vývinu významu slovesa *čuť, počuť*, ktoré od širšieho významu „všímať si, vnímať zmyslami" prešlo k užšiemu významu „vnímať ušami".[2] Slovník slovenského jazyka dal v rámci významovej diferenciácie slovesa *opáčiť* význam „vnímať, zisťovať hmatom" na prvé miesto, ako svedčí príkladová veta od Krnu *[Bača]* opáčil *si hrubými prstami svaly na rukách*, kým význam „vnímať očami, pozerať" je uvedený až na štvrtom mieste, ako svedčí príkladová veta od Tajovského *Nevesta vše prišla s deťmi ju opáčiť* alebo od Hrušovského Prišla opáčiť, *ako sa vedie tuto kútnici a synátorovi.*[3]

Významový posun „vidieť, pozerať" → „páčiť sa" nie je pri vývine nášho slovesa *páčiť* „pozerať" → *páčiť sa* „ľúbiť sa" nijako izolovaný. Tento významový posun je pri slovesách vyjadrujúcich vnímanie očami dosť častý. Aj naše sloveso *vidieť* so základným významom „vnímať očami" je v spojeniach typu *To sa mi nevidí* synonymné so spojením *To sa mi nepáči.* Obdobne aj latinská responzia nášho slovesa *videre*, resp. pasívne *videri* pozná tento významový posun. Bernolák napríklad uvádza pri hesle *vidieť sa* latinské synonymné ekvivalenty *videri, placere, libere*, nemecké *gut dünken, beliebig sein, gefallen*, maďarské *tetszeni.* Ako príklad uvádza vetu *Bohu sa ináč videlo (ľúbilo)* s ekvivalentmi lat. *Deo non ita visum est*, nem. *Gott dem Herrn gefiel es anders*, maď. *Nem úgy tetszett az Istennek.*[4]

O významovom posune *vidieť sa* → *páčiť sa* svedčí veľmi preukazne aj

[1] *Slovník slovenského jazyka III*, Bratislava 1963, 6.

[2] Porov. staročeské „jedny věci čijeme skrze viděnie, druhé skrze slyšenie, třetie skrze povoněnie a jiné čijeme skrze dotčenie; mé nohy nečili země; čila kosa kámen"; podľa V. Machka, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1968, 104.

[3] *Slovník slovenského jazyka II*, Bratislava 1960, 568.

[4] A. Bernolák, *Slowár slowenski česko-latinsko-ňemecko-uherski V*, Budín 1825, 3665. Porov. napr. v slovníku Pražák – Novotný – Sedláček, *Latinsko-český slovník*, Praha 1948, 1398: mihi videtur zdá se vhodným, líbí se; si tibi videtur je-li ti libo, t. j. ak sa ti páči.

maďarské *tetszik „páči sa“*, ktoré v staršej podobe *tetik* malo význam *látszik, feltünik*, t. j. *vidí sa, zdá sa, javí sa.*[5]

O životnosti slovesa *páčiť* „pozerať“ v staršom období vývinu slovenčiny svedčí aj jeho predponová odvodenina *prepáčiť*. Tak ako sloveso *páčiť sa* a jeho zdvorilostný modálny tvar *nech sa páči*, aj odvodenina *prepáčiť* je pre slovenčinu v porovnaní s ostatnými slovanskými jazykmi typická:

	gefallen	bitte!	entschuldigen Sie!
slovensky:	*páčiť sa*	*nech sa páči!*	*prepáč-te!*
česky:	*líbit se*	*prosím!*	*promiň-te!*
poľsky:	*podobać się*	*proszę!*	*przepraszam!*
rusky:	*nravitsja*	*požalujsta!*	*izvini-te!* *prosti-te!*
bulharsky:	*charesva se*	*zapoviadaj-te!*	*izvini-(e)te!*
srbochorv.:	*svidjati se* *dopadati*	*izvoli-te!*	*izvini-te!* *oprosti-te!*
slovinsky:	*dopadati* *všeč biti*	*izvoli-te!*	*oprosti-te!*

Významový odvodzovací postup „pozerať, hľadieť“ → „prepáčiť“, hoci je v rámci slovanských jazykov typický iba pre slovenčinu, nie je v sémantickom vývine jazykov neznámy. V slovenčine nastal obdobný odvodzovací postup aj pri slovese *hľadieť*, resp. predponovom *prehľadieť, prehliadať, prehliadnuť*, ktoré neznamená iba „prezerať, vyšetrovať, skúmať“, ale aj „nebadať, nevšímať si; prepačovať, odpúšťať“. Tento významový posun pri slovesách *páčiť – prepáčiť, hľadieť – prehliadnuť* v slovenčine korešponduje s významovým posunom maďarského slovesa *néz* „pozerať“, *elnéz* „hľadieť stranou; zahľadieť sa; prehliadnuť, nebadať; prepáčiť.“[6]

Genetickému výkladu slovies *páčiť sa, prepáčiť*, resp. ich prameňu *páčiť* „pozerať“ sa doteraz nevenovala náležitá pozornosť v slovenskej ani ostatnej slovanskej porovnávacej jazykovede. Ak brala slavistika do úvahy slovenský materiál z tohto okruhu slovies, tak iba variant so začiatočnou znelou spoluhláskou *báčiť, bačiť*, resp. nárečové obmeny *bačic* (východoslovenské). Nakoľko vieme, prvý vzal do úvahy podobu *báčiť sa* F. Sławski, ale bez hlbšej analýzy tvrdil o tomto slovese, že je „typowe polskie, formy ruskie i słowacka z polskiego“.[7] Autor prvého poľského etymologického slovníka A. Brückner[8] nebral slovenský materiál vôbec do úvahy jednoducho preto, že ho nepoznal.

---

[5] G. Bárczi, *Magyar szófejtő szótár*, Budapest 1941, 308.
[6] J. Hvozdzik, *Zovrubný slovník maďarsko-slovenský*, Košice 1933, 162.
[7] F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego I*, Kraków 1952–1956, 24.
[8] A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, 2. vyd. Warszawa 1957, 10.

F. Sławski, M. Vasmer a ďalší slavisti sa zhodne pridržiavajú Bernekerovho[9] názoru, že sloveso *bačiti*, ktoré je vraj pôvodne iba poľské, vzniklo z predpony *ob-* a z desubstantívneho slovesa odvodeného od slova *oko* so zdĺženým koreňným vokálom *ob-ōk-* > *obač-iti*, z ktorého chybnou morfematickou dekompozíciou vzniklo *bačiti*, obdobne ako *ob-agniti* > *obagniti* > *bagniti* (naše *bahniť sa, bahnica*). Z poľštiny sa vraj toto sloveso rozšírilo do susedných slovanských nárečí a jazykov. Tento názor prijal aj M. Vasmer pri výklade juhozápadoruského nárečového slovesa *bačiť*.[10]

Od vyjdenia Bernekerovho Slovanského etymologického slovníka tradovaný názor o etymológii a pôvodnom zemepisnom rozšírení slovesa *bačiti* má tieto závažné nedostatky:

1. Niet nijakých dôkazov na to, že by sa bol v praslovančine pri tvorení slovies z predpony *ob-* a desubstantívneho slovesa zdlžoval koreň základného východiskového slova, ako sa to predpokladá pri hypotéze *ob-ok-* > *ob-ōk-* > *obačiti, bačiti*. Fakt, že grécka responzia slovanského slova *oko* má dlhú korennú samohlásku (grécke *ōps-, ōpa*), nie je pre praslovančinu nijakým dôkazom. Praslovančina nepoznala zdĺženú samohlásku v slove *oko*, neexistovalo nijaké **ōko*, **ako*.

2. Bernekera a ostatných slavistov po ňom mystifikovala poľská podoba slovesa so začiatočnou znelou spoluhláskou *b-*. Keby sa bolo bralo do úvahy slovenské sloveso *páčiť* „pozerať", ktoré je svojou hláskovou podobou so začiatočným neznelým *p-* na území Slovenska najviacej rozšírené, ako aj jeho pomerne bohaté odvodeniny, ktoré nemôžu byť nijako mladé, nebola by sa Bernekerova hypotéza pravdepodobne tak jednoznačne v slavistike prijímala. Slovenčina zachováva totiž v oveľa väčšej miere ako ostatné slovanské jazyky starý významový aj hláskový stav pôvodných praslovanských slov.[11]

3. Výklad *bačiti* < *ob-ačiti* < *ob-ōk-* „obočiť, očami objať" bol a dodnes je pre slavistov veľmi lákavý, ba na prvý pohľad aj veľmi presvedčivý, lebo pri pozeraní sú aktívne oči, pri pozeraní vnímame očami. Táto zdanlivá presvedčivosť spôsobila, že sa nerobila hlbšia významová ani morfematická analýza, nehľadali sa širšie významové ani tvarové responzie slovesného koreňa *bač-/pač-* „pozerať" v rámci slovanskej ani širšej indoeurópskej slovnej zásoby.

Zo slavistov jedine V. Machek neprijal Bernekerov výklad *bačiti* < *obačiti* < *ob-ōk-*. Aj on však podľahol názoru, že východiskom tohto slo-

[9] E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, 2. vyd., Heidelberg 1924, 23–24.

[10] M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch I*, Heidelberg 1953, 64.

[11] Pozri našu štúdiu *Dva slovenské lexikálne archaizmy*, Jazykovedné štúdie X, Štolcov zborník, Bratislava 1969, 17–23.

vesa u západných a východných Slovanov bolo poľské jazykové územie: „Výchozí slovo vzniklo asi na polské půdě rychlou (nedbalou) výslovností z *o-patrzyć* a rozšířilo se odtud k sousedům."[12] Machkov výklad je však hláskove neprijateľný. Je preň typické to, čím sa vyznačuje Machkova etymologická metóda vôbec: kvôli totožnosti významov geneticky spájaných slov „prepáči" týmto slovám aj veľké hláskové rozdiely takého druhu, ktoré nie sú v súlade s pravidelným hláskovým vývinom daných jazykov.

Fakt, že jazykové územie slovenčiny je „rezervoárom" staršieho, pôvodnejšieho významového aj hláskového stavu slovanských slov, ako sme na to poukázali na inom mieste,[13] nás vedie k názoru, že slovenská podoba slovesa *páčiť* „pozerať" odzrkadľuje starý praslovanský stav slovesa *pačiti*, kým podoba *bačiti* je neskoršia, sekundárna. Ako vznikla, na to poukážeme nižšie. K tomuto názoru nás vedie, pravda, nielen spomínaný „archaický" ráz slovenčiny, ale aj, ba predovšetkým významová analýza genetických vzťahov korennej morfémy slovesa *pač-/bač-* „pozerať" v rámci slovanskej a indoeurópskej slovnej zásoby.

Metódou pozitívneho zisťovania významových responzií, ktorú sme v základných pravidlách rozviedli v príspevku pre VI. medzinárodný slavistický kongres v Prahe,[14] zisťujeme toto:

Latinské sloveso *videre* popri základnom význame, „vidieť, pozerať" znamená aj „starať sa, opatrovať".[15]

Významovej diferenciácii lat. *videre* 1. *vidieť, pozerať*, 2. *starať sa, opatrovať* zodpovedá aj významový vývin nášho slovesa *patriť*. Kým staršie slovenské *patriť*, obdobne ako české *patřiti* a poľské *patrzyć, patrzać* znamenalo „pozerať, pozrieť" (porov. východoslovenské *patrec, opatrec* = *pozrieť* = *páčiť, opáčiť*), jeho odvodeniny *opatrovať, opatriť, opatera* prešli k významu „starať sa, starostlivosť".

Obdobným významovým vývinom prešlo sloveso *šetriť*. Machek píše, že staročeské „*šetřiti* znamenalo hleděti (očima), pak pozorovati, hleděti = starati se, míti péči... Dosud slovenské *šatriť* je pozerať, pozorovať, též valašské *šetřit* je pozorovati, dávati pozor... Další významy jsou jako u synonyma patřiti: ošetřovati jako opatrovati".[16]

[12] V. Machek, c. d., 425.
[13] Pozri údaj v poznámke 11.
[14] Š. Ondruš, *Etymologická segmentácia slovanských slov z hľadiska štruktúry indoeurópskeho koreňa a laryngálnej teórie*, zb. Československé přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze, Praha 1958, 107—118.
[15] Pražák — Novotný — Sedláček, c. d., 1397 pri slove *videre* uvádzajú ako jeden z významov tohto slovesa „starati se, hleděti si něčeho", porov. *videant consules* = nech sa starajú konzuli. Latinsko-nemecký slovník *Der kleine Stowasser*, München 1968, 531 pri slovese *video* má nielen nemecké ekvivalenty *sehen, schauen*, ale aj *sich kümmern, achten, sorgen*.
[16] V. Machek, c. d., 606.

Uvedené príklady (a ďalšie, porov. *pozerať → dávať pozor = opatrovať, starať sa*) svedčia veľmi preukazne o responzibilnosti významov „pozerať, pozorovať, dávať pozor" : „opatrovať, starať sa o niekoho".

Takto pozitívne zistená významová responzibilnosť „pozerať" : „starať sa" nás plne oprávňuje slovanské *pačiti* „pozerať" rekonštruovať ako *pōk-* > *pač-*, t. j. so zdĺženým koreným *o*-ovým ablautom oproti *e*-ovému ablautu *pek-*, ktorý je zastúpený v staroslovienskom *pekǫ sę* „starám sa",[17] staroruskom *peku-sja* „starám sa",[18] staročeským *péci se* „starať sa",[19] českým *péče* < pekja „opatera, starostlivosť", poľským *opieka, opiekun* „opatera, opatrovník" atď.

Ako vysvetliť zdĺžený temný ablaut *pōk-* v slovese *pačiti* „pozerať"? Treba ho vykladať tak, ako sa v novej dobe vykladá indoeurópsky ablaut vôbec, t. j. funkčne, teleologicky.[20] Pretože nezachované praslovanské **pekǫ* „pozerám", ako aj v najstaršej dobe zachované *pekǫ sę* „starám sa" boli v tvarovom konflikte s homonymným *pekǫ* „pečiem", resp. *pekǫ sę* „pečiem sa", vznikla ablautová transformácia ako prostriedok odstránenia homonymie, t. j. oproti pôvodnému slovesu I. triedy **pekǫ* „pozerám" vznikla druhotná odvodenina typu IV. triedy *pōk-ī-* > pači- „pozerať". Táto ablautová a kmeňová transformácia zodpovedá prípadom *rekti: rōk-ī-* > *račiti*,[21] *verti „vrieť": vōr-ī-* > *variti* a i.

Ak naša rekonštrukcia *pačiti* < *pōk-* „pozerať" a jej genetická spojitosť s korennou morfémou *pek-* „opatrovať, opatera" zodpovedá predhistorickej realite, dostáva táto koreňná slovanská morféma genetické začlenenie aj v rámci slovnej zásoby ostatných indoeurópskych jazykov. Slovanské *pek/pōk-* s významovou diferenciáciou „pozerať" — „opatrovať" je hláskove aj významove responzibilné s indoeurópskym koreňom *pek-*, *pek'-*, resp. o pohyblivé *s-* rozšíreným *s-pek-*, *s-pek'-* „vidieť, pozerať, sledovať": latinské *specere* „vidieť", *spectare* „pozorovať",[22] grécke *skeptomai* „sledovať", ktoré je pošmyknutým tvarom koreňa *spek-*,[23] staroindické *pasyati*,

---

[17] F. Miklosich, *Lexikon paleoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862–1865, 562: pešti sę, pekǫ sę merimnan, solicitum esse; lupesthai, affligi; nelen, curae esse.

[18] M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch II*, Heidelberg 1955, 270, heslo *opeka*.

[19] V. Machek, c. d., 441, heslo *péče*.

[20] Porov. J. Kurylowicz, *L'apophonie en indo-européen*, Wroclaw 1956.

[21] Súhlasíme s názorom Mladenova a Vasmera (oproti iným slavistom), že sloveso *račiti* je odvodené od *rek-* „rieť". Porov. S. Mladenov, *Etimologičen i pravopisen rečnik na bălgarskija knižoven ezik*, Sofia 1941; M. Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch II, 498.

[22] Walde – Hoffmann, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch II*, 4. vyd., Heidelberg 1965, 570–571.

[23] H. Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch II*, Heidelberg 1967, 725–726.

spašati „vidí, pozerá", avestské *spasyeti* „sliedi",[24] nemecké *spähen* „sliedit"[25] atď. Ani prítomnosť či neprítomnosť začiatočného pohyblivého *s-*, ani rozdiel nepalatálna velára *-k-:* palatálna velára *-k'-*, ktorú treba predpokladať pre indo-iránsku oblasť, nie je prekážkou genetického stotožnenia slovanského *pek-/pōk-* „pozerať" > „opatrovať" s uvedenými slovesami významu „vidieť, pozerať, sliediť" v ostatných indoeurópskych jazykoch. Genetické stotožňovanie morfém s pohyblivým začiatočným *s-* a bez tohto pohyblivého *s-*, ako aj genetické stotožňovanie morfém s palatálnymi a nepalatálnymi velárami je v indoeuropeistike a slavistike také bežné, že nepokladáme za potrebné na to uvádzať ani ilustračné príklady.

Metóda pozitívne zistených významových responzií, ktorú pokladáme za hlavnú cestu zdokonaľovania a zvedečťovania etymologického výskumu, umožňuje do slovanskej čeľade príbuzných slov s korennou morfémou *pek-/pōk-* „pozerať" → „starať sa" zaradiť ešte jedno západoslovanské slovo, ktoré sa doteraz vzpiera jasnému genetickému výkladu. Je to slovenské *pekný*, české *pěkný*, lužické *pěkny*, poľské (s druhotnou nazalizáciou) *piękny*, staropoľské *piękry*, ako svedčia odvodeniny *piękrzyć, piękrostka, piękrzydło* a i.[26]

Všetky doterajšie pokusy o výklad tohto západoslovanského adjektíva musia predpokladať značné nepravidelnosti v hláskových responziách, čo je vždy „chorobou" etymológie. Machek spája *pekný* s latinským *pulcher*, gótskym *fagrs*, angl. *fair*, litovským *puikus*.[27] V druhom vydaní svojho slovníka vynechal z tohto radu iba litovské *puikus*.[28] Machkova rekonštrukcia *poikr-* je založená na toľkých nepravidelných hláskových obmenách, že ju treba z principiálnych dôvodov odmietnuť. Okrem toho predpokladá už pre spoločné praindoeurópske obdobie existenciu abstraktného pojmu, resp. slova pre pojem „krásny, krása", čo indoeurópska slovná zásoba nijako nepotvrdzuje. Pravdu mal A. Meillet, že slová s významom „pekný" sú v indoeurópskych jazykoch mladšie, že vznikali až v jednotlivých vetvách indoeurópskych jazykov.[29] Z hláskových dôvodov odmietame aj pokus K. Janáčka spájať slovo *pekný* s litovským *bingus*, latinským *pinguis* „tučný".[30]

Nemecké adjektívum *schön* „pekný" je toho istého pôvodu ako sloveso

---

[24] M. Mayrhofer, *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen II*, Heidelberg 1963, 240.
[25] F. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 20. vyd., Berlin 1967, 718.
[26] Porov. A. Brückner, c. d., 412.
[27] V. Machek, c. d., 360.
[28] V. Machek, c. d., 442.
[29] *Sborník... V. Tillovi*, Praha 1927, 138.
[30] Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci, Olomouc 1967, 7.

schauen „pozerať“.[31] Tomuto odvodzovaciemu významovému postupu zodpovedá aj slovenské nárečové *bačný* „pôvabný“, ktoré je odvodené od *páčiť/báčiť* „pozerať“. Slovo *bačný* použil napríklad A. Mičátek v svojom *Diferenciálnom slovensko-ruskom slovníku* z roku 1900. Spomína ho aj K. Kálal v *Slovenskom slovníku z literatúry aj náreči*, Banská Bystrica 1923, str. 12. Obdobným spôsobom je od slovesa *hľadieť* utvorené adjektívum *úhľadný*. Od slovesa *pozerať* cez substantívum *vzor* sa utvorilo adjektívum *vzorný*. O tom, že slová *pekný, pôvabný, úhľadný, vzorný* sú významove responzibilné, netreba podávať nijaké dôkazy. Sú to totiž synonymá, resp. slová blízkeho významu. Každé z nich je odvodené od slovesného koreňa s významom „vidieť, pozerať“. Príklady na toto odvodzovanie možno uviesť aj z ďalších jazykov. V angličtine od slovesa *see* „vidieť“ je odvodené *sightly, sightlig* „dobre vyzerajúci, statný, pekný“.

Po uvedení týchto príkladov sa ukazuje responzibilnosť vzťahu medzi významami „pozerať“ a „pekný“ ako celkom prirodzená. Pekný je totiž ten, na koho sa oplatí pozrieť, kto sa nám páči, kto je „páčivý“. To nám umožňuje vysloviť veľmi pravdepodobný názor, že v praslovančine, resp. v prazápadoslovančine bol od slovesa *pek-* „pozerať“ odvodený adjektívny tvar *pēk-n-* „pekný“. Ak poľská dubleta *piękn-/piękr-* nie je sekundárna, t. j. ak z pôvodného *pēkn-* nevzniklo *pēkr-*, resp. *pękr-* pod vplyvom adjektív *dobr-, chrobr-, bystr-* atď., môžeme tvrdiť, že adj. *pēkn-/pēkr-* je veľmi staré. Derivačná alternácia *-r/n-* je totiž príznakom starých prvkov v praslovanskej slovnej zásobe.

Závery:

1. Slovenské sloveso *páčiť* „pozerať“, ako aj jeho odvodeniny *páčiť sa* a *prepáčiť* s neznelou pernicou na začiatku koreňovej morfémy *p-* predstavujú prvotný, z praslovančiny zdedený hláskový tvar slovesa *pačiti* „pozerať“. Nárečové slovenské podoby *bačiť, bačic*, ako aj poľské *baczyć*, ukrajinské *bačyty*, bieloruské *bačic* so začiatočnou znelou pernicou *b-* sú neskoršie, druhotné. Vznikli z predponového útvaru *ob-pačiti*. Asimiláciou *ob-pačiti* > *obbačiti* a zjednodušením spoluhláskovej dvojice *-bb-* > *-b-* vznikla podoba *obačiti*, z nej chybnou morfematickou dekompozíciou *bačiti*.

2. Praslovanské *pačiti* < *pōk* „pozerať“ je geneticky súvzťažné so slovanskými slovami s koreňovou morfémou *pek-* vo význame „opatrovať, opatera“: staročeské *péci se* „starať sa“, staroslovienske *pekǫ sę* „starám sa“, české *péče*, poľské *opieka, opiekun* atď. Nezachované sloveso kmeňo-

[31] F. Kluge, c. d., 675.

vého typu *pekǫ* „pozerám sa“ prešlo k slovesám IV. triedy *pōk-ī-* > *pačiti*, pretože bolo v konfliktovom vzťahu s homonymom *pekǫ* „pečiem“.

3. Praslovanská korenná morféma *pek-/pōk-* „pozerať“ > „starať sa“ je geneticky totožná s indoeurópskym koreňom *pek-*, *s-pek-*, v palatálnom variante *pek'-*, *spek'-* „pozerať, sliediť“; latinské *specere*, *spectare* atď.

4. Od slovesnej korennej morfémy *pek-* „pozerať“ je odvodené v (západo)slovančine adjektívum *pēkn-* „pekný“. Toto odvodenie korešponduje s nemeckým *schauen* „pozerať“ : *schön* „pekný“.

Konštantín Palkovič

DUÁLOVÉ FORMY V SPISOVNEJ SLOVENČINE, NAJMÄ U J. HOLLÉHO A M. KUKUČÍNA

1. Hoci duál nie je v slovenčine živou morfologickou kategóriou, jednako sa niektoré formy duálu istý čas v spisovnom jazyku uchovávali. Bol to jednak odraz skutočného stavu (zvyškov duálu) v jazyku, jednak — najmä v gramatikách — zavádzanie a udržiavanie umelých, neživých tvarov.

V beletrii je duál jednak umelého pôvodu, najmä u Hollého, jednak má oporu v nárečiach, ako napr. u M. Kukučína. Postupom času duálové formy ustupujú, a tak v súčasnom spisovnom jazyku máme z duálu iba nepatrné zvyšky.[1]

2. Duál ako umelú, už neživú morfologickú kategóriu zaviedol do svojho spisovného jazyka A. Bernolák. Vo svojej gramatike v poznámkach ku skloňovaniu substantív hovorí, že inštr. plur. má zakončenie *-mi* a *-ma* a že tvary so zakončením *-ma* sú „skôr v dvojnom čísle“. Adjektíva a zámená tu majú už v paradigme popri koncovke *-mi* aj koncovku *-ma* a základné číslovky majú tieto duálové formy: *dvoma*, *troma*, fem. *dvíma*, *tríma* a popri *štirmi* aj *štirma*.[2]

Ľ. Štúr sa viac pridržiava skutočného stavu v živom jazyku. Spomína duálové tvary substantív označujúcich párové orgány: *očú*, *ušú*, *očima*, *ušima*, kým na duál feminín cituje iba príklad z ľudovej piesne: *za* horáma *za* vodáma *vadňe láska medzi* nama. Koncovku *-íma* pri adjektívach správne hodnotí ako plurálovú. Štúrove príklady *s pekníma koňmi*, *s dlhíma vlasmi* mali oporu v nárečiach. Štúr vystihuje skutočný stav, keď poznamenáva: „Je to vlastňe in-

[1] V nárečiach sú aj iné zvyšky duálu. Napr. v záhorskom nárečí sú tvary gen. *rukú*, *nohú*, *prsú* a tvary inštrumentálu s koncovkou *-ama*, *-oma*, *-ema*, *-íma* pri všetkých menách, ale s plurálovou funkciou. V oravských nárečiach je duál v nom. *rukáve*, *prse*. Porov. A. Habovštiak, *Oravské nárečia*, Bratislava 1965, 242.

[2] A. Bernolák, *Grammatica Slavica*; Gramatické dielo Antona Bernoláka. Na vydanie pripravil a preložil Juraj Pavelek, Bratislava 1964, 173, 175, 177—197.

štrumentál dvojného počtu, teraz už na množní prenesení. I dvojnosť je vjacnosť." Pri číslovkách má Štúr tieto tvary s duálovou koncovkou: *dvoma, trima* a popri *pjaťimi, pjaťimi, pjaťmi* aj *pjaťima* a *pjaťma.*[3]

M. Hattala uvádza vo svojej gramatike iba daktoré duálové tvary substantív, a to tých, ktoré označujú dvojice: nom. *ruce, rodiča,* gen. *rukú, nohú, očú, ušú* a inštr. *rukama, nohama, očima, ušima,* ako i tvary základných čísloviek: *dva, dve, oba, obe, dvú, obú, dvoma, oboma.*[4] No vo výkladovom texte tej istej gramatiky používa duál na základe zhody aj pri iných substantívach, ba i adjektívach. Napr. *Hiat medzi dvoma stýkajúcima-sa slovama . . .*[5]

V starších učebniciach slovenčiny sa počet duálových tvarov umele rozširuje, pretože sa dvojné číslo zavádza aj do paradigmy adjektíva a zámena. Napr. u J. Viktorína sú popri duáloch *ruce, rukú, rukama* aj duály *dobrýma, božíma, synovyma, nama, vama, nima, mojima, našima, týma, všetkýma,*[6] u F. Mráza okrem toho aj tvary *kýma, číma,* ba i tvary nom. *ruke, nohe* (vraj miesto *ruce, noze* (!). Pri substantívach žiada Mráz duál vždy, keď označujú dve veci alebo osoby. Napr. *za horama, s pánma, týma očima.*[7] Podobne postupuje aj G. Maršall, ktorý aj do cvičení vo svojej praktickej príručke slovenčiny pre cudzincov vsúva napr. takéto vety s duálovými tvarmi: *S* dobrýma koňma *príjemne cestuje človek. S* oboma sestrama *som bol v divadle.*[8]

S. Czambel obmedzil duálové tvary iba na číslovky *dva, dve, dvoma* a analogicky i *troma.*[9] J. Damborský síce duál pri číslovkách zredukoval (vynechal *troma*), no znovu ho zaviedol pri substantívach označujúcich párové orgány: *rukama, nohama, kolenama, očama, ušama.* Vo vydaní z r. 1921 má *očima, ušima.*[10] Ako vidieť, aj u Damborského je duál pri substantívach knižný tvar, raz ovplyvnený jeho rodným záhorským nárečím *(očama),* druhý raz strednou slovenčinou *(očima).*

Tvary dvojného čísla pri substantívach sa v slovenčine udržiavali umele iba v gramatikách. V beletrii sa často používali duálové tvary aj na označenie množného čísla. Napr. *Ale keď už raz o Laučekovi hovoríš, dobre, to ale, čo sa tejto záležitosti dotýka, môžeme len medzi štyrmi* očima *dokonať.*[11] Všimol si to vo svojej gramatike slovenčiny už K. Suchý,[12] citujúc príklad z Kukučína.

No aj B. Letz konštatoval vo svojej gramatike pri duálových tvaroch označujúcich párové časti ľudského tela, že tieto formy sa v modernom jazyku zanedbávajú. Ináč pri číslovkách okrem spisovných tvarov *dvoma* a *troma* spomína i nespisovné *štyrma.*[13]

[3] Ľ. Štúr, *Nauka reči slovenskej,* Bratislava 1846, 142, 147, 154,
[4] M. Hattala, *Mluvnica jazyka slovenského,* Pešť 1864, 81–82, 99–100.
[5] M. Hattala, c. d., 35.
[6] J. Viktorín, *Grammatik der slovakischen Sprache,* 4. vyd., Pešť 1878, 35, 41, 49–75.
[7] F. Mráz, *Slovenská mluvnica pre gymnasia, reálky, praeparandie, vyššie oddelenia hlavných a meštanských škôl,* 2. vyd., Pešť 1872, 15, 60, 62, 68–69, 109–112, 113, 118.
[8] G. Maršall, *Die Kunst die slovakische Sprache durch Selbstunterricht schnell zu erlernen,* Viedeň – Pešť – Lipsko (bez datovania), 41–42, 53.
[9] S. Czambel, *Rukoväť spisovnej reči slovenskej,* 3. vyd., Turč. Sv. Martin 1919, 83, 313.
[10] J. Damborský, *Slovenská mluvnica,* 2. opravené a dopl. vyd., Nitra 1920, 69; tenže, *Slovenská mluvnica,* 3. opravené a dopl. vyd., Nitra 1921, 57, 61.
[11] J. Kalinčiak, Spisy IV. Orava, Martin 1952, 41.
[12] K. Suchý, *Slovenská mluvnice,* Praha 1919, 74.
[13] B. Letz, *Gramatika slovenského jazyka,* Bratislava 1950, 270, 311–312. Duálová

Ústup duálu môžeme sledovať aj v kodifikačných príručkách. Kým napr. v *Pravidlách* z r. 1940 sa kodifikujú duálové tvary *očú, ušú, očima, ušima,*[14] v najnovších Pravidlách[15] sa už tvary inštr. duálu vynechávajú. Podobne je to i v súčasných slovenských gramatikách.

V súčasnej spisovnej slovenčine ostali už iba tieto duálové formy: nom.-akuz. *oči, uši,* genitívy *očú, ušú* (obmedzené na ustálené spojenia), *dva, dve, oba, obe, dvoma, oboma* a analogicky aj *troma.* Dubletný tvar *tromi* sa charakterizuje ako zriedkavejší.[16] V hovorovom jazyku ustupuje forma *troma,* ba najnovšie i *dvoma* v prospech tvarov *tromi, dvomi.* Tvar *dvomi* sa občas objavuje aj v písanej podobe spisovného jazyka.

Zo slovesných tvarov sa v žiadnej gramatike slovenčiny neuvádzajú nijaké duálové formy, hoci — ako ukážeme ďalej — tvar dvojného čísla slovesa *byť* nachádzame v próze M. Kukučína.

3. Ján Hollý, vychádzajúc asi z Bernolákových poučiek o dvojnom čísle, dôsledne uplatnil vo svojom básnickom jazyku duál ako osobitnú morfologickú kategóriu a náležite ho využil. Hollého tvary inštrumentálu s duálovou koncovkou si doteraz nikto nevšimol. Iste sa pokladali za plurál, ovplyvnený básnikovým rodným dialektom. V záhorskom nárečí, ktoré čiastočne ovplyvnilo Hollého básnický jazyk, totiž každý inštrumentál plurálu má koncovku *-ma (-ama, -oma, -ema, -íma).* Lenže u Hollého koncovka *-ma* a jej varianty má osobitnú funkciu, a to vyjadrovať duál. Hollý používa duálovú formu v inštrumentáli substantív, v číslovke *dva* a druhotne na základe zhody aj pri iných menných slovných druhoch. Inštrumentál plurálu na rozdiel od duálu má uňho koncovky *-mi, -ami, -ími,* zriedkavejšie aj *-í.*

Hollý využíva duál na označenie dvojíc, najmä dvojitých častí ľudského alebo zvieracieho tela. Napr.:[17]

Černobog odvážní a *okálama* pomstvu hrozící. (Svat., 66) — Zahľédal mestách, a *svíma* sa dozvedal ušma. (Svat., 72) — I skorenú k Ňemcom prosbú a *krivíma koľenma* / V ... bolestné ľézli otroctvo. (Svat., 73) — Pres povetrí létá jako chitrí *krídlama* jastráb. (Svat., 74) — Bár na ľevú, bár zas na pravú stranu Lábi *tuhíma* / Kam najdáľ sa *zreňicama* napínám: (Pesňe, 45) — On zrutní bere *dlaňma* pohár, ... (Svat., 87) — Lútého aj ďál rúbe ňepráťela, /

forma pri číslovke *tri* a *štyri* sa vyskytuje aj v iných slovanských jazykoch. Porov. A. Dostál, *Vývoj duálu v slovanských jazycích, zvláště v polštině,* Praha 1954, 18.

[14] *Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom,* Turč. Sv. Martin 1940, 87.

[15] *Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom,* 9. zrevid. vyd., Bratislava 1967, 63.

[16] E. Pauliny, *Krátka gramatika slovenská,* Bratislava 1960, 63, 90. E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika,* 5. zrevid. a čiastočne dopl. vyd., Bratislava 1968, 188, 229—230; J. Ružička a kolektív, *Morfológia slovenského jazyka,* Bratislava 1966, 115, 320—322.

[17] Citujeme z vydania *Dielo Jána Hollého I—X* (Na vydanie pripravil J. Ambruš), Trnava 1950.

A bezpočetních *rukma* na zem sťeľe. (Pesňe, 51) — Baba, Baba Jaga... Bola strašľivéj podobi, visoká, chudá, s *kosťeníma nohama*. (Bájosloví, Dielo V, 110)

Okrem toho Hollý duálom vyjadruje, že dej alebo činnosť sa vzťahuje iba na dve osoby, zvieratá alebo veci, ktoré sa v dvojiciach vyskytujú iba náhodne. Napr.:

Jestľi vaší tázať sa budú vás v tábore páňi, / Kdo prudkích ze sitéj odvédol trávi nosákov: / Rekňiťe pravdu čirú, že ti, čo s *ňima* vládaľi pred tím / Vodci ňeposľední v pótkách Zemižížeň a Slavboj. (Svat., 183) — „... Zemžížeň a Slavboj... / Spátki sa navracajíc hlučnú poprechádzaľi réku, / A *spešníma* ťeťá po druhéj straňe k prívozu *koňma*." (Svat., 183) — Žrebci hrivu bílú, bílím též odpoľi chvostem, / Aj čelom aj *nohma* až do koľen *bílíma* na predku (t. j. iba dvoma prednými). (Svat., 79) — Jahňada, a s ťemenom sa na hvezdnú spínala víšku. / Tam pod *sňetma* na néj, kďe ďeľiť sa počínala ve dva. (Svat., 40)

Dakedy sa u Hollého označuje dvojica číslovkou a súčasne duálom substantíva. Napr.:

A *dvoma* na skvúcích sa vozoch braľi *radma*... (Svat., 111). — *Dvoma hrdľičkáma* Sina vikupuješ. (Dielo X, 118). — A z *dvoma sinma* zešel v krvavéj proti Karlovi bitce. (Svat., 174)

Striedaním duálu a plurálu získava Hollého básnický jazyk na pestrosti a názornosti a umožňuje autorovi presnejšie vyjadriť skutočnosť. Najlepšie to vynikne vo veršoch, v ktorých sa blízko seba stretnú duálové i plurálové formy. Napr.:

Zhurta *pravíma* lavé a *lavíma* pravé si *ramenma* / Aj paže aj pľeca obsáhnú... / Najtužším zešlé na lopatkách s prstami prsti / Uzľem priľisknú... (Sel., 28) — Do všeckéj s paľi chľbmi a ľen *dvoma ribma sitosťi* / Čerství... (Svat., 86) — ...jak dupkoce nohmi! / Jak *strihavíma* radem pomihává *ušma*,... (Pesňe, 41) — Ukrutňe biť paľicami / A hrozními kijákami. / Potom zas, / Potom zas / *Ostríma žeľezama* / Trhať medzi *pľecama*. (Dielo X, 151) — (čerti) Trikrát kívľi rohí; trikrát zakrúťili chvostí; / Trikrát na trasenú vókol zem dupľi kopitma. (Svat., 68)

Podobne využíva Hollý duál aj v prozaickom texte Bájoslovia. Napr.:

Ňemis, Ňemissa; v postave muža ze štirmi papršlí na hlave, a krídlom, na kterém holubica z *rozťáhnutíma krídlama* na bruchu ľežala. (Dielo V, 114) —

Duálové formy svojím spôsobom ohraničujú menšie kompozičné celky obsiahlych epických útvarov. Napr. v pomerne rozsiahlej epizóde III. spevu Svatopluka okrem iného aj duál pomáha čitateľovi sledovať, že ide

stále o súboj dvoch rytierov. Hollý tu použil duálové tvary substantív, ktoré označujú zbrane: *tuhíma ... drevcama* (31), *zrutníma ... ščápma* (32), *jaseňma* (32), *napráhlíma ... sosňama* (33), *ščápama* (34), *viťáhlíma ... ťesákama* (34), *mečma* (34).

Ináč Hollý používa plurálové formy na označenie väčšieho počtu ako dva alebo pri pluráliách tantum. Napr.:

A skriveními orú žitorodé úhori *pluhmi*. (Svat., 78) — Buď hlasnú umelími chiťil zase *prstami* harfu. (Svat. 79) — A s takovími ho preč naporád odbíjaľi *slovmi*. (Svat., 52)

4. U M. Kukučína, ako sme už uviedli, vyskytuje sa duál slovesa. Slovesný tvar *sta*, označujúci tretiu osobu dvojného čísla slovesa *byť*, Kukučín používa výlučne v dialógoch ako charakterizačný prostriedok postáv z ľudu. Tvar *sta* je v prísudku vtedy, keď sa dej alebo vlastnosť prisudzuje predmetom, zvieratám alebo osobám, ktoré vystupujú v pároch. V Kukučínových rozprávkach sme našli tieto príklady na duál.[18]

„Má pekné čižmy, ani lakované!" závidí mu richtár Priesada. „Keby ja vedel, od čoho sa tak svietia! I moje *sta* parádne, nebodaj drahšie, ale či sa chcú tak ligotať?" — „Ani lasice! Na vzrast ani čo by ich ulial... Ej, to *sta* koníčky!" — „Ja — naše kone *sta* naučené na dobrú sečku a na ovos," riekol Miško, nemysliac nič bočného. — „... To sa nám ukazuje v manželstve. Nemáš vraj domu, čo by sa z neho nekadilo. To je preto, lebo muž so ženou *sta* ustavične spolu, tak sa veru pritrafí i medzi nimi, že sa poharkajú..."

Výnimočne použil Kukučín duál aj v prípade, keď sa dej vzťahuje na dve veci, ktoré sa bežne v páre nevyskytujú. Príklad citujeme z poviedky Úvod k vakáciám. V epizóde, keď kočiš Mišo naraz našiel dva stratené klobúky, prekvapený nálezca hovorí:

„Veď *sta* to tie klobúky, no bohuprisám!"
A skutočne, naše klobúky boly vo válove pred koňmi.[19]

Duálové tvary možno nájsť iba v niektorých vydaniach zobraných spisov Kukučína, a aj to veľmi zriedka. Podaktorí editori totiž duál nahradili tvarom 3. os. pl. *sú*, prípadne nenáležite i tvarom 2. os. pl. *ste*. Napr. v 5. vyd. z r. 1938 príslušná veta z nášho prvého príkladu znie takto: „I moje sú parádne, nebodaj drahšie, ale či sa chcú tak ligotať?"[20] Alebo D. Šulc

[18] Jednotlivé príklady tu citujeme z týchto vydaní diel M. Kukučína: a) Dielo IV, Bratislava 1958, 293; b) tamže, 209; c) Na obecnom salaši, Sobrané spisy 10, Turč. Sv. Martin 1947, 227; d) Sobrané spisy 7, tamže 1931, 141.
[19] Na obecnom salaši, Sobr. spisy 10, Turč. Sv. Martin 1947, 227.
[20] Sobrané spisy 2, Turč. Sv. Martin 1938, 9.

v 7. vyd. z r. 1948 takto upravil vetu uvedenú v našom druhom príklade: „... Ej, to ste koníčky!“[21] Ten istý upravovateľ zmenil príslušnú vetu nášho štvrtého príkladu zase takto: „To je preto, lebo muž so ženou sú ustavične spolu, ...“[22]

Tvar *sta* možno hodnotiť ako dialektizmus. Kukučín iste poznal tento tvar vo svojom rodnom oravskom nárečí a použil ho ako morfologický prostriedok charakterizujúci reč ľudových postáv. V. Vážný upozornil na tvar *sta* ako na archaický prvok oravských nárečí a pozostatok duálu. Konštatoval, že tento tvar sa už používa len vo funkcii 3. alebo 2. os. pl.[23] A. Dostál vo svojej monografii o duáli v slovanských jazykoch[24] duálové tvary v slovenčine nespomína. Tvar *sta* uvádza J. Stanislav.[25] No v gramatikách (súčasných i starších) slovenského jazyka sa tento tvar nikde nezaznamenáva. Naproti tomu archaické a nárečové formy *jesú* a *sa* ako dubletné tvary 3. os. pl. slovesa *byť* sa uvádzajú.[26] V súčasnosti má tvar *sta* v oravských nárečiach, ako zisťuje A. Habovštiak, už platnosť plurálu.[27] Kukučín nám zachoval tvar *sta* ešte v pôvodnej duálovej funkcii, akú iste mal v oravských nárečiach v poslednej tretine 19. stor., v čase autorovej mladosti.

Hoci tvar duálu slovesa *byť* nachádzame iba u jedného autora (pokiaľ máme vedomosti), treba ho registrovať v gramatikách ako dialektizmus a archaizmus v beletrii obdobia realizmu. Je to vzácny doklad na duál slovesa v inom slovanskom jazyku, ako je lužičtina a slovinčina, v ktorých je duál ešte živou morfologickou kategóriou. Slovenský duál *sta* sa zhoduje so slovinským, kde znie v 1. os. *sva*, v 2. a 3. os. *sta*.[28] V lužičtine je *smój*, v 2. a 3. os. *staj/stej*.[29]

5. V spisovnej slovenčine sa pomerne dlho udržiavali niektoré tvary duálu substantív označujúcich dvojice, najmä párové ľudské orgány a na základe zhody aj duály adjektiválií a číslovky *dva* (i *tri*), no tieto tvary postupne zanikajú alebo strácajú svoju pôvodnú duálovú funkciu a obmedzujú sa iba na ustálené spojenia. V súčasnom hovorovom jazyku sa

---

[21] Z teplého hniezda a iné rozprávky, Sobr. spisy 1, Turč. Sv. Martin 1948, 168.
[22] Rohy a iné rozprávky, Sobr. spisy 7, Turč. Sv. Martin 1949, 163.
[23] V. Vážný, *Slovenský jazyk. O prvých výsledkoch zbierania nárečového materiálu na Slovensku metódou dotazníkovou*, Slovenské pohľady 38, 1922, č. 3, str. 171.
[24] Porov. pri poznámke 13.
[25] J. Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka II*, Bratislava 1958, 510.
[26] Porov. Ľ. Štúr, c. d., 172, M. Hattala, c. d., 142, S. Czambel, c. d., 11 E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, c. d., 285, J. Ružička a kolektí c. d., 471.
[27] A. Habovštiak, c. d., 242.
[28] A. Bajec — R. Kolarič — M. Rupel, *Slovenska slovnica*, Ljubljana 196 232.
[29] H. Šewc, *Gramatika hornjoserbskeje rěče*, Budyšín 1968, 165.

nahrádzajú aj posledné zvyšky duálu v inštrumentáli *dvoma* tvarom s plurálovou koncovkou *-mi*. Deje sa tak najmä vďaka opozícii k nárečovým formám s koncovkou *-ma* v inštrumentáli plurálu všetkých menných slovných druhov alebo ich značnej časti.

Je zaujímavé, že umelé pokusy rozšíriť počet duálových tvarov a zaviesť dvojné číslo do spisovnej slovenčiny ako osobitnú morfologickú kategóriu, hoci obmedzenú iba na inštrumentál, dosiahli vrchol práve v poézii J. Hollého. Duál prispel Hollému — popri iných formách[30] — k väčšej morfologickej diferencovanosti a k obohateniu vyjadrovacích schopností spisovného jazyka bernolákovského typu. Naproti tomu Kukučín využil duál slovesa *byť* ako archaickú nárečovú formu na obohatenie morfologických štylistických prostriedkov, ktorými popri iných prostriedkoch charakterizoval reč postáv z prostredia ľudu. Oba tieto pokusy ostali v slovenskej beletrii osihotené.

Ján Kačala

INTENČNÁ HODNOTA SLOVESA *opršať*

Hoci má teória intencie slovesného deja v slovenskej jazykovednej literatúre už svoju tradíciu, nie je zatiaľ vo zvyku charakterizovať z hľadiska intenčnej hodnoty jednotlivé, resp. samostatné slovesá. Doteraz sme mohli v tomto smere zaznamenať iba jeden podobný krok, pravda, robený z iného stanoviska a s iným zameraním — máme tu na mysli článok M. Marsinovej *Valencia slovesa burcovať/vyburcovať, zburcovať.*[1] V tejto poznámke sa chceme pokúsiť o charakteristiku intenčnej hodnoty slovesa *opršať*. Reagujeme tu na spracovanie hesla *opršať*[1] (= napršať na niekoho alebo na niečo) v *Slovníku slovenského jazyka.*[2] Pravda, týmto východiskom je podmienené to, že sa pri našom rozbore nesústreďujeme iba na faktory určujúce intenčnú hodnotu tohto slovesa, ale všímame si aj iné otázky, najmä otázky súvisiace s hodnotením tohto slovesa z hľadiska spisovnosti, resp. nespisovnosti, jeho štýlovej platnosti a frekvencie.

Sloveso *opršať* sa v Slovníku slovenského jazyka spracúva takto: *opršať*[1],

[30] Hollý napr. rozlišuje tvary inštr. sg. str. rodu vzoru *mesto* s koncovkou *-om* a tvary maskulín s koncovkou *-em*. Napr. *okom, temenom, ménom*, ale *vojákem, jazikem, Váhem.*

[1] M. Marsinová, *Valencia slovesa burcovať/vyburcovať, zburcovať*, SR 34, 1969, 76–81.

[2] *Slovník slovenského jazyka II*, Bratislava 1960, 583.

-í, -ia (nár. i neos.) dok. expr. zmoknúť: *perute vám opršĺ* (Hviezd.); *A si mi zdravý, neopršalo ťa?* (Kuk.)

Ako vidieť, sloveso *oprší*, ktoré je odvodené od slovesa *pršať* predponou *o-*, spracúva sa tu ako osobné dokonavé sloveso s príznakom expresívnosti. To, že sa chápe ako osobné, poznať jednak z toho, že za heslovým slovom sa pri prípone 3. os. sg. *-í* uvádza aj prípona 3. os. pl. *-ia*,[3] a potom aj z údaja, ktorý čítame v zátvorkách, že totiž sloveso *oprší* býva v nárečiach, resp. v nárečovom použití neosobné. Sloveso *oprší* ako neosobné sloveso sa teda pokladá za nárečové. Keďže v obidvoch citovaných dokladoch (od Hviezdoslava a Kukučína) je sloveso *oprší* neosobné, pričom sa ani jeden doklad na osobné sloveso *oprší* neuvádza, a keďže obidvaja autori pochádzajú z tej istej oblasti Slovenska, možno sa odôvodnene nazdávať, že práve citované doklady na neosobné sloveso *oprší* sa pokladajú za nárečové. Takéto tvrdenie o nárečovej príslušnosti neosobného slovesa *oprší* však vôbec nepokladáme za presvedčivé.

Na neosobné sloveso *oprší* máme v slovníkovej kartotéke Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV doteraz iba tie dva doklady, ktoré sa citujú aj v Slovníku slovenského jazyka. Aj napriek tomu, že autori týchto dokladov pochádzajú z tej istej nárečovej oblasti slovenského jazykového územia, nebolo primerané hodnotiť neosobné sloveso *oprší* ako nárečové — už aj preto nie, že osobné sloveso *oprší* nie je v tomto (a ani v príbuznom) význame v kartotéke ústavu vôbec doložené (hoci nie je vylúčené). Neosobnému slovesu *oprší* nie je vlastný nijaký formálny ani sémantický znak, podľa ktorého by sme ho mohli kvalifikovať ako nespisovný, nárečový prvok. Ani kontex citovaných dokladov neukazuje, že by ho uvedení autori boli použili ako charakterizačný prostriedok v rámci ináč spisovného textu. Charakteristická je iba nízka frekvencia tohto slovesa;[4] na jej základe možno oprávnene tvrdiť, že tu ide o jazykový prostriedok s príznakom zriedkavosti.

Z nášho doterajšieho rozboru vychodí teda prvý čiastkový záver, že totiž neosobné sloveso *oprší* je jazykový prostriedok patriaci do slovnej zásoby spisovného jazyka. Osobitne treba tu konštatovať, že je utvorené v zhode so zákonitosťami, ktoré platia pre tvorenie slov v spisovnej slo-

[3] Porov. k tomu konštatovanie J. Ružičku: „Podľa našej mienky teda postačuje na vymedzenie osobného slovesa prítomnosť čísla a gramatického rodu v tretej osobe." (Pozri štúdiu *Osobné a neosobné slovesá*, Jazykovedný časopis 11, 1960, 6—31, 11.)

[4] O jeho nízkej frekvencii svedčí okrem toho, že v slovníkovej kartotéke JÚĽŠ SAV máme naň iba dva doklady, aj ten fakt, že zo známejších lexikografických prác o slovnej zásobe slovenčiny ho zachytáva iba M. Kálal vo svojom *Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí* (Banská Bystrica 1924): v Doplnkoch na str. 942 v rámci hesla *oprch* uvádza sloveso *oprší* a dokladá ho citátom z Kukučína *mňa neoprší* s výkladom: nezmoknu.

venčine (podobne sú utvorené napr. slovesá *ofúknuť, ofúkať, očmudiť, okadiť, ohmatať, omackať, oprsknúť, oprskať, oňuchať, osídliť, ospievať, očariť* atď.) a nemá ani nijaký hláskový znak, ktorý by svedčil o jeho príslušnosti k nárečovým lexikálnym prostriedkom. V ďalšom rozbore budeme teda vychádzať z toho, že neosobné sloveso *oprašať* je lexikálny prvok spisovného jazyka.

V tejto súvislosti si treba všimnúť aj hodnotenie slovesa *oprašať* ako expresívneho výrazového prostriedku. Ťažko zistiť, o čo sa táto charakteristika opiera, keďže základné sloveso *prašať*, ani odvodené slovesá *naprašať, popŕchať, popŕchnuť, poprašať, prepŕchnuť, rozprašať sa, spŕchať, spŕchnuť, sprašať, vyprašať sa, zaprašať* príznak expresívnosti nemajú, a ťažko predpokladať, že by tento príznak dodávala slovesu *oprašať* predpona *o-*. Hodnotenie slovesa *oprašať* ako expresívneho prostriedku pokladáme za neodôvodnené. To je ďalší záver, vyplývajúci z nášho rozboru. So slovesom *oprašať* pracujeme teda ako s citovo neutrálnym prvkom slovnej zásoby spisovného jazyka.

Ako sme videli už v predchádzajúcej časti nášho výkladu, za neosobné sa sloveso *oprašať* pokladá iba ako nárečový prostriedok. V citovaných dokladoch z Hviezdoslava a z Kukučína je sloveso *oprašať* skutočne neosobné, lebo nežiada ani nepripúšťa osobitným pomenovaním vysloviť východiskovú substanciu svojho deja; v tom sa podobá ostatným uvedeným slovesám tvoreným zo základu *-prš-*. Ak sa ostatné príbuzné slovesá pokladajú aj v Slovníku slovenského jazyka[5] za neosobné, nie je jasné, prečo sa impersonálnosť slovesa *oprašať* uznáva iba za nárečovú, a to tým viac, že na osobné sloveso *oprašať* — ako sme to už spomenuli — sa neprinášajú nijaké doklady. Už sme naznačili, že predpona *o-* slovesu *oprašať* nedáva nárečový charakter, a nemožno sa ani nazdávať, že by menila príslušnosť slovesa *oprašať* k neosobným slovesám. Slovesná predpona *o-* takúto funkciu nemá. Na základe týchto skutočností možno konštatovať, že predponové sloveso *oprašať* je v spisovnej slovenčine neosobné sloveso (impresonálium). To je tretí čiastkový poznatok, vyplývajúci z nášho výkladu.

Čo sa týka slovesnej predpony *o-*, doteraz sme povedali, že slovesu *oprašať* nepridáva ani príznak nárečovosti, ani príznak expresívnosti, ani príznak personálnosti (nemení teda sloveso *oprašať* na osobné, personálne sloveso). Akú úlohu má teda pri slovese *oprašať* predpona *o-*? Predovšetkým robí toto sloveso dokonavým, ale to nie je hlavná úloha tejto predpony. Jej hlavnú úlohu vidíme v tom, že zameriava, orientuje dej slovesa *oprašať* na konkrétnu externú substanciu, pričom sa vyjadrenie tejto (zasahovanej, resp. cieľovej) substancie stáva nevyhnutným na uzavretie,

[5] Okrem citovaného II. zväzku Slovníka slovenského jazyka porov. aj III. (Bratislava 1963), IV. (Bratislava 1964) a V. zväzok (Bratislava 1965).

naplnenie príslušného slovesného deja (takúto funkciu má slovesná predpona *o-* aj pri slovesách *ofúknuť* proti *sfúknuť*, *ofúkať* proti *fúkať*, *okadiť* proti *kadiť*, *očmudiť* proti *čmudiť*, *oprsknúť* proti *prsknúť*, *oňuchať* proti *ňuchať*, *omackať* proti *mackať* a i.). Aj z príkladov uvedených v rámci citovaného hesla vidieť, že dej slovesa *oprášať* prechádza na osobný alebo vecný (neosobný) predmet vo 4. páde, to značí, že sloveso *oprášať* sa viaže s objektom v akuzatíve. Hoci sa pri hesle *oprášať*[1] uvádzajú viaceré charakteristiky, táto, t. j., že tu ide o predmetové sloveso, sa nespomína.

Pridaním predpony *o-* teda z neosobného bezpredmetového slovesa *pršať* vzniklo neosobné predmetové sloveso *oprášať niekoho, niečo*. Tým, že sloveso *oprášať* nadobudlo vlastnosť predmetovosti (objektovosti), zmenila sa jeho intenčná hodnota.[6] Dôsledkom toho je, že sloveso *oprášať* oproti základnému slovesu *pršať* zmenilo príslušnosť k intenčnému typu:[7] z intenčného typu *mrholiť*, v ktorom sú neosobné bezpredmetové slovesá, prešlo do intenčného typu *smädiť niekoho*, ktorý obsahuje neosobné predmetové slovesá. To je štvrtý čiastkový poznatok, ku ktorému sme dospeli rozborom vlastností slovesa *oprášať*.

Náš výklad možno zhrnúť takto: sloveso *oprášať niekoho, niečo* je citovo neutrálne spisovné slovo s príznakom zriedkavosti. Z hľadiska jeho intenčnej hodnoty možno sloveso *oprášať niekoho, niečo* charakterizovať ako neosobné predmetové sloveso. Ak skonfrontujeme túto charakteristiku s údajmi, ktoré sa uvádzajú v rámci hesla *oprášať*[1] v II. diele Slovníka slovenského jazyka, treba konštatovať, že údaje uvedené v slovníku nie sú spoľahlivé.

---

[6] Intenčnú hodnotu slovesa pokladáme za vlastnosť slovesa ako slovného druhu. Intenčná hodnota slovesa značí, že sloveso pripúšťa alebo nepripúšťa, resp. žiada alebo nežiada osobitným výrazom vyjadriť východiskovú alebo cieľovú, resp. obidve substancie, medzi ktorými prebieha slovesný dej. Intenčnú hodnotu slovesa tvoria teda dva činitele: 1. subjektovosť (t. j. vzťah slovesa k východiskovej substancii) a 2. objektovosť (t. j. vzťah slovesa k cieľovej substancii). S pojmom intenčná hodnota slovesa sa pracuje vo viacerých štúdiách J. Ružičku venovaných problematike slovenského slovesa (okrem štúdie citovanej tu v pozn. 2 porov. napr. jeho práce *Významové skupiny neosobných slovies*, Jazykovedný časopis 12, 1961, 25—43; *Veta a sloveso*, zb. Otázky slovanské syntaxe, Praha 1962, 141—153 a iné) a v akademickej *Morfológii slovenského jazyka* (Bratislava 1966, 389—409, najmä 396 n.).

[7] Intenčné typy slovies chápeme ako triedy (skupiny) slovies vyznačených spoločnou intenčnou hodnotou. Vcelku možno podľa intenčnej hodnoty rozlíšiť štyri triedy (skupiny) slovies: 1. subjektovo-objektový typ *(kosiť: Otec kosí trávu)*, 2. subjektový typ *(ísť: Matka ide)*, 3. objektový typ *(smädiť: Smädí ma)* a 4. bezsubstanciálny typ *(mrholiť: Mrholí)*. Iný počet intenčných typov slovies, vyčleňovaných podľa intencie slovesného deja, sa uvádza v prácach: E. Pauliny, *Štruktúra slovenského slovesa* (Bratislava 1943, 18 n.), *Morfológia slovenského jazyka* (390 n. — autorom kapitolky o intencii slovesného deja je J. Ružička), J. Oravec, *Väzbové slovies v slovenčine* (Bratislava 1967, 11 n.), ten istý, *K voprosu o glagoľnoj intencii i glagoľnom upravlenii*, zb. Jedinicy raznych urovnej grammatičeskogo stroja jazyka i ich vzaimodejstvije (Moskva 1969, 176—187, 179 n.).

Anton Habovštiak

NÁREČOVÉ ZÁPISY ŠIMONA ZOLYOMIHO

V Budapešti v Széchényiho knižnici (Országos Széchényi könyvtár, Budapest VIII, Muzeum körút, 14—16) sa nachádza pod značkou Quart. Sláv. 80 obsiahly rukopisný materiál slovenskej proveniencie s názvom Szlovák szótári a adalékok. Szlovák, magyar, német és latin nyelven. Ernyey József jegyzetével XX sz., fol. 806. Autorom tohto rukopisu je Šimon Zolyomi, zvolenský rodák.[1]

O tejto pozoruhodnej jazykovednej pozostalosti sa u nás zatiaľ ešte nepísalo. Vzhľadom na to, že rukopis je bohatou zbierkou nárečových slov a ľudovej frazeológie, chceli by sme s týmto materiálom oboznámiť našu verejnosť aj na stránkach tohto časopisu.

Rukopis nie je nárečový slovník v pravom zmysle slova, ako by sa to azda mohlo zdať z jeho názvu. Rukopis neobsahuje spracované lexikálne jednotky, ale iba nárečové údaje rozmanitého charakteru, ktoré pravdepodobne mali byť podkladom pre koncipovanie nárečového slovníka.

J. Ernyey, jeden z niekdajších pracovníkov Széchényiho knižnice, pripojil k rukopisu niekoľko poznámok, ktoré aspoň čiastočne pomáhajú osvetliť osobu autora i vznik tohto slovníka.[2] Ernyey okrem iného uvádza, že Š. Zolyomi sa narodil r. 1848 vo Zvolene a že pochádzal z rodiny nemeckého pôvodu. Jeho pôvodné meno bolo Šimon Ochtleitner. V r. 1884 však z neznámych príčin zmenil toto priezvisko na Zolyomi. V súvislosti so zmenou priezviska Ernyey nezabudol podotknúť, že Š. Zolyomi sa vraj vždy cítil Slovákom.

Zolyomi bol učiteľom v Banskej Bystrici, Gyome a v Šoproni. Slovnú zásobu zvolenských nárečí skúmal až ako penzionovaný gymnaziálny profesor. Z adresy, ktorú udal Széchényiho knižnici, sa dozvedáme, že 2. mája 1916 býval v Pestujhelyi, László utca 25/I.

Zo zachovanej jazykovej pamiatky zreteľne vidieť, že Zolyomi dôsledne ovládal tak jazyk svojho rodného prostredia, t. j. zvolenské nárečie, ako aj nemčinu, maďarčinu a latinčinu. Svedčia o tom slovenské nárečové zápisy i vysvetlenia významov slovenských nárečových slov v cudzích jazykoch.

---

[1] Na túto slovenskú pamiatku ma upozornil dr. P. Király, zástupca riaditeľa jazykovedného ústavu Maďarskej akadémie vied, za čo mu ďakujem aj na tomto mieste.

[2] Poznámky J. Ernyeyho sú iba úryvkovité a len okrajovo sa dotýkajú životopisu a práce Š. Zolyomiho. Otázke života tohto explorátora bude ešte treba venovať osobitnú pozornosť.

Zolyomi začal nárečový materiál zapisovať okolo r. 1884, keď sa z pracovných príčin presťahoval do Félegyháza. Jeho explorátorský postup bol pozoruhodný. Nezískava materiál metódou tzv. priameho výskumu, ale zaznamenáva ho na základe poznatkov, ktoré si odniesol zo svojho rodného prostredia, t. j. opiera sa o svoju pamäť. Preto aj nárečové údaje nezapisuje systematicky, napr. podľa vecných okruhov, ale iba tak, ako sa mu vynárali v mysli a ako si ich pamätal v danej situácii.

Celý rukopis má 806 číslovaných fólií, t. j. 1612 strán. Z kvalitatívneho ani kvantitatívneho hľadiska nie je to homogénny materiál. Najcennejšie sú azda zápisy na str. 1—10, 701—779 a v pripojených zošitoch s číslovaním 780—787, 788—797, 798—806. Údaje na str. 70—701 sa zaznamenávajú na zlom papieri (papier sa pôvodne používal ako tlačivo) a iba ceruzkou, takže zápisy sa v niektorých častiach pomaly stávajú nečitateľnými.

Š. Zolyomi zaznamenáva jazykové údaje zo Zvolenskej stolice hodžovsko-hattalovským p r a v o p i s o m, ale tak, aby sa nezotrel ich nárečový charakter. Zolyomi píše *y, ý* (napr. *mosty, myši, každý, býva* 735)[3] a neoznačuje ani mäkkú výslovnosť hlások *ď, ť, ň, ľ* pred tzv. zmäkčujúcimi samohláskami v prípadoch ako *mládenec, teľa, v koryte, príde, nepustí, ani* (str. 1). Dvojhlásku *ô* píše zvyčajne hattalovským spôsobom: *knôt* 1, *bôb* 5, *tôňa* 710, *pôst* 745, *surovô jedlo* 6. Ojedinele však zapisuje aj ako *uo (vo)*: *miešanvo* 1, *každuo prečo* 62, *takuo puorča* 5. Dvojhlásku *ia* píše zvyčajne ako *ia*, zriedkavejšie aj ako *ja: podnebia* 1, *zdochliak* 50, *čiapka* 59; *bocjan, stavja* 745.

Rukopis ako celok jednoznačne ukazuje, že Š. Zolyomi sa usiluje z h l á s k o s l o v n é h o hľadiska zachovávať charakteristické znaky opisovaného nárečia. Tak napr. hlásku *v* píše ako *u* v prípadoch: *ousený chlieb, reťkouka* 1. Podľa výslovnosti píše *u* aj miesto *l* v tvaroch minulého času: *nepohou sa, bŕidzgau, dostau, chytiu, zahrdúsiu* 5. Podľa výslovnosti zapisuje aj podoby s *io* za *ie: išjou* 62, *zašjou* 49, *prišjou* 731, *djouča* 706, *našjou* 706.

Zolyomi dôsledne zachytáva aj t v a r o s l o v n é zvláštnosti zvolenských nárečí, napr. tvary na *-e* v nom. pl. mask. a fem., ako *pirohe, pampuche* 6, *obarke* 5, *ruke* 5, *nohe* 10, *zápeske* 49, *zázrake, zdržiake, muche, vrtoche* 706. Zachováva aj iné charakteristické znaky morfológie stredoslovenských nárečí, napr. tvary typu *znamenia: pretrhnutia oblaka, vlnobitia, hromobitja, bliskanja na moje spasenja, presvečenja* 320, *listja* 707, alebo tvary príd. mien: *miešanvo* 1, *takuo* 5, *surovô jedlo* 6, *horkvo* 706, *takje špody* 706, *velkie zimy* 745, *starýho psa* 706. Na zvolenskú provenienciu poukazujú aj znenia ako *ujček* 65, *velmo* 10, *nahať* 15, *nah* (= nech) 55, *choj mi ta* 49, *nechoj* 706 a celý rad iných hláskoslovných, tvaroslovných, lexikálnych, ba aj syntaktických zvláštností.

Hodnota materiálu, ktorý nám Š. Zolyomi zanechal, je najmä v l e x i k e. Rukopis obsahuje množstvo nárečových slov, ktoré sa aj dnes používajú v slovenských nárečiach, a to nielen vo Zvolene a na okolí, ale aj v iných slovenských nárečiach. Sú to napr. slová ako: *ochvátiť sa* (= o krave, keď sa nažerie zelenej ďateliny) 6, *studeno* (= huspenina) 6, *ísť ricky* (= zadkom) 64, *osreb-*

[3] Údaje z rukopisu Š. Zolyomiho uvádzame tak, ako sa vyskytujú v pamiatke, t. j. autorovým pravopisom.

ník 6, *pampúche* 6, *puorča* (= malé dieťa) 49, *motloch* (nespôsobný človek) 49, *kotŕčky* (= miesto, odkiaľ sa ľahko spadne) 706, *votkať* (= vopchať) 706, *čarapiar* (druh klobúka) 706, *zdržiake* (= nervy) 706, *pachlt* (veľký kus), *zviták* (= huncút), *sklíčený* (= zúbožený) 706, *šľajdrovať* (behať sem a tam) 1, *koperdekňa* (prikrývka na posteľ) 320, *šlingovať* (zúbkovať) 49. V zozbieranom materiáli sú aj slová, ktoré už zanikli, alebo ich poznajú iba príslušníci najstaršej generácie. Sú to napr. názvy zaniknutých remesiel ako *kochjar* (kto staval kochy), *širičiar* (kto šil širice), *gombár* (kto zhotovoval gombíky), *grznár* (kto vyrábal kože) ap.

Š. Zolyomi nárečový materiál nezapisuje systematicky (napr. dôsledne podľa vecných okruhov), ani neuplatňuje jazykovedné kritériá. V niektorých prípadoch sa však usiloval aspoň čiastočne vyhovieť takejto požiadavke, a tak v rukopise nachádzame skupiny slov, ktoré súvisia vzájomne z významového hľadiska alebo sú to slová, ktoré majú terminologický charakter, napr. na str. 59 sa zachytáva skupina názvov, ktoré sa vzťahujú na zamestnania, a to v takejto podobe: *svinjar, kondráš, čjapkár, klobučník, obuvník, šuster, gombár, čižmár, súkenák, grznár,* čo kože vyrába, *šlosjar, zámočník, haspra, háčik, krajčír, povrazník, remenár, tišljar, stolár, pekár, širičjar, tkáč, baník, kochjar, krajčiar, klampjar, hodinár, nádeník, zlatník* 59. Tieto údaje sú dokladom tak na existenciu zamestnaní tohto druhu, ako aj na ich názvy.

Na str. 6 sú údaje o názvoch pečiva a jedál: *osrebník, pirohe, pampuche, šmár, palacinke, štrúdľa, buchty, knedle; surovô jedlo* (nje dobre uvarenô), *haluške z* (!) *makom, rezance s tvarohom, grisom, orechom, lekvárom, rohlíky* (pozsonyi kifli), *prézle* (strúhanka), *paštétne, plnjenka* (töltelék), *borsučinka, šunka, šoudra, hnáti, studeno.*

Na tejto strane nachádzame aj názvy vojenských hodností: *frajter, kaprál, feldvebel, oficir, oberleudinand, kapitáň, major, maršal, feldmaršal, generál, feldmaršalajdinant.*

Aj podaktoré expresívne výrazy sa zaznamenávajú v jednom synonymickom rade: *To je taký potrimiska, podlizač, pochlebník, šmajchliar* 731.

V rukopise sa jednotlivé slová, resp. frazeologické jednotky nespracúvajú, a preto vo viacerých prípadoch narážame aj na isté ťažkosti pri výklade významu nárečových slov. Zolyomi jednotlivé slová osobitne nevysvetľuje, iba miestami ich objasňuje maďarskými, nemeckými, zriedkavejšie aj latinskými ekvivalentami, a to napr. takto: *začerveňau sa* (elvörösödött), *prebitý chlap — sveta skúsený* (világlátott), *povodeň* (árvíz — Wasserfluth), *pretrhnutie oblaka* (Wolkenbruch), *zaušnice* (fülbevaló — Ohrgehänge), *knôt na svieci* (lámpaláz) 1, *vlnobitia* (hullámzás), *lejak* (Regenguss) 2, *zápinka* (bekötő, Reichsráth) 3, *mincjer* (kiló, mázsa) 706, *trma-vrma* (zörzavar) 706, *tak pije ako dúha, sisel* (saufe wie ein Loch) 706, *na moju veru* (hitemre mondom) 706, *oklamau sa v ňom* (csalódott benne) 5, *ručný kufor* (Handkoffer — kézikofer) 6, *už doraziu* (megérkezett) 6.

Význam slov v Zolyomiho materiáli možno pochopiť aj z toho, že slová a frazeologické spojenia sú vedľa seba na základe významovej totožnosti alebo príbuznosti. Sú to akoby synonymické rady, resp. exemplifikácie, ktoré vzájomne súvisia, napr. *soplí sa, narjeka, plače* 1; *cvála, rajtuje, beží ako bez duše, celý zadychčaní* 1; *v tej peci sa kúri, kedí, dimí, kudlí* 62; *ten krížom lamy nepreloží, zaháľa, ten brucho pasje* 62; *ten sa pekne dostau, chytiu, za-*

márňiu, zadrhou 62; *vylúpau ho palicou, vydrau, vyobšívau, vyťau, vyplatiu* 5; *veľký šturc robí, hrmot, lármu, nezdobizeň* 5.

Zolyomiho rukopis je cenný nielen preto, že zachytáva množstvo slov z najrozmanitejších okruhov spoločenského života, ale aj preto, že sa autorovi podarilo v nezvyčajnom rozsahu načrieť do studnice ľ u d o v e j f r a z e o l ó g i e. V zachytení ľudovej frazeológie je vlastne ťažisko práce tohto pozoruhodného zberateľa. Hodnota materiálu sa zvyšuje aj preto, že je to tá oblasť slovnej zásoby, ktorá sa získava metódami priameho výskumu veľmi ťažko. Na ilustráciu tejto časti materiálu uvedieme aspoň niekoľko frazeologických zvláštností:

Drž ústa na hŕbe (t. j. buď ticho) 1, *smrdí grošom* (= nemá peňazí) 1, *spustiu sa pána Boha* (=pokazil sa) 1, *zožerie do knôta* (= chutí mu všetko) 49, *poza bučky cvála* (= túla sa a nepracuje) 1, *chce ho z kože zoblieť* (t. j. chce ho o všetko obrať) 6, *krížom slamy nepreloží* (= nepracuje) 62, *tebe čepiec pristane* (= treba sa ti vydať) 706, *budeš zuby stískať* (= zle sa ti bude žiť) 706, *prebíja mu hlavu* (= sužuje ho) 320, *pustiu srsť* (= prehral v kartách) 706, *zažrau sa doňho* (= sužuje ho) 706, *je drgnutý do nej* (= zaľúbený) 706, *padla mu do srdca* (= zamiloval sa do nej) 731, *zvlečie ho z koži* (= pripraví ho o majetok) 64, *do lósou prišieu* (= vzali ho za vojaka) 6, *ide mu huba* (= veľa rozpráva) 6, *zajedá sa doňho* (= rád sa škriepi), *robí do pretrhnutia* (= viac ako vládze) 731, *na hrdlo sa mu obesila* (= donútila ho vziať si ju).

Z oblasti frazeológie zasluhujú si osobitnú pozornosť tzv. pranostiky, ktoré sú v rukopise veľmi dobre zastúpené. Tak napr. na str. 707 sa vyskytujú tieto: *Do Jána Krstiteľa nechvál jačmeňa. — Sv. Margita vedje žnice do žita. — Okolo sv. Jána nie je moc žiadna. — Sv. Margita hodí kosák do žita. — Sparno o Jakube, o Vianociach zima. — Sv. Anna chladne z rána. — Jestli mrauce na sv. Annu zvetšujú svoje kopce* (hromady), *možno očakávať tuhú zimu. — Na sv. Vavrinca idú oriešky do venca. — Ak padajú pred Michalom žaludy, nastane skoro zima. — Keď dlho listja nepadne, tuhá zima sa prikradne. — Na sv. Katarínu schováme sa pod perinu. — Keď v decembri mrzňe a sňaží, úrodný rok beží.* Na str. 745 sme si povšimli zas túto skupinu pranostík: *Sv. Martin na bielom koni, sňahu veľa. Na sv. Martina — kúri sa z komína. — Na Nový rok o slepačí krok, na Trikrále o skok dále, na Hromnice o hodinu více. — Krátky pôst, dlhá zima. — Keď január mokrý býva — iste vína nedobíva. — Na mena Ježiš, buď k peci najbližš. — Velkie zimy — málo snehu, robí roľám velkú škodu. — O Hromnicách musí škriváň vrznuť — ináč musí zmrznuť. — Keď pojdu Hromnice, konjec sanice. — Matej mosty borí, lebo stavja; Matej zimu trati, lebo bohatí. — Marec za pec starec. — V máji budeme v háji — za mája ta sa do hája. — Máj hotový raj. — Na sv. Rehora, bocjan letí od mora. Na sv. Gregora — každý gazda lenoch, ktorý neorá. — Na jar a v lete čo deň a noc zmoči — jedna hodina vysuší.*

V rukopise sa nachádzajú hojné doklady aj na príslovia a porekadlá, ako napr. tieto: *Mnoho rýb — málo zrna. Čo na nôž — to za groš.* 59 — *Išjou Jób pre Jóba, ostali tam oba.* 62 — *Povedz pravdu — prebiješ hlavu.* 62 — *Komu hus, komu prasa, komu pečená klbása.* 49 — *Pýcha na ulici a hovno v truhlici.* 706 — *Aj vo Viedni ľudia biedni.* 706 — *Keď s málom nespokojen, velkího je nehoden.* 62 — *Každuo prečo má svoje preto.* 62

Pozornosť si zasluhujú aj bohaté prirovnania, charakteristické pre ľudové prejavy, a to:

a) jednoduché prirovnania:

beží ako bez duši 1, *zuby ako koli* 1, *spí ako dudok, behá ako laufer* 1, *čistý ako zrkadlo* 49, *zíva sa mu ako psovi na pazderí* 50, *Slovák ako repa* 732, *ožratý ako snop* 49, *čierny chlieb ako zem* 706, *horkvo ako blen* 706, *tak pije ako dúha – sisel* 706, *sedí tam ako kvočka* 706, *smrdí ako bzdocha* 706, *obzerá sa ako líška* 59, *bolo ich tam ako miší, ako dreva, ako kaukou* 59, *letí ako gula* 62, *tvár zmraštená ako sušená slivka* 64, *behá ako ošjalený, ako bez seba* 64;

b) prirovnania vedľajšou vetou:

Pustiu veliký smrad, že sa len tak kedilo, kúrilo, blískalo, ziskrilo pod ním 731; *Tak sa opiu, že nič nevedeu o sveťe* 731; *Chrápau ako čoby handry driapau* 731.

Ako dokladový materiál z ľudového prostredia využíva Zolyomi aj ľudovú poéziu, ktorá sa recitúvala pri rozmanitých príležitostiach na zábavu a potešenie spoločnosti. Na ilustráciu uvedieme aspoň jeden doklad zo str. 710: *Pyšno idem po peštianskom meste,/nejdem krajom, lež po posred ceste/a na vlastnú tôňu okom mykám./Až som rástol od radosti,/bystro hýbal mladé kosti,/mal som vám vo vrecku šestáčik/prauda už ostatní chudáčik,/že sa aspoň raz zabavím.*

Materiál tohto druhu je však zriedkavý, v rukopise sa vyskytujú iba krátke úryvky z tohto okruhu ľudovej slovesnosti.

Ako ilustračný materiál uvádzajú sa miestami aj úryvky ľudových piesní. Tak napr. na str. 35 sme si povšimli tento verš z ľudovej piesne: *Bože môj, bože môj, čo som učinila,/že som ja šuhajka zrazu zaľúbila.*

Dokladov na lexikálne a frazeologické zvláštnosti by sme mohli uviesť podstatne viac. Naším cieľom však bolo iba upozorniť na tento rukopis a aspoň čiastočne oboznámiť našu verejnosť s charakterom tejto práce. Nazdávame sa, že túto vzácnu nárečovú pamiatku by sme nemali nechať nepovšimnutú. Rukopis treba vyexcerpovať pre potreby slovenskej jazykovedy, prípadne aj spracovať v podobe nárečového slovníka. Výsledky takejto práce by sa dali využiť nielen pre dialektológiu, ale aj pre spisovný jazyk a pre dejiny slovenčiny. Rukopis obsahuje totiž vzácny nárečový materiál, ktorý by sa v takejto podobe už sotva kedy mohol získať, najmä preto, že obsahuje údaje z čias pred rozšírením spisovného jazyka medzi široké vrstvy.

Ukážka zápisu Šimona Zolyomiho z fólie 706:

Do Ducha nechoj bez kožucha (drž sa kožucha) po Duchu buď vždy v kožuchu. Ozembuch – o lavicu tresk. Na výročitje sviatke domou chodí. Prepískau, prehajdákal celý majetok. Na čom váža železo – to sa volá mincjer – kiló mázsa. A syn môj ba starýho psa, mačjú madou. Pýcha na ulici a hovno v truhlici. Tí jedja taký čierny chlieb ako zem. Kde chodíš po samých kotŕčach. To je obluda chlapec taká pliaga, chruňo, hnusník, sprosták, hlupák – ruľo, taký nedorobok, trpaslík – figliar. Aká je vyfrndolená, vymachlená, vyobliekaná. Má taký pincljok klobúk – čarapiar. Tam bude plač a škrípaní zubí. To je celá peleš lotrouská. Tam je detí ako smetí. Kelko krajou, telko obyčajou. Aký pán, taký krám. Ako robiu, tak sa mau. Komu slúžiu, ten ho

zazv. Ta chodja na divy a zázrake. Čo ten z toho vypáli. Ešte sa cochtí– potí, hafrí. Ale hu vyhafriu s palicou. Dau mu za priehrštja peňazí. Takú . . ., že celkom do priehrštja môže chytiť. Našjou mu zdravú žilu. Nemá dobrje zdržiake. Tak sa rehotali, že sa len tak za bruchá chytali. A ty djouča nemrkoc, tebe čepec nje vrkoč (pristane). Ten krížom slamy nepreloží. Smrdí grošom. Ozembuch — o lavicu tresk. Tam bola velká trma vrma (zürzavar). To je slabý trnák — pod čepec. Konty ako való. Fipiža — škoda groša. Taký pachlt do seba prace (chlce). Chytiu ho za pažerák. Veď ten chytiu sojku. Ukázau mu straku na kole. Čas platí — čas tratí. Veď ty budeš potom zuby stískať. Šetko pretorskotau (premrhau), prehajdákau, prepucovau (vypucovau vrecko v Pešti). Kde vreští. Aj vo Viedni ľudia biedni. Nemá sa čoho chytiť. Šetko išlo dolu vodou. Cez hrdlo prepiu šetko. To je dobrý kúšťok — fafrnok — fifiriť. Ja som s tým velmi potrestaná stvora. Ameň svete. To sa takje špody. Ako ho pohlo — velmo sa mu grglo (to sa ho velmi dotklo). To je velký zviták — huncút od kosti. O skalke sa poďme hrať. Horkvo ako blen. Magyar hescou. Dostau ti štadiu. (Turjay Papló). To je tuhá pálenka. Ožran žena. Nasúka sa toho vína (Rátka). Tak pije ako dúha — sisel — saufe wie ein Loch. Sedí tam ako kvočka. Rec mu že rec, keď je Nemec. Pustiu srsť do nohavíc — giat. Bohu prisahau. Aby ženám dobre bolo.

Kto nemá v hlave — má v pätách. Veď je hlava pán syn môj. Dobre sa ukonať. Hlavu v studenom, riť zatvorenú drž. Smrdí ako bzdocha. Dostaneš kus kolovej masti, že nebudeš vjacej krasti.

Obuchom po kotrbe. Ten je na págeľ zohnutý, celý sklíčený. Len sa tak mačká, v rukách rozmljaždiu. Zahlomázdiu ho, dau mu po kotrbe. A čo sa vari na meškerendu obesíš. Ten má muche za ušima — vrtoche. Dostau na prašinu. Celkom je do myšlienok pohrúžený. Velmo je prefíkaný.

Jozef Mlacek

SLOVNODRUHOVÁ CHARAKTERISTIKA FAKULTATÍVNYCH ČLENOV FRAZEOLOGIZMU

V predchádzajúcom príspevku[1] sme charakterizovali sémantickú a syntaktickú stránku fakultatívnych častí frazeologickej jednotky. Aby bol výskum tohto čiastkového problému podľa možností čo najúplnejší, treba analyzovať aj slovnodruhovú povahu fakultatívnych zložiek.

Okolo morfologickej charakteristiky frazeologizmov alebo ich častí sa vyhrotili celkom protikladné stanoviská. Ak na jednej strane N. N. Amosova tvrdí, že slovnodruhová analýza frazeologických jednotiek nemá hlbšie teoretické odôvodnenie a nie je vlastne pre frazeológiu adekvátna,[2]

[1] J. Mlacek, *Fakultatívne členy frazeologickej jednotky*, SR 35, 1970, 205–213.
[2] Porov. N. N. Amosova, *Osnovy anglijskoj frazeologii*, Leningrad 1963, 171.

na druhej strane niektorí bádatelia popri iných rozboroch frazeologizmov skúmajú aj morfologické zloženie frazeologických jednotiek,[3] ba dokonca uprednostňujú morfologické kritériá pred najbežnejším sémantickým kritériom.[4] Stanovisko N. N. Amosovovej možno pokladať za primerané pre anglický materiál (veľmi chudobná morfológia), nemožno mu však pripisovať všeobecnú platnosť. V charakteristike slovenských frazeologizmov nemôže sa so zreteľom na bohatú morfológiu (flektívnosť) morfologická charakteristika frazeologických jednotiek obchádzať.

Podľa koncepcie V. P. Žukova[5] (i niektorých ďalších bádateľov) slová, ktoré sa stávajú zložkou frazeologickej jednotky, strácajú príznaky slova (gramatické i významové). Podľa toho by bolo aj skúmanie morfologických vlastností členov frazeologického zvratu neúčelné alebo samoúčelné. Nazdávame sa, že uvedeným chápaním sa rozdiely medzi slovom a tým istým slovom-komponentom frazeologizmu zveličujú, akoby slovo vstupom do frazeologického zvratu celkom prestávalo byť slovom. Uvedomujeme si, že medzi obidvoma prvkami sú značné rozdiely. Slovo v tomto procese úplne alebo aspoň čiastočne stráca vlastný význam, má obmedzenú paradigmatiku. Nemožno však povedať, že by tým zaniklo slovo vôbec. Potenciálna schopnosť takmer každého komponenta frazeologickej jednotky (s výnimkou tých, ktoré sa vyskytujú len vo frazeologizmoch) aktualizovať sa gramaticky i významovo svedčí skôr o opaku. Vstupom do frazeologickej jednotky teda slovo neprestáva existovať. Oslabuje sa alebo zaniká jeho vlastný význam, ale výrazová či formálna stránka sa v podstate uchováva, a tak má potom plné opodstatnenie aj výskum slovnodruhovej povahy jednotlivých slov-komponentov frazeologických zvratov.

Doklady pre tento výskum sme čerpali zo *Slovníka slovenského jazyka*,[6] pretože svojím rozsahom aj zachytením variantov frazeologickej jednotky poskytuje spoľahlivý a dostatočne široký materiál na skúmanie naznačeného problému.

Už pri rozbore významovej stránky fakultatívnych členov frazeologizmu[7] sme konštatovali, že fakultatívnosťou sa vyznačujú také slová, ktoré sa nie celkom začleňujú do významovej výstavby frazeologickej jednotky, ktoré majú voľnejší vzťah k ostatným komponentom i k významu celej jednotky. Zároveň sme uviedli, že sú to predovšetkým rozličné okolnostné a vlastnostné doplnenia. Primárnymi vyjadreniami týchto významov sú

[3] Porov. N. M. Šanskij, *Frazeologija sovremennogo russkogo jazyka*, 2. vyd., Moskva 1969, 104 n.

[4] Porov. J. V. Bečka, *Slovo, jeho význam a užití*, Praha 1968, 21–23 (najmä pri rozbore tzv. intenzifikačných spojení).

[5] Porov. V. P. Žukov, *O nesoizmerimosti komponentov frazeologizma so slovom*, Russkij jazyk v škole 1969, č. 3, str. 97–104.

[6] *Slovník slovenského jazyka I–VI*, Bratislava 1959–1968.

[7] Porov. tu pozn. 1.

prídavné mená a príslovky. Takto sa dostávame k dvom frekvenčne najtypickejším vyjadreniam fakultatívneho komponenta frazeologickej jednotky.

Na prvom mieste treba uviesť adjektíva v platnosti fakultatívneho člena frazeologizmu. Hoci sú prídavné mená konštrukčne vždy podriadené nejakému substantívu, významovo bývajú v niektorých frazeologizmoch závažnejšou zložkou, ako je samo substantívum. Napr. *šiť horúcou ihlou* a pod. Z toho vyplýva, že iba niektoré adjektíva sú fakultatívnou zložkou frazeologizmu. Fakultatívne adjektívum nemôže byť významovým centrom frazeologizmu. Niekoľko príkladov: *nájsť, hľadať (tajné) cestičky, nájsť (správny) kľúč, skočiť na (rovné) nohy, byť na (veľkom) omyle, do (horúceho) pekla, byť pri (plnom) válove, mať (vlastnú) strechu nad hlavou, celý (boží) rok.*

Ako vidieť, tento typ sa vyskytuje predovšetkým v slovesných frazeologizmoch (tzv. ustálených spojeniach). Inou oblasťou, kde sa fakultatívne uplatňuje adjektívum, sú ustálené prirovnania. Ide o prípady, v ktorých je dané prídavné meno porovnávacím základom: *zem (tvrdá) ani skala, srdce (tvrdé) ako skala, ostať (chladný) ako skala, mať jazyk (ostrý) ako britva, mať nohy, ruky (ťažké) ako cepy.* Fakultatívnosť daného adjektíva vyplýva vo všetkých uvedených prípadoch zo všeobecnej tendencie vo vývoji ustálených prirovnaní, ktorá spočíva vo vypúšťaní porovnávacieho základu. Pravda, implicitne obsiahnutý prirovnávací znak nemizne z prirovnania, a tým sa umožňuje paralelné uplatňovanie úplného i skráteného prirovnania, teda aj fakultatívnosť spomínaných prídavných mien.

Príslovky bývajú fakultatívnym komponentom frazeologizmu najmä v takých jednotkách, v ktorých intenzifikujú alebo hodnotia základný význam frazeologickej jednotky. Napr.: *(dobre) poobracať niekoho, nevie sa (dosť) načudovať, mať (dobre) podrezaný jazyk, niečo sa mení, rastie (priamo) pod rukami, mať sa (čulo) k svetu.* Zriedkavejšie sú fakultatívnym členom príslovky vonkajších okolností (miesto, čas a pod.), pretože tu im čiastočne konkurujú nepriame pády substantív. Príklady: *nemať (nikde) posedenia, peniaze sa (chytro) rozkotúľajú, musí, chce mať (vždy) posledné slovo — ani (na prstoch) neporátaš, privrznúť niekomu nos (medzi dvere).*

Substantíva sa uplatňujú ako fakultatívne komponenty v rozličných frazeologizmoch. Ide jednak o prípady, v ktorých sa dané substantívum javí ako konštrukčne nadradený člen, jednak o spojenia so substantívom v určujúcej funkcii. Do prvej skupiny patria najmä také zvraty, v ktorých je významovým centrom (oporným slovom) celého spojenia adjektiválium podradené fakultatívnemu substantívu. Napr. *odbila dvanásta (hodina), bojovať, biť sa do posledného (muža), na šibenicu súci (človek), tridsať strieborných (peňazí)* atď. O konštrukčne závislé substantívum ide jednak v čisto menných spojeniach s celkovým významom príslovkovým, napr.: *na obdiv (sveta), na dosah (ruky)* a pod., jednak v slovesných spojeniach, napr.: *nevie, nemôže (chvíľku) posedieť, ani (na prstoch) neporátaš, chrápe, ani čo by (dosky) pílil, to sa nedá (slovami) opísať, sily mu vypovedali (službu), udrieť sa (päsťou) do čela* a pod.

Zo zámen sa vo funkcii fakultatívneho člena frazeologickej jednotky

uplatňujú podľa skúmaného materiálu najmä privlastňovacie zámená: *vystrieľať všetok (svoj) pušný prach, chovať hada na (svojich) prsiach, zložiť (svoje) kosti, niesť (svoj) kríž, vziať do (svojich) rúk opraty, chytiť niekoho do (svojich) osídel.* Zriedkavejšie sú osobné zámená ako fakultatívne zložky frazeologizmu: *nech sa (vám) páči, (ja) vášho anciáša, (ja) byť vami* a pod. Z ostatných typov zámen sa ojedinele vyskytujú ešte vymedzovacie a ukazovacie.

Fakultatívnosť slovies je vo frazeologických jednotkách pomerne zriedkavá. Vyplýva to jednak zo skutočnosti, že slovesá bývajú často významovým centrom celej jednotky (takže celé spojenie má verbálnu platnosť), jednak z konštrukčnej dominantnosti slovesa v rámci celého zvratu. Okrem niekoľkých prípadov fakultatívnosti slovesa v zložení prísloví a porekadiel ide zväčša o fakultatívnosť pomocných slovies vo frazeologizmoch: *jeden (ťahá) čihi, druhý hota; jeden (hovorí) o koze, druhý o voze — boh mi (je) svedok, na to treba (mať) dobrý žalúdok, akoby (bol) zo zeme vyrástol, po nás (nech príde, môže prísť) potopa.* Ide tu o rozdiely v explicitnosti alebo implicitnosti vyjadrenia slovesa ako konštrukčnej zložky daných spojení.

Ak sú fakultatívnym členom frazeologickej jednotky spojky, zaznamenávame medzi obidvoma variantmi frazeologizmu podstatné konštrukčné rozdiely. Z priraďovacích spojok nachádzame v skúmanom materiáli iba spojku *a* v platnosti fakultatívneho člena frazeologizmov. Napr.: *Reči sa vravia (a) chlieb sa je; raz (a) navždy.* Porovnaním týchto dvoch príkladov zisťujeme, že v prvom prípade ostáva syntaktický vzťah medzi zložkami aj po vypustení spájacieho člena ten istý, kým v druhom sa mení. Spomedzi podraďovacích spojok je v tejto súvislosti v popredí prirovnávacia spojka *ako.* Jej elidovaním taktiež dochádza k výraznej zmene v štruktúre daného frazeologizmu, jeho význam však ostáva nezmenený. Napr.: *je (ako) za dvoch, byť (ako) dolámaný, (ako) z reťaze pustený, zahrmelo (ako) z čistého neba, ostať (ako) bez hlavy, (ako) na pokušenie, vysypať, vytriasť niečo (ako) z rukáva.* Ďalším stupňom elidovania v prirovnaní je vypustenie nielen prirovnávacieho slova *ako,* ale celej prirovnávacej časti: *meniť farby (ako chameleón), schovať hlavu do piesku (ako pštros).*

Z ostatných slov, ktoré bývajú fakultatívnymi členmi frazeologizmu, treba spomenúť ešte častice. Na rozdiel od všetkých predchádzajúcich nezasahujú svojou prítomnosťou, resp. neprítomnosťou konštrukciu frazeologizmu, ale tým výraznejšie majú účasť na modifikovaní významu ustálených spojení. Charakteristické sú najmä pre voľnejšie typy frazeologických jednotiek, teda pre tzv. frazeologické spojenia. Napr.: *čoby (len) nie, nevie napočítať (ani) do päť, od hlavy (až) po päty, niečo je (iba) na skok, mať srdce (až) v hrdle, ide (naozaj) do tuhého.* Pritom možno konštatovať, že medzi obidvoma variantmi je jemný štylistický rozdiel. Častice akoby posúvali význam celého zvratu smerom k hovorovosti.

Zvláštnosťou sú také frazeologizmy, v ktorých fakultatívny komponent pripúšťa lexikálne obmieňanie. Ku konštrukčnej variabilite takéhoto frazeologického zvratu pristupuje aj lexikálna variabilnosť. Napr.: *byť (celý, celkom) vedľa, schádzať z (dobrej, rovnej) cesty.* Ako vidieť z týchto príkladov, môže ísť

jednak o nahrádzanie slovom toho istého druhu, jednak o ustálené substitúcie z rozličných slovných druhov. Aj tento kombinovaný typ variantov frazeologickej jednotky potvrdzuje tézu, ktorú sme uvádzali v predchádzajúcej časti, že totiž významová stránka je pre identifikáciu a charakteristiku frazeologickej jednotky rozhodujúca.

Napokon treba uviesť taký typ frazeologizmu, v ktorom sú dva fakultatívne členy zároveň. Tento prípad treba odlíšiť od spojení, v ktorých tiež sa môže vypúšťať viacej slov, ale ide pritom o jednu zložku spojenia (napr. prirovnávaciu časť ustálených prirovnaní, ako sme uviedli vyššie. O dvoch fakultatívnych členoch možno hovoriť iba vtedy, ak ide o osobitné prvky daného ustáleného spojenia, ak sa dané prvky vypúšťajú nezávisle od seba. Napr.: *to je (už) vrchol (všetkého), (červený) kohút na streche (kikiriki), tu (už) prestávajú (všetky) žarty, (celým) telom a (celou) dušou.*

Prevahu adjektívnych, adverbiálnych, substantívnych a časticových fakultatívnych členov frazeologickej jednotky možno vysvetliť vplyvom viacerých činiteľov: 1. relatívnou významovou voľnosťou týchto zložiek v zostave frazeologizmu (adjektíva, príslovky a častice sú voľnejším doplnením základného významu celej jednotky; substantíva v príslovkových pádoch sú významovým pendantom prísloviek); 2. najväčšou frekvenciou i najvyšším počtom frazeologizmov so všeobecným významom verbálnym, adverbiálnym a menným (spomínané druhy slov sú najbežnejším významovým doplnením základných zložiek uvedených typov frazeologizmu); 3. všeobecnými pravidlami kombinovania slov v jazyku; ak sú frazeologické jednotky ustálenými podobami voľných slovných spojení, potom je najväčšia pravdepodobnosť fakultatívnosti práve pri tých slovách, ktoré najbežnejšie vstupujú do syntagmatických vzťahov s inými slovami (v nominálnych spojeniach sú určujúcim členom práve adjektíva, vo verbálnych spojeniach príslovky a substantíva v nepriamych pádoch; častice sa vyskytujú vlastne pri všetkých plnovýznamových slovách, a tak ich pomerne veľká frekvencia v tejto funkcii nijako neprekvapuje). Slovnodruhové určovanie fakultatívnych komponentov sa v týchto súvislostiach ukazuje ako jeden z adekvátnych postupov pri charakterizovaní frazeologických jednotiek.

DISKUSIE

Štefan Peciar

VÝSLOVNOSŤ A PRAVOPIS

(Príspevok do diskusie o slovenskej ortoepii)

1. Jedna zo špecifických čŕt spisovného jazyka oproti nárečiam a slangom je to, že sa bežne a stále používa v dvoch formách: ústnej (hovorenej) a písomnej (grafickej). Každá z týchto dvoch foriem spisovného jazyka má svoje osobitné zákonitosti, svoje vlastné normy. Ústna forma spisovného jazyka — ako každá hovorená reč — sa spravuje fonetickými, t. j. artikulačnými a akustickými zákonitosťami. Písomná forma novodobých spisovných jazykov má svoje špecifikum v pravopise, t. j. v sústave pravidiel, ktoré sa uplatňujú pri transformácii zvukových jednotiek jazyka do písomnej podoby. Medzi ústnou a písomnou formou spisovného jazyka je teda istý vzťah, istá korešpondencia, ktorá sa vyvinula tradíciou a ustálila kodifikáciou.

Korešpondencia medzi ústnou a písomnou formou spisovného jazyka vyplýva z toho, že obe tieto formy sú realizáciou toho istého jazykového systému. Korešpondencia, pravda, neznamená priamočiarosť. Nemusí to vždy byť a často to nie je priama korešpondencia medzi najnižšími zvukovými a grafickými jednotkami, hláskami a písmenami, resp. fonémami a grafémami. Spravidla ide o viac alebo menej zložitú korešpondenciu zvukovej a grafickej podoby nižších i vyšších jazykových jednotiek, foném-grafém i celých slov. V niektorých pravopisných sústavách prevláda priama korešpondencia medzi fonémami a grafémami (tzv. fonologický princíp); v iných sa vo veľkej miere uplatňuje tzv. morfologický (podľa staršej terminológie etymologický) princíp, t. j. zásada zachovávať jednotnú grafickú podobu morfémy, hoci sa jej zvuková podoba obmieňa; existujú aj pravopisné sústavy vybudované do veľkej miery na slabičnom princípe (napr. stará indičtina); pre niektoré jazyky (napr. čínštinu) sú charakteristické prvky tzv. ideografického (pojmového) písma.

Nijaká pravopisná sústava nie je však vybudovaná výlučne na jedinom princípe. V konkrétnych pravopisných systémoch, najmä v spisovných jazykoch s dlhšou tradíciou, sa obyčajne kombinujú a vzájomne dopĺňajú dva i viaceré princípy.

2. Je pochopiteľné, že trvalejšia priama korešpondencia medzi zvukovou a grafickou podobou jazykových jednotiek umožňuje vzájomné ovplyvňovanie ústnej a písomnej formy spisovného jazyka. Čím priehľadnejšia a priamejšia je spomenutá korešpondencia, tým silnejšie je vzájomné pôsobenie oboch foriem spisovného jazyka.

O vzájomnom pôsobení výslovnosti a grafiky možno uviesť početné svedectvá z vývinu rozličných spisovných jazykov. Častejšie sa uvažuje o závislosti grafiky, resp. pravopisu od výslovnosti. Takmer každá väčšia či menšia zmena pravopisu býva motivovaná požiadavkou „zhody" alebo zblíženia, t. j. priamej korešpondencie grafickej a zvukovej podoby jazykových jednotiek. O opačnom vplyve grafiky na výslovnosť sa často hovorí iba v zápornom zmysle ako o niečom nežiadúcom, ako o jave, ktorý sa nepriaznivo prejavuje v jazykovej kultúre. To je však úzky a jednostranný pohľad. Vývin novodobých spisovných jazykov poskytuje dosť príkladov na to, ako grafika spolupôsobila pri ustaľovaní štandardnej spisovnej výslovnosti. Spomenieme niekoľko takýchto príkladov, známych z odbornej literatúry.

Vplyv grafiky na vývin a ustálenie novodobej francúzskej štandardnej výslovnosti podrobne a do detailov rozobral V. Buben. Na konkrétnych javoch osvetlil nielen rušivé, ale aj pozitívne vplyvy grafiky (v jeho terminológii „pravopisu") na vývin novodobej francúzskej výslovnosti.[1]

Siebsova kodifikácia nemeckej javiskovej výslovnosti Bühnenaussprache[2] obsahuje jednotlivé prvky, v ktorých sa Siebs (v rozpore so svojím teoretickým postojom) oprel o súčasnú nemeckú grafiku.[3]

Akademická gramatika ruštiny charakterizuje vývin súčasnej ruskej ortoepickej normy dvoma základnými tendenciami: zjednodušením zložitých a rôznorodých ortoepických pravidiel (stieraním miestnych výslovnostných rozdielov a zjednotením výslovnosti) a približovaním sa k tomu typu výslovnosti, ktorý sa odráža v súčasnom ruskom pravopise.[4]

Dosť podrobne sú osvetlené problémy vzťahu písma a výslovnosti v češtine.[5]

---

[1] Vladimír Buben, *Influence de l'orthographe sur la prononciation du français moderne*, Bratislava 1935.

[2] Th. Siebs, *Deutsche Hochsprache. Bühnenaussprache*, 18. vyd., Berlin 1961.

[3] Ide najmä o výslovnosť dlhého širokého *[ɛ:]* v súlade s grafémou *ä* v otvorených slabikách. Siebs žiada v ortoepickej výslovnosti rozlišovať napríklad dvojice slov *Beeren — Bären, Ehre — Ähre, wegen — wägen, je — jäh*, ktoré sa v bežnej hornonemeckej výslovnosti nerozlišujú. Porov. o tom zaujímavý príspevok E. Marku *O fonologickej platnosti nemeckého [ɛ:]*, Jazykovedný časopis XXI, 1970, č. 2. Autor v ňom ukazuje, ako Siebsova kodifikácia v tomto bode narúša symetriu medzi systémami nemeckých krátkych a dlhých samohlások. Pravda, tento moment nič nemení na skutočnosti, že vo vzornej nemeckej výslovnosti *(Hochsprache)* sa vyžaduje vyslovovať dlhé široké *ä [ɛ:]*, inými slovami, že sa tu uplatnil vplyv pravopisu na ortoepickú výslovnosť.

[4] *Grammatika russkogo jazyka I*, Moskva 1953, 50.

[5] Zaslúžil sa o to najmä J. Vachek viacerými prácami: *Psaný jazyk a pravopis*, zb. Čtení o jazyce a poesii 1, Praha 1942, 231 n., najmä 277–306; *K obecným otázkám*

Aj vo vývine českej spisovnej výslovnosti existujú také prvky, pri ktorých bola silným spoluurčujúcim faktorom tradičná písomná podoba slov. V spisovnej češtine sa napríklad z týchto príčin neprijali, resp. neudržali niektoré hláskoslovné zmeny, charakteristické pre tzv. obecnú češtinu.[6]

3. Veľmi citlivý je vzťah písma a výslovnosti v tých spisovných jazykoch, ktorých pravopis je vybudovaný prevažne na fonologickom princípe, t. j. na zásade priamej korešpondencie fonéma — graféma. V takýchto spisovných jazykoch sa ustavične uplatňuje nielen pôsobenie výslovnosti na písomnú podobu jazykových jednotiek, ale aj opačný vplyv grafiky na výslovnosť. Medzi jazyky tohto typu patrí aj súčasná spisovná slovenčina.[7]

O stálom pôsobení súčasnej výslovnosti na grafickú podobu slov v spisovnej slovenčine svedčia posledné pravopisné úpravy z r. 1953 (a 1968), ktorých základným motívom bola snaha uľahčiť slovenský pravopis priblížením písomnej podoby slov súčasnej spisovnej výslovnosti. Jedným z argumentov, ktoré sme používali pri vysvetľovaní a obhajovaní potreby týchto pravopisných úprav, bolo konštatovanie, že súčasný pravopis má v istých bodoch nepriaznivý vplyv na správnu výslovnosť (najmä šlo o staršie, etymologické písanie predpôn *s-*, *so-*, *z-*, *zo-* a o nedôslednosti v označovaní kvantity v slovách cudzieho pôvodu). Táto argumentácia podáva nepriamy dôkaz o vplyve grafickej podoby jazykových jednotiek na ich výslovnosť. V tomto prípade ide o negatívny, nežiadúci vplyv.

Ale pôsobenie ortografickej normy na výslovnosť nemá vždy záporný charakter. Grafika môže pôsobiť na výslovnosť aj pozitívne. V súčasnej

---

pravopisu a psané normy jazyka, Slovo a slovesnost 25, 1964, 117—125. Porov. i jeho staršiu štúdiu *Český pravopis a struktura češtiny*, Listy filologické 60, 1933, 287—319. Pred Vachkom sa otázkami vzťahu písma a výslovnosti podrobnejšie zaoberal A. Frinta, *O vlivu písma na výslovnost našeho jazyka*, Slovanský sborník věnovaný prof. Fr. Pastrnkovi, Praha 1923, 112—117; *O správné výslovnosti češtiny a slovenštiny*, Sborník přednášek I. sjezdu čsl. profesorů filosofie, historie a filologie, Praha 1929, 138—145 (porov. k tomu kritické poznámky M. Weingarta, *Zvuková kultura českého jazyka*, zb. Spisovná čeština a jazyková kultura, Praha 1932, 157—244, najmä 185—189).

[6] Ide najmä o diftongizáciu *ý(í) > ej: býti* — ob. *bejt, dobrý* — ob. *dobrej, síto* — ob. *sejto* a úženie *é > í(ý): dobrého* — ob. *dobrýho, méně* — ob. *míň*. I keď tento jav možno vysvetliť aj istými vnútornými tendenciami fonologického systému — odporom proti divergentným zmenám, ako to vysvetľuje B. Havránek (*Vliv funkce spisovného jazyka na fonologickou a gramatickou strukturu spisovné češtiny*, Studie o spisovném jazyce, Praha 1963, 19—29, najmä 22—23), nemožno tu poprieť pôsobenie optického obrazu slov na ich výslovnosť.

[7] Problémy vzťahu písma a výslovnosti v súvislosti s princípmi slovenského pravopisu sa dobre osvetlili v diskusiách o pravopisnej úprave. Ide najmä o tieto práce: E. Pauliny — J. Horecký, *O reforme slovenského pravopisu*, Bratislava 1948; Š. Peciar, *O demokratizácii pravopisu*, SR 16, 1950/51, 257—269; J. Horecký, *O hlavných princípoch slovenského pravopisu*, SR 18, 1952/53, 77—81; L. Dvonč, *K otázke racionalizácie slovenského pravopisu*, SR 29, 1964, 258—269; J. Horecký, *K diskusii o slovenskom pravopise*, SR 29, 1964, 321—332; Š. Peciar, *Príspevok do diskusie o pravopise*, SR 30, 1965, 22—32.

slovenskej pravopisnej sústave je viac takých prvkov, ktoré majú priaznivý vplyv na spisovnú výslovnosť. Na prvom mieste možno uviesť kodifikáciu písania predpôn *s-, z-, zo-* podľa súčasnej výslovnosti. Táto kodifikácia má spätný pozitívny vplyv na ustálenie spisovnej výslovnosti v tomto bode, keďže prispieva k postupnému zanikaniu nesprávnej „písmenkovej" výslovnosti typu „složiť, smisel, sjazdu, sväzi" ap.

Iný príklad pozitívneho pôsobenia grafiky na súčasnú slovenskú spisovnú výslovnosť je tzv. etymologický spôsob písania trojčlenných spoluhláskových skupín *zdn, zdň, ždň, stn, stň, štn, štň, stl, stľ, stk* v slovách ako *prázdny, prázdniny, týždne, hustnúť, vlastne, zúčastniť sa, zvláštny, nezištne, rástla, šťastlivý, hŕstka.*[8] Zachovávanie týchto spoluhláskových skupín v písme nepochybne podporuje a udržuje spisovnú výslovnosť oproti bežnej (hovorovej a nárečovej) výslovnosti nižšieho typu *prázni, tížňe, masní, vlasňe, šťaslivi, hŕska* ap. (s vynechaním alveodentály *d*, resp. *t*).

Podobne aj ortoepická výslovnosť trojčlenných a štvorčlenných spoluhláskových skupín *čsk, čstv, šsk* (v písme aj *žsk*), *šstv* (v písme aj *žstv*) v slovách s príponami *-ský/-sky*, resp. *-stvo*, ako napr. *kováčsky, dedičstvo, spišský, našský, mužský, mužstvo* ap., má výdatnú podporu v grafickej podobe uvedených skupín. V bežnej hovorovej reči a v nárečiach sa spoluhláskové skupiny v týchto a podobných výrazoch vyslovujú s úsporou artikulácie prvej sykavky: *kovácki, ďeďictvo, spiskí, naskí, muskí, mustvo* ap.

Náš terajší pravopis podporuje aj výslovnosť zdvojených spoluhlások, ktorá patrí medzi charakteristické črty súčasnej slovenskej ortoepickej normy.[9] Priama súvislosť grafického obrazu s výslovnosťou je evidentná v tých prípadoch, kde zdvojené spoluhlásky v písme priamo korešpondujú s výslovnosťou (napr. *mäkký, denný, denník, vyšší, oddychovať, bezzubý* ap.). Zachovávaním morfologického princípu v písme sa však nepriamo podporuje výslovnosť zdvojených spoluhlások aj v tých prípadoch, kde zdvojené spoluhlásky vznikajú rozličnými asimiláciami (fonologickými neutralizáciami) v dvojčlenných skupinách viac alebo menej blízkych spoluhlások (napr. *choďte, nižší, odtok, odťať, rozsievať; väčší, kratší, mladší;*

[8] Z hľadiska súčasného jazyka tu ide o uplatnenie fonologického a zároveň morfologického pravopisného princípu. Tento príklad názorne ukazuje, že fonologický a morfologický pravopisný princíp nie sú dva protichodné princípy, ale že sa oba navzájom harmonicky dopĺňajú. Porov. J. Vachek, *Psaný jazyk a pravopis*, 324 (cit. v pozn. 5).

[9] V skutočnosti nejde o oddelenú výslovnosť dvoch rovnakých spoluhlások, ako napríklad v poľštine, ale o predĺženie strednej fázy artikulácie (tenzie) príslušnej spoluhlásky. Táto predĺžená artikulácia reprezentuje však fonologickú hodnotu zdvojenej spoluhlásky. Aj v tomto prípade ide o prekrývanie fonologického a morfologického pravopisného princípu.

dvadsať, predsa, odseknúť; rozšíriť; otca, všetci, sudca, srdce, podceňovať, svedčiť, podčiarknuť ap.). Výslovnosť zdvojených (= zdĺžených) spoluhlások v uvedených a podobných prípadoch sa pokladá za ortoepickú napriek tomu, že sa na veľkých oblastiach stredného a východného Slovenska zdvojené spoluhlásky spravidla zjednodušujú.[10] Pôsobenie grafiky na ortoepickú normu je tu evidentné.

Možno sa ďalej zmieniť o tom, že veľké percento Slovákov, v ktorých rodnom nárečí sa nerozlišuje *l* a *ľ*, učí sa náležite používať mäkké *ľ* podľa grafiky. Preto skupiny *le, li*, v ktorých sa mäkkosť *ľ* graficky neoznačuje, pôsobia z hľadiska ortoepie väčšie problémy ako výslovnosť mäkkého *ľ* v tých pozíciách, kde sa mäkkosť *ľ* graficky označuje mäkčeňom.

Názorným príkladom pôsobenia písma na súčasnú slovenskú spisovnú výslovnosť je graféma *ä*. Rozsah výslovnosti širokého *[ɛ]* v spisovnej slovenčine priamo určujú pravopisné pravidlá: Široké *[ɛ]* sa vyslovuje po spoluhláskach *b, p, v, m* tam, kde sa píše *ä*.[11]

Niet pochybnosti o tom, že dôsledné označovanie kvantity samohlások v písme dĺžňom je pozitívnym faktorom pri zjednocovaní a ustaľovaní kvantity v slovenskej ortoepickej norme. Bez tejto grafickej opory by ťažko bolo možné postihnúť a tobôž kodifikovať súčasný stav kvantity v spisovnej slovenčine. Preto bolo pri poslednej pravopisnej úprave r. 1953 potrebné uplatniť zásadu dôsledného grafického označovania kvantity aj v slovách cudzieho pôvodu.

Dosiaľ sme si všímali prípady pozitívneho pôsobenia písomnej podoby jazykových jednotiek na spisovnú výslovnosť. Pravda, grafika môže mať na výslovnosť aj nežiadúci vplyv. Vyššie sme sa už zmienili o zápornom pôsobení grafiky na výslovnosť predpôn *s-, z-, so-, zo-* v staršom pravopisnom systéme spred r. 1953.

Nežiadúci vplyv písma na výslovnosť v súčasnej slovenčine pozorujeme najmä pri znelostnej asimilácii spoluhlások pred sonórami a samohláskami na morfematickom švíku. Často počuť nesprávnu „písmenkovú" výslovnosť napríklad v tvaroch 1. os. pl. rozkazovacieho spôsobu typu *kúpme, vráťme, pusťme, prosme, čušme;* podobne aj v tvare *(my) sme;* ďalej v tvaroch 3. p. sg. privlastňovacích zámen *nášmu, vášmu.* V ortoepickej výslovnosti treba

---

[10] Tento príklad ukazuje, že súčasná spisovná výslovnosť sa vždy nekryje so stredoslovenskou výslovnosťou, hoci je na nej vybudovaná. V tomto bode sa moje stanovisko nestotožňuje so stanoviskom A. Kráľa, vyslovenom v príspevku *Problémy slovenskej ortoepie*, Slovenská reč 31, 1966, 334 (ods. 53).

[11] Preto sa žiaci musia učiť „vybrané slová" s *ä*. Aj príslušníci tých nárečí, ktoré majú v hláskovom inventári samohlásku *[ɛ]*, musia si rozsah jej používania v spisovných prejavoch kontrolovať grafikou. Preto sú potrebné poučky o písaní a výslovnosti slov *pamäť, pamätať, veža, med, kerovať, kečka, kadiť, kameň, rybací, zeman, rybany, Slovany, Gôtovany, Kraľovany, rozprávať, stavať, krívať* ap. (porov. §§-y 24—26 *Pravidiel slovenského pravopisu*).

vo všetkých uvedených prípadoch pred spoluhláskou *m* vyslovovať príslušnú párovú znelú spoluhlásku: *kúbme, vráďme, zme, nážmu* ap. Pod vplyvom písma sa robia podobné chyby aj vo výslovnosti zložených slov typu *päťročný, šesťročný, hocaký* a slovných spojení typu *otec a syn, chlap a žena, kôš jabĺk, päť mien* ap. Aj v týchto prípadoch nastáva v ortoepickej výslovnosti znelostná asimilácia: *päďroční, šezďroční, hozaki, oťez‿a‿sin, xlab‿a‿žena, kuož‿jabĺk, päď‿mien* ap. Často sa podľa písma chybne vyslovujú predložky *s, so* a *k, ku* v predložkových výrazoch typu *s otcom, s mužom, so synom, so všetkým; k otcovi, k Anne, k veži, ku každému, ku skupine* ap. (správna výslovnosť je tu *z, zo; g, gu*).

Rušivú chybu robia niektorí estrádni speváci, keď v polohe pred zadopodnebnou spoluhláskou vyslovujú alveodentálne *n* namiesto velárneho *ŋ* v slovách ako *spomienky, tenký, Janko*. Chybná je aj „písmenková" výslovnosť typu *hanba, honba*, namiesto *hamba, homba*. Za chybnú pokladáme aj výslovnosť slov ako *slovenský, tenší, menší, inzerát, inžinier, konferencia* so záverovým *n* pred sykavkami *s, š, z, ž* a pred úžinovou labiodentálou *f*. V slovenskej ortoepickej výslovnosti spoluhláska *n* v tejto polohe nemá záver (zaznieva tu vlastne nosová samohláska). Pred afrikátami *c, č, dz, dž* vo výslovnosti slov typu *huncút, bryndza, Trenčín, handžár* má síce spoluhláska *n* záver, ale nie samostatnú explóziu. Výslovnosť *n* so samostatnou explóziou, pri ktorej vzniká akustický dojem, akoby medzi *n* a nasledujúcou afrikátou bola kratučká pauza, je strojená, a preto ju nemožno pokladať za ortoepickú.

S pôsobením grafiky na výslovnosť treba rátať aj v takých prípadoch, kde výslovnosť dosiaľ nie je celkom ustálená. Napríklad pri slovách typu *študentský, študentstvo, holandský* Pravidlá slovenského pravopisu (§ 23, ods. f) pripúšťajú dvojakú výslovnosť: „starostlivejšiu" typu *študenckí, študenctvo, holanckí* a voľnejšiu typu *študenskí, študenstvo, holanskí*. Vplyv písma bude tu stále pôsobiť na posilnenie „starostlivejšej" výslovnosti.[12] V tomto a podobných prípadoch, kde pravopis podporuje taký typ

[12] Preto by nebolo odôvodnené uzákoniť iba voľnejšiu výslovnosť typu *študenskí, holanskí, langobarskí* (= langobardský), *hochvalskí* (= hochvaldský) popri „písmenkovej" výslovnosti *grantskí* (= grandský), *intskí* (= indský), *lurtskí* (= lurdský), *baltskí, keltskí* a v rozpore s výslovnosťou domácich slov typu *ľudský [ľucki], ľudstvo [ľuctvo], hradská [hracká], bratský [bracki], bohatstvo [bohactvo]*, ako to navrhuje H. Bartek, *Správna výslovnosť slovenská*, Bratislava 1944, 101, 102, 104.

Niektoré príručky (E. Pauliny, *Fonológia spisovnej slovenčiny*, 2. vyd., Bratislava 1968, 98; E. Pauliny – J. Ružička – J. Štolc, *Slovenská gramatika*, vyd., Bratislava 1968, 41, § 44) uvádzajú popri zjednodušenej výslovnosti typu *študenskí* aj výslovnosť typu *študentskí, študentsvo, holantskí* so zachovaním skupín *-nts-* (< *-nts-, -nds-*). Podľa našej mienky treba rozlišovať fonologické hodnotenie spoluhláskových skupín *-ntsk-, -ntstv-, -ndsk-* a ich fonetickú realizáciu, ktorá v normálnej, nestrojenej spisovnej výslovnosti *-nck-, -nctv-*.

výslovnosti, pri ktorom je zreteľnejšia morfematická stavba slova, nemožno vplyv grafiky na výslovnosť hodnotiť negatívne.[13]

4. Z našich predchádzajúcich úvah vyplýva, že jednou z charakteristických čŕt vývinu súčasnej spisovnej slovenčiny (a iných podobných spisovných jazykov) je dialektický vzťah, stále napätie a vzájomné pôsobenie písma a výslovnosti, pravopisu a ortoepie, vyplývajúce z priamej korešpondencie medzi ústnou a písomnou formou spisovného jazyka. Nielen výslovnosť pôsobí na pravopis, ale aj grafika na výslovnosť. Téza „o principiálnej nezávislosti výslovnosti od pravopisu a absolútnej nezávislosti ortoepickej kodifikácie od ortografie", ktorú obhajuje Á. Kráľ,[14] sa azda hodí na také jazyky, ako je napríklad angličtina, francúzština i nemčina, v ktorých niet priamej korešpondencie medzi zvukovou a grafickou formou spisovného jazyka (pravopisné systémy týchto jazykov nie sú vybudované na fonologickom princípe), ale sotva možno túto tézu (najmä v takej vyhrotenej forme) prijať pre súčasnú spisovnú slovenčinu, v ktorej je fonologický pravopisný princíp dominantný (priamy a priezračný vzťah fonéma — graféma). Skôr by sme mohli súhlasiť s formuláciou redakcie časopisu Slovo a slovesnost, podľa ktorej „... grafický obraz jazykového vyjádření v dnešním spisovném jazyce dávno už není jen zápisem mluvené řeči, ale je systémovou složkou spisovného jazyka".[15]

Ladislav Dvonč

ZNOVU K OTÁZKE PREPISU RUSKÝCH MIESTNYCH NÁZVOV *Marx, Engels — Marks, Engeľs*

Dve sovietske mestá sú pomenované podľa Karola Marxa a Fridricha Engelsa. V ruštine sa tieto mená píšu v podobe *Маркс, Энгельс*. Vzniká otázka, či v slovenčine máme v tomto prípade uplatniť prepis z azbuky do latinky, alebo máme zachovať pôvodnú podobu, ktorú mená *Marx* a *Engels* majú v latinke.

[13] Napríklad pri slove *mestský* by som dával prednosť „explicitnejšej" výslovnosti *mesňskí* (s predĺženým *s*) alebo *mesckí* pred výslovnosťou *meskí*, ktorá je kodifikovaná *Pravidlami* (§ 23, ods. f). U rozhlasových hlásateľov som zaznamenal všetky tri uvedené spôsoby výslovnosti slova *mestský*.

[14] *Problémy slovenskej ortoepie*, Slovenská reč 31, 1966, 325—335, najmä 328—329.

[15] *Diskuse o pravopise*, Slovo a slovesnost 25, 1964, 116.

V drobnom príspevku, v ktorom som sa prvý raz dotkol tejto otázky,[1] som vyslovil mienku, že by sme mali zachovať pôvodné podoby v latinke. S týmto náhľadom nesúhlasil V. Šmilauer, ktorý je za to, aby sa dodržala zásada zachovávať pôvodný pravopis cudzích miestnych názvov. Uvedené dva miestne názvy by sme podľa tejto zásady mali prepisovať v podobách *Marks*[2] a *Engeľs*.

K veci som sa znovu vrátil v osobitnom článku,[3] v ktorom som si všímal, ako sa preberajú niektoré vlastné mená reálií napr. z ruského, bulharského, srbského prostredia, v ktorom sa používa azbuka, a to také vlastné mená, ktoré majú pôvodnú podobu v latinke (napr. názov bulharskej lode *Radetzky*, sovietskej lode *Professor Wieset*, názov *Richelieuova ulica* v románe z ruského prostredia a pod.). K tomuto môjmu príspevku znovu vyslovil pripomienky V. Šmilauer.[4] Hovorí, že sa tu nemožno odvolávať na analógie z mien ulíc, výrobkov a všeobecných mien. Miestne názvy sú totiž zároveň aj názvami poštových úradov, administratívnymi názvami. Preto sa podľa Šmilauera všade dbá na to, aby sa pri miestnych názvoch zachovávala úradná podoba. Pre názvy v azbuke vyvodzuje z toho Šmilauer požiadavku používať tzv. odborný prepis, umožňujúci kedykoľvek spätný prepis do azbuky. Ukazuje to na príklade názvu *Togliatti*. Keby sme písali *Togliatti* (ukázal som, že takto sa bežne tento názov mesta v ZSSR píše), toto meno prepísali do azbuky a adresovali takto list, sovietska pošta by ho podľa Šmilauera nedodala, pretože vo svojich zoznamoch takéto meno nemá. Kde nejde o komplikácie s poštou, tam sa nemusí tento postup zachovávať, čo Šmilauer ukazuje na príklade *Wrangelov ostrov* (nie *Vrangelov ostrov*). Rovnako sa v češtine miestne názvy *Voronež* a *Novokuzneck* prepisujú podľa stavu v ruštine, ale napr. pomiestny názov *Děžněvův mys* sa v češtine píše podľa zásad českého pravopisu.

Pri úvahe o miestnych menách typu *Engels* (či *Engeľs*) vystačíme aj bez analógie s inými vlastnými menami, ktorú ako nevhodnú kritizoval V. Šmilauer.

Už v citovanom prvom príspevku sme uviedli (podľa Pravidiel slovenského pravopisu a iných jazykových príručiek), že v spisovnej slovenčine používame pri názvoch niektorých cudzích miest dve podoby. Mená veľkých a známych európskych a niektorých ázijských a afrických kultúrnych stredísk, ako aj mená veľkých riek píšeme slovenským pravopisom, a to podľa ich slovenskej výslovnosti, napr. *Viedeň, Mnichov, Berlín, Krakov, Štokholm, Dnester, Níl, Rím, Neapol, Bejrút, Damašk, Betlehem, Jeruzalem, Káhira, Tunis, Alžír* a pod. Uviedli sme tiež, že pôvodné názvy príslušných miest používame pri adresách do cudziny, napr. *London, Paris*

[1] L. Dvonč, *O menách miest Marks a Engeľs*, SR 30, 1965, 371–373.

[2] A. Keder v čl. *Ako prepisovať ruské slová s ks do latinky*, SR 29, 1964, 227–229 navrhuje používať pri prepise slov najmä grécko-latinského pôvodu z ruštiny na miesto *ks* písmeno *x*. V češtine sa ruské *ks* prepisuje ako *x*, ak je zreteľný neruský pôvod slova.

[3] L. Dvonč, *Ešte raz: Marks, Engeľs, či Marx, Engels?*, SR 33, 1968, 303–306.

[4] V. Šmilauer, *28. stovka onomastických zpráv a poznámek*, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 9, 1968, 719.

München, Alger a pod. „Podobne by sme používali názvy *Marx* a *Engels* ako domáce podoby, kým pri adresách do cudziny by sme používali pôvodné podoby (ktoré však pri styku so ZSSR musíme aj tak napísať odlišným písmom, azbukou, takže nejde o použitie podôb *Marks* a *Engeľs* v prepise do latinky)."[5] V príspevku sme robili presný rozdiel medzi domácou podobou príslušného cudzieho miestneho názvu a pôvodnou podobou, používanou pri poštovom styku, pri písaní do cudziny. A takéto rozdielne podoby existujú nielen pri názvoch *Viedeň — Wien, Mníchov — München, Londýn — London, Rím — Roma, Kraków — Krakov, Alger — Alžír* a pod., ale aj pri niektorých názvoch ruských, resp. sovietskych miest, čo možno ukázať na viacerých príkladoch.

V spisovnej slovenčine bežne nepoužívame podobu *Odessa* s dvoma *ss*, ale podoba *Odesa* s jedným *s* (pozri *Slovník slovenského jazyka VI*, Bratislava 1968, 288; podoby *Odesa* a *Odessa* sa tu zaznamenávajú tak isto ako napr. podoby *Londýn* a *London*). Nepoužívame dnes ani podobu *Kijev* (uvádzanú v sovietskych ruských atlasoch pre názov ukrajinského hlavného mesta, ktorý v ukrajinčine má podobu *Kyjiv*), ale podobu *Kyjev*, v ktorej sa *y* píše podľa ukrajinskej podoby. Popri podobe *Černovcy* existuje podoba *Černovice*. Podobne v slovenčine nepoužívame podobu *Užgorod*, uvádzanú v sovietskych ruských atlasoch, ale formu *Užhorod* (v akýchkoľvek prospektoch našich turistických kancelárií sa ponúkajú zájazdy do Užhorodu, nie Užgorodu). Táto podoba sa pevne u nás zaužívala v čase, keď Užhorod patril do Československej republiky.

Ani pri iných názvoch zo slovanského teritória nepoužívame vždy presné prepisy do latinky, ale svojské, odlišné podoby, napr. *Beograd — Belehrad, Sofija — Sofia* a pod.

Tento rozdiel medzi pôvodnou a domácou podobou sa markantne ukazuje napr. v spracovaní zemepisných názvov v Slovníku slovenského jazyka VI, kde sa ako základná podoba uvádza na prvom mieste domáca forma, za ňou prepis pôvodnej podoby, napr. *Belehrad — Beograd, Berehovo — Beregovo, Odesa — Odessa, Užhorod — Užgorod* (podobne aj *Londýn — London, Paríž — Paris* atď.), alebo napr. v Malom atlase sveta (1. slovenské príručné vydanie, Praha 1960), kde sa v zhode so spôsobom uvádzania názvov miest na mapách uvádza na prvom mieste pôvodná podoba a v zátvorke domáca podoba, napr. na mape č. 13 *Odessa — Odesa, Černovcy — Černovice, Užgorod — Užhorod,* na mape č. 14b *Sofija — Sofia.* Pravda, aj tu sú isté nedôslednosti, napr. v SSJ nie je za podobou *Kyjev* uvádzaná ruská forma *Kijev*, ani tu nie je prepis bulharskej podoby *Sofija*, podobne zas v Malom atlase sveta na mape č. 11a je len forma *Odessa*,

[5] L. Dvonč, *O menách miest Marks a Engeľs*, 372.

podobne *Užgorod, Beregovo, Černovcy,* kým domácich foriem tu niet; v Registri zemepisných názvov, pripojenom k mapovej časti, je len podoba *Užgorod,* takisto len ruská forma *Beregovo,* hoci zas na druhej strane sa tu správne uvádza dvojica *Odessa — Odesa, Sofija — Sofia* a iné podobné dvojice. Dôležité však je, že sa v týchto prácach robí v zásade rozdiel medzi prepisom pôvodnej podoby a domácou podobou.

Rovnaký stav ako v slovenčine je však aj v češtine. Sám V. Šmilauer sa v Úvode do toponomastiky[6] zmieňuje o niektorých prípadoch mien oddávna počeštených a v tejto českej podobe vžitých, pričom sa tu zmieňuje aj o prípadoch, ktoré nás tu zaujímajú: *Kyjev, Lvov, Černovice* (v Sovietskom zväze), *Athény, Soluň* (v Grécku; v gréčtine sa používa osobitné písmo, nie latinka), *Belehrad* (v Juhoslávii). V češtine je teda napr. v názve *Lvov* začiatočné *l,* nie *ľ,* ako je to v ruštine, resp. v ukrajinčine, používa sa tu tiež podoba *Kyjev* s tvrdým *y,* nie *Kijev,* alebo *Černovice* nie *Černovcy.* V češtine sa nepoužíva ani podoba *Odessa,* ale *Oděsa;* porov. *Příruční slovník naučný III,* Praha 1966, 417: *Oděsa,* rus. *Odessa.* Musíme tiež konštatovať, že v češtine sa nepoužíva forma *Novokuzneck,* ktorú spomína V. Šmilauer (pozri vyššie), ale *Novokuzněck* a *Kuzněck* (Příruční slovník naučný III, 377), nepoužíva sa podoba *Voronež,* ale *Voroněž* (Příruční slovník naučný IV, 736; dokonca sa tu prepis *Voronež* ani nespomína, hoci pri *Oděsa* prepis *Odessa* je uvedený). V češtine rovnako ako v slovenčine sa používa podoba *Gorkij,* nie *Gor'kij* (Šmilauer, Úvod do toponomastiky, 172) a *Tver,* nie *Tver'* (Šmilauer, tamže). Podoby *Gorkij* a *Tver* uvádza Příruční slovník naučný II, Praha 1963, 42 a 424 (*Tver* pri hesle *Kalinin*). Příruční slovník naučný IV, 516 má aj podobu *Tobolsk,* nie *Toboľsk* (v cit. Malom atlase sveta je *Toboľsk*). V češtine je vlastne rozdielov viac ako v slovenčine, porov. *Voroněž — Voronež, Novokuzněck — Novokuzneck, Tobolsk — Toboľsk* a pod. Môžeme teda konštatovať, že aj v češtine sa v početných prípadoch nepoužívajú presné prepisy pôvodných ruských foriem, ale zdomácnené, v tomto prípade počeštené podoby. Pomer pôvodných a domácich podôb je v češtine rovnaký ako v slovenčine. Šmilauer v cit. Úvode do toponomastiky hovorí, že v mapách pre nižšie školské stupne sa môžu používať iba české názvy, v ostatných mapách sa dávajú oba názvy, pričom sa český názov dáva na druhé miesto do zátvorky v zhode s medzinárodným úzom. To isté platí aj pre slovenčinu, a to aj pre názvy ruských, resp. sovietskych miest.

Ak je teda rozdiel medzi domácou a pôvodnou podobou názvov ruských, resp. sovietskych miest v prípadoch ako napr. *Odesa — Odessa, Užhorod — Užgorod* (v češtine *Oděsa — Odessa, Voroněž — Voronež* atď.), nemôžu byť

[6] V. Šmilauer, *Úvod do toponomastiky,* Praha 1963, 70.

nijaké námietky proti prípadnému rozdielu v dvojiciach typu *Engels — Engeľs*. Ba práve naopak, tu sa nám existencia rozdielu medzi domácou a pôvodnou podobou javí ešte naliehavejšia. Pri názve ruského mesta *Энгельс* je celkom evidentné, že tu ide o pomenovanie podľa Fridricha Engelsa, teda podľa mena, ktoré sa u nás používa s *l*, nie s *ľ*. Pôvod tohto názvu je zrejmý, nemožno ho odtŕhať od mena osoby. To isté platí napr. aj o názve *Togliatti*, pri ktorom tiež ide o použitie mena osoby, známeho práve v tejto podobe. V ruštine podoba názvu mesta nie je odtrhnutá od mena osoby, podľa ktorej mesto dostalo svoje meno, naopak, obe sa píšu rovnako (inak je vecou ruštiny, že cudzie mená zásadne porušťuje, upravuje do podoby zodpovedajúcej hláskoslovnej, morfologickej atď. štruktúre ruského jazyka). Tento princíp zachovávame v spisovnej slovenčine v tom prípade, ak budeme používať podobu *Engels, Togliatti* a podobne v zhode s podobou týchto mien ako mien osôb (písaných latinkou *Engels, Togliatti*). Podoby typu *Engeľs* pôsobia podľa mojej mienky v slovenskom kontexte cudzo, neprirodzene.

V. Šmilauer v poznámkach k nášmu prvému príspevku o názvoch *Marx* a *Engels* uviedol, že český Kapesní atlas světa zaznamenáva vo vydaniach z r. 1960 a 1965 podobu *Engeľs* s *ľ*. Ale Příruční slovník naučný má v tomto prípade podobu s *l*: *Engels*, dříve Pokrovsk (I. diel, 669). Vo IV. diele toho istého slovníka (z r. 1967) nachádzame názov *Togliatti*, teda tú istú podobu, ktorú obhajujeme v slovenčine: *Togliatti*, do r. 1964 Stavropol (str. 516; okrem toho aj počeštená podoba *Stavropol*, nie *Stavropoľ*, takisto na str. 265 heslo *Stavropol*, pričom prepis z ruštiny *Stavropoľ* sa ani tu nespomína). Názov *Togliatti* sa aj inak v češtine používa práve v tejto pôvodnej podobe v zhode s podobou mena *Togliatti*: *Příští rok se rozběhne výroba v novém automobilovém závodě v* Togliatti (Svět motorů 23, 1969. č. 37, str. 16).

Už vo svojom prvom príspevku som odlišoval používanie mien typu *Londýn, Paríž* v bežnej domácej praxi, v slovenských kontextoch, od prípadov, keď ide o poštový styk s cudzinou. Pri styku s cudzinou, pri adresách do cudziny píšeme miesta pravopisom príslušného cudzieho jazyka. Existencia domácich, zdomácnených podôb typu *Odesa, Gorkij* a pod. je nepochybná. Je len samozrejmé, že sa takéto podoby nedajú spätne prevádzať do ruštiny, lebo sú to práve domáce podoby, podoby určené pre domáce prostredie. Pokiaľ sa v spisovnej slovenčine majú používať podoby, ktoré sa dajú správne spätne previesť do azbuky, možno ich podľa mojej mienky uvádzať nanajvýš v zemepisných atlasoch, kde majú mať také isté postavenie ako podoby typu *London, Paris* a pod. Šmilauer hovorí v cit. druhom príspevku, že „v případě místních jmen tedy přesné uchovávání úředního pravopisu dodržujeme bez výjimek". Ako vidieť, použí-

vanie takýchto podôb nemôže byť všeobecné, ale práve naopak, je presne ohraničené na istý druh zemepisných príručiek. Ak však spomíname, že podoby typu *Engeľs* majú rovnaké postavenie ako podoby typu *London*, treba uviesť aj istý rozdiel medzi nimi: podoby typu *Engeľs* sú iba prepisom z azbuky, nie sú to v skutočnosti vlastné pôvodné podoby typu *London* (tými sú pri menách ruských mien podoby v azbuke). Vcelku sa ukazuje, že situácia je tu trochu zložitejšia, než to vo svojich poznámkach podáva V. Šmilauer.

V inom svojom príspevku V. Šmilauer celkom správne ukazuje na rozdiely medzi domácim úzom a pôvodnými podobami názvov: „Pro kartografii je důležitou otázkou podoba zeměpisných jmen zapisovaných do map. Tuto otázku řeší ve světovém měřítku UNESCO. V podstatě se žádá, aby bylo respektováno oficiální znění jména. Je ovšem mnoho výjimek v podobě ustálených domácích podob (zvláště v polštině), je mnoho potíží s převáděním jmen z jedné abecedy do druhé. Proto se usiluje o zřízení zvláštní subkomise pro transliteraci vlastních jmen."[7] Podľa našej mienky je správne uznať za domáce (a české) podoby aj názvy typu *Engels, Togliatti.*

Treba ešte upozorniť na jednu vec. V oblasti domácich a pôvodných podôb cudzích miestnych názvov je rovnako ako v iných oblastiach jazyka neustály pohyb. Niektoré staršie zdomácnené podoby ustupujú a nahrádzajú sa pôvodnými podobami, kým v iných prípadoch sa podľa aktuálnych spoločenských, kultúrnych a hospodárskych momentov začína uplatňovať zdomácnená pravopisná, resp. širšie jazyková podoba namiesto podoby pôvodnej. Namiesto staršej domácej podoby *Miškovec* sa dnes začína používať podoba *Miškolc*, ktorá je bližšie pôvodnej maďarskej podobe *(Miskolc)*. Na druhej strane sa pravopisne upravuje podoba niektorých názvov, ktoré sa stali známe, resp. lepšie známe iba v poslednom čase, napr. *Nicosia — Nikózia, Ósaka — Osaka.*[8] Pri zdomácňovaní cudzích názvov je pritom evidentný rozdiel medzi jednotlivými jazykmi. Tak napr. v spisovnej slovenčine sa na rozdiel do češtiny v podstatne menšej miere používajú zdomácnené a či skôr neraz umele slavizované podoby nemeckých a rakúskych miest, *Aachen — Cáchy, Meissen — Míšeň, Klagenfurt — Celovec, Mainz — Mohuč* a pod.[9]. S týmito procesmi sa stretávame aj pri názvoch

[7] V. Šmilauer, *Slovanská onomastika 1966—1968*, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 9, 1968, 321.

[8] Pozri moje príspevky *Nicosia — Nikózia, nikózijský, Nikózijčan*, SR 32, 1967, 190—191 a *Do Osaky na Svetovú výstavu*, Večerník 14, 1969, č. 273 (24. 11.), str. 3. Pri názve *Ósaka — Osaka* ide o podobný prípad, ako je *Engeľs — Engels* (podobu *Ósaka* treba pokladať za presný prepis pôvodnej podoby názvu v japončine, podoba *Osaka* je zdomácnená, upravená podoba).

[9] K tomu pozri M. Marsinová, *Meinz, Mainz, či Mohuč?*, SR 34, 1969, 122—124.

sovietskych miest v slovenčine aj v češtine. O ústup domácej podoby môže ísť pri názve *Černovice (Černovcy).* O pravidelné rozširovanie počtu domácich podôb ide pri novších názvoch sovietskych miest typu *Engeľs — Engels.* Stav v češtine je podľa nášho pozorovania v oboch týchto prípadoch rovnaký ako v slovenčine. O prípadný rozdiel medzi slovenčinou a češtinou by mohlo ísť napr. pri názve litovského hlavného mesta. Slovník slovenského jazyka VI uvádza totiž na prvom mieste podobu *Vilno,* za ňou *Vilňus* ako prepis ruskej podoby, kým Příruční slovník naučný IV má na prvom mieste podobu *Vilnjus,* za ňou *Vilno* („dříve Vilno"). Zdá sa však, že aj v češtine rovnako ako v slovenčine sa ešte aj dnes bežne používa podoba *Vilno* ako domáca podoba, takže o rozdiel medzi slovenčinou a češtinou ani v tomto prípade nejde. Rozdiely môžu vznikať pri preberaní novších názvov sovietskych miest s *ľ* (do slovenčiny sa názov prepíše s *ľ*, do češtiny s *l*).

Na záver môžeme konštatovať, že nevidíme nijaký dôvod na zmenu svojho pôvodného stanoviska v otázke používania názvov typu *Engels* v slovenčine, vysloveného už r. 1965 a znovu obhajovaného r. 1968. Sme za používanie podôb *Engels, Togliatti* a pod. v zhode s písaním príslušných mien osôb v latinke.

František Kočiš

VÝRAZOVÝ POSUN A JAZYKOVÁ ADEKVÁTNOSŤ V PREKLADE (POZNÁMKY K PREKLADU ROMÁNU EGOISTI)

Tento prístup k jazykovej analýze prekladu románu Egoisti* treba chápať ako pokus aplikovať v teórii prekladu všeobecne známu kategóriu významového a výrazového posunu pri konfrontácii syntaktických rovín pôvodného a prekladového jazyka.

V krátkosti naznačíme svoje východisko. V teórii prekladu sa často spomína tzv. posun. O preklade sa hovorí, že v širokom zmysle je prenesením ideovo-estetických hodnôt z jedného jazyka do druhého. Táto transpozícia nijako nie je jednoduchá a priamočiara. Ako uvádza napr. A. Popovič, straty sú na jednej i na druhej strane, ale sú aj zisky.[1] Tieto straty a zisky

* Bonaventura Tecchi, *Egoisti,* preložil Jozef Máček, vydavateľstvo Tatran, Bratislava 1969. Tento článok je výťah z prednášky o jazykovej analýze prekladu vo vydavateľstve Tatran.

[1] A. Popovič, *Preklad a výraz,* Bratislava 1968, 27.

sú spôsobené zmenami ideovo-umeleckých hodnôt v preklade oproti originálu. Nejde tu o akékoľvek zmeny, mohli by sme povedať, že ide o funkčné posuny, ktoré sú motivované odlišnými štruktúrami pôvodného a prekladového jazyka. Nevyhnutnosť posunu v preklade formuluje A. Popovič takto: „každá prekladateľská metóda je určovaná prítomnosťou alebo neprítomnosťou posunov v rozličných vrstvách prekladu" a „všetko, čo v preklade vzniká alebo zaniká so zreteľom na pôvodinu, možno vysvetliť pojmom posunu".[2]

Za veľmi dôležité pokladáme konštatovanie, že „k posunom dochádza nie preto, že prekladateľ chce dielo meniť, ale preto, že ho chce čo najvernejšie vyjadriť, zmocniť sa ho v jeho totalite, v jeho celku".[3] Prekladateľovi nemá teda ísť o doslovné prenesenie originálu do prekladu, ale o jeho interpretáciu celým potenciálom prekladového jazyka.[4] Tieto konštatácie sú napokon v teórii prekladu všeobecne známe. Preklad románu Egoisti nás bude zaujímať práve z hľadiska realizovania alebo nerealizovania požadovaného posunu. Spresníme však, o aký posun nám v tomto preklade pôjde, o aké posuny sa v preklade budeme zaujímať. Už sme spomínali, že posuny vo všeobecnosti sú zmeny v ideovo-estetických hodnotách, ktoré majú svoje konkrétne vyjadrenie vo významovej a výrazovej stránke prekladu. Teoretici prekladu venujú teda pomerne veľa podrobných úvah posunom vo významovej, kompozičnej a štylistickej rovine. Výrazový posun zvyčajne zisťujú v štýlovej norme, v rozdiele štýlovej normy originálu a štýlovej normy v jazyku prekladu. Na tejto rovine sa fakticky konfrontácia originálu a prekladu končí. V štýlových rovinách sa jednotlivé jazykové prostriedky hodnotia komplexne ako nositelia istých funkčných hodnôt.

O jazykových prvkoch a o konfrontácii jazykových prvkov sa v teórii prekladu hovorí už menej a len okrajovo. Z hľadiska literárnovedného nie je to zaiste chyba. Teória prekladu z literárnovedného aspektu predpokladá, že každý dobrý prekladateľ pristupuje k originálu so suverénnym ovládaním a poznaním jedného i druhého jazyka, a tak ju konfrontácia jazykových noriem originálu a prekladu primárne, principiálne neinteresuje alebo ju obchádza ako istý mechanický proces, predurčovaný príslušnými jazykovými štruktúrami originálu a prekladu.[5] Pri jazykovej analýze prekladu je však táto čisto jazyková konfrontácia na prvom mieste. Ak sa na ideovo-estetickej rovine obidvoch diel (originálu a prekladu) hovorí o nevyhnutných posunoch, aby sa v preklade obsiahol originál v optimál-

[2] A. Popovič, c. d., 28.
[3] A. Popovič, c. d., 28.
[4] Porov. I. I. Revzin – V. J. Rozencvejg, *Osnovy obščego i mašinnogo perevoda*, Moskva 1964, 56 n.
[5] A. Popovič, c. d., 37.

nej miere, so ziskom, nie so stratou, celkom oprávnene treba hovoriť aj o posune alebo posunoch v čisto jazykovej rovine.

V jazykovom rozbore prekladu románu Egoisti nechávame teda bokom otázku, ako sa realizoval posun ideovo-estetických hodnôt v literárnovednom zmysle. Zaujíma nás, či sa v preklade všeobecný výrazový posun realizoval a či sa nejako prejavil v jazykovej rovine a najmä na syntaktickom pláne, lebo práve skladbu súvetí si budeme v preklade osobitne všímať. Z toho, čo ukázal rozbor súvetnej časti syntaktického plánu v preklade, môžeme konštatovať, že jazykový (užšie syntaktický) posun sa nerealizoval. V skladbe súvetí je preklad doslova verný originálu. Z čoho na túto vernosť, takmer presnú kópiu originálu usudzujeme, ukáže nám rozbor dvoch syntaktických javov.

I. Skladba súvetí je prehustená polovetnými konštrukciami, ktoré komplikujú, zneprehľadňujú celkový profil syntaxe v preklade, spôsobujú ťažkú sledovateľnosť a do istej miery znemožňujú plynulé prijímanie obsahu. Je síce pravda, že komplikujúcim faktorom nie sú tu len polovetné konštrukcie, dlhé a zložité súvetia, časté parentézy, ale aj samotný meditatívny, filozofický a filozofujúci a dramatický charakter románu. Pri takomto charaktere románu sa podľa nášho názoru komplikovaná syntax môže právom naplno uplatniť. Komplikovanosť, zložitosť súvetí však ešte neznačí knižnosť syntaxe. Do tejto štylistickej polohy syntax prekladu posúva práve časté využívanie polovetných konštrukcií. Niet však príčin túto knižnosť predpokladať aj v origináli, lebo v syntaxi originálu konštrukcie, ktorým v slovenskej skladbe hovoríme polovetné konštrukcie, sú štylisticky neutrálnym syntaktickým prvkom.[6] V slovenčine naopak polovetné konštrukcie nie sú znakom bežnej hovorovej syntaxe, sú knižným prvkom, sú na periférii syntaxe, a tak ako také nemôžu sa primerane štylisticky uplatniť v preklade románu Egoisti, ktorý i napriek filozofickému a hlboko diskurznému rázu má všetky znaky živého dialógu a najsúčasnejšej tematiky. V tomto bode, a najmä v tomto bode, by sa bol veľmi uplatnil tzv. posun, užšie syntaktický posun podľa základnej syntaktickej tendencie spisovnej slovenčiny. Táto tendencia má približne tieto znaky: syntagmatický princíp v jednoduchej vete, explicitne parataktický a hypotaktický spôsob spájania viet a súvetí, teda zopätejšia a tým aj plynulejšia skladba.

Na konkrétnom materiáli z prekladu ukážeme, ktoré typy polovetných konštrukcií sú najčastejšie. Niektoré z nich sa potom pokúsime na základe syntaktického posunu transponovať do bežných vetných alebo súvetných konštrukcií. Treba opäť podotknúť, že ide iba o pokus o takúto spätnú

[6] Podobne je to aj v iných západoeurópskych jazykoch, najmä vo francúzštine, angličtine. Približne rovnaká situácia je aj v ruštine.

transpozíciu, pretože syntax polovetných konštrukcií nie je v slovenčine ani teoreticky ani štylisticky vypracovaná. *Slovenská gramatika* napr. iba uvádza, že „polovetná konštrukcia vzniká vtedy, keď prisudzovací vzťah medzi činiteľom a jeho činnosťou sa nevyjadruje zvyčajným spôsobom pomocou určitých slovesných tvarov, ale pomocou prechodníka alebo príčastia".[7] Vieme však, že prechodník a príčastie nie sú jedinými tvarmi fungujúcimi v polovetných konštrukciách. Funkciu polovetnej konštrukcie môžu plniť aj tzv. voľný prístavok, voľný prívlastok, voľný doplnok a niektoré infinitívne väzby.[8] Polovetné konštrukcie s prechodníkom sú aj v preklade románu Egoisti, ale netreba sa nimi bližšie zaoberať, lebo nepredstavujú nijaký osobitný problém. Takisto ani polovetné konštrukcie s príčastím. Skladbu viet a súvetí v preklade najviac uvoľňujú voľné prívlastky, voľné doplnky a istým nedopatrením sa v preklade polovetná predikácia transponuje aj na príslovkové určenie.[9]

1. Voľný prívlastok:

A práve tieto ľadové vidiny stromov a domov so štíhlymi líniami, *triezve,* ani čo by boli vrátené do svojej pôvodnej podoby. (58) — ... neďaleko postelí a dedinských divánov, pri stole, *preplnenom vecami,* ... sedel malý človiečik v okuliaroch. (109) — A o niečo ďalej, pri inom stole, sedel chlapec, *bojazlivý,* a ešte ďalej iné, veselé chlapča. (109) — Bola to úzkosť, prudkosť, naivita, *zmätená a vášnivá,* niektorých jej otázok? (165) — Ale toto podozrenie, *plné hrôzy,* hneď zahnala. (166) — ... prostredníctvom tajomného procesu premeny, *jemu neznámeho,* mu dali „čosi" ... (174) — Veď hej, kde-tu zvada, *i dosť prudká,* najmä v poslednom čase. (175) — ... tu hľa, tá slávna zásuvka, *tajná,* v ktorej mával svoje spisy ... (177) — Bola to dôvera v zdroje vlastného tela, lipnutie, *ešte vždy veľmi silné,* na živote. (185) — ... z tohto bezpečného svetla, *takmer nadľudského,* ktoré videl inokedy v jeho očiach. (213) — Isabellin hlas, *milý, ale i hrozivý,* niesol sa za ním. (214) — A znovu mal pred očami obraz Ríma, *strašný a nepochopiteľný.* (215) — Videl ... niekoľko jemných stebielok, *ale sviežich a zelených,* až s podivne sviežou zeleňou ... (225) — Predovšetkým rozprával o Faustovi Almirantem, o obdive, ktorý vzbudzoval svojimi objavmi, *veľmi nápaditými,* a svojimi paradoxmi. (32) — ... a jej typický prízvuk, *trocha tvrdý,* s akým sa hovorí v najsevernejších oblastiach ... (32) — ... dojem zo zimného mesta, *pozatváraného a skoro nepriateľského,* dodal chuti bojovať a sekať ... (57) — Páčilo sa mu staré mesto s mnohými vežami, *zovreté,* ktoré bolo kedysi iba veľkým táborom ... s jedinou cestou, *dlhou a rovnou uprostred,* chránené z bokov ... (57)

Hoci nemožno povedať, že by všetky uvedené príklady s prívlastkom

[7] E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika,* 5. vyd., Bratislava 1968, 392.
[8] V. Hrabě, *Polovětné vazby a kondenzace „druhého sdělení" v ruštině a češtině.* Praha 1964.
[9] Na tento syntaktický jav upozorňuje aj V. Hrabě, c. d., 20, 85.

v postpozícii neobstáli ako izolované prípady, na prvý pohľad možno konštatovať, že prívlastky v antepozícii, teda na zvyčajnom mieste, by boli posunuli syntax prekladu do prirodzenejšej, adekvátnejšej polohy a urobili ju plynulejšou, spätejšou a štylisticky živšou. Nevyhnutnosť syntaktického posunu nech demonštruje za všetky podobné miesta v texte toto súvetie:

A kým mlčky uháňali po prostrednej ceste, ktorá, vychádzajúc od mora, má dve cesty po stranách, *rovnako čierne, asfaltované,* hľa, akési červené svetlo, *veľmi pekné, a pritom strašidelné,* vyskočilo z antickej Ostie, roztrhalo oblaky a – ponechávajúc zvyšok neba, najmä na východe, *čierny a zhustený* – zalialo celé ovzdušie. (227)

2. Voľný doplnok:

Fausto Almirante toto všetko akoby vycítil a zrýchlil krok, *celý znepokojený.* (58) – ... myslela si Isabella, *už nahnevaná* ... (71) – No zároveň ho chcela mať a vznietiť ho, *polichotená tým,* že poznala jeho príťažlivú silu ... (76) – Isabella, *celá šťastná,* kráčala po jeho boku. (105) – ... aj ona ho veselo pozdravila, *a uspokojená i útočná,* dala sa do reči. (80) – Keď sa Jeanne vrátila do miestnosti, *pobledlnutá a vyčerpaná,* rozhovor sa obnovil. (132) – ... ako vinice, keď z nich náhle odnesú hrozno a ony znenazdajky osamejú, *vydrancované, pošliapané.* (168) – Na okraji močariny, iba niekoľko metrov od cesty ležala Isabella, *vystretá,* uprostred troch či štyroch rudých (!) fakieľ ... (172) – *Obiečená do čiernych jednoduchých šiat,* najjednoduchších, aké sa našli v jej skriniach, *zavretá v truhle,* Isabella zmizla, *pohltená čiernou zemou;* a vo chvíli, keď sa stratila, Marcello *celý zdesený,* pomyslel si na osamelosť jej tela. (174) – ... zvuky mesta sa zdanlivo stíšili a pohasli na úpätí Caracallových hradieb, *zoslabnuté a akoby ustrašené.* (210) – *Naradovaná a ironická,* bola teda ochotná počúvať ... (32)

Opäť nemožno tvrdiť, že by všetky uvedené príklady na voľný doplnok bolo treba transponovať do konštrukcie tesného doplnku. Vo väčšine prípadov však táto transpozícia je reálna, ba potrebná. Voľnosť alebo tesnosť doplnku sa dá identifikovať podľa jeho vzťahu k významu slovesa v prísudku. Tesný doplnok zužuje pojmový rozsah slovesa, voľný doplnok už pojmový rozsah slovesa v prísudku neobmedzuje.[10] Doplnky vo všetkých uvedených dokladoch sa viažu na podmet vo vete. Adjektíva v týchto doplnkoch determinujú slovesá v prísudku a sú zároveň príznakmi substantíva v podmete. Podľa V. Hraběho táto gramatická a lexikálna viazanosť predmetu, prísudku a doplnku tvorí tzv. trojčlennú komplexnú syntagmu, v ktorej možno vydeliť tri syntaktické vzťa-

[10] V. Hraběě, c. d., 78, 79.

hy: dva predikačné a jeden determinatívny.[11] Najdôležitejší je tu však determinatívny vzťah doplnku s prísudkom a ich významový súvis. Vo voľnom doplnku pojmový obsah adjektíva nemusí nevyhnutne súvisieť s pojmom prísudku.[12]

Ak z hľadiska tejto teórie posúdime uvedené voľné doplnky v preklade, ukáže sa celkom zreteľne ich redundantnosť a syntaktická nemotivovanosť a teda aj potrebnosť syntaktického posunu smerom k plynulejšej a splývavej viazanosti prísudku a doplnku — k tesnému doplnku. Prakticky to značí vynechanie čiarok medzi adjektívami v doplnku a ostatnou časťou vety:

Fausto Almirante toto všetko akoby vycítil a zrýchlil krok celý znepokojený. — Isabella celá šťastná kráčala po jeho boku. — Keď sa Jeanne vrátila do miestnosti poblednutá a vyčerpaná, rozhovor sa obnovil. Atď.

Inokedy by plynulosť vety podporilo vhodnejšie miesto doplnku čiže adekvátnejší slovosled:

Zvuky mesta sa zdanlivo stíšili a pohasli zoslabnuté a akoby ustrašené na úpätí Caracallových hradieb.

3. Vyčlenené príslovkové určenia:

... že sa, ostatne, menia ako nárazy búrky, ktorá teraz, *s kúdolmi prachu,* ako sa zdalo, začala udierať na tabličky veľkých okien. (11) — ... keď tu, *znezrady,* rozhovor sa zvrtol. (32) — A zdalo sa, že studená, ľadová rovina v prvých hodinách popoludnia, z ktorého už začalo ubúdať, *tam pri Páde,* bola pohrúžená do hustej hmly, takmer strašidelnej. (36) — ... ktorú obaja priatelia jedli a ktorú jeho priateľ zo severu, *celkom bez pretvárky,* veľmi chválil. (42) — A niesol ich ... nadol k moru a zase dohora, *po akýchsi schodoch semtam poskrúcaných,* pomedzi mnohé výčnelky skál ... (44) — ... keď si o dva dni neskoršie, *tamhore,* v „dievčenskej škole" sama balila kufor. (49) — ... kým učiteľ prednášal pred svojím publikom, *veľmi rozjasane, no zároveň trošičku pochybovačne.* (55) — Zastal, zapálil si cigaru, ktorá sa mu tentoraz hneď chytila, *napriek mrazivému povetriu,* a pokračoval v ceste. (58) — Ale bolo jasné, že pri rozprávaní, *hoci takým spôsobom,* o meste ... sa mu uľaví. (62) — A aj veslo ... podobalo sa, *tam v diaľke,* iba hračke, bielej, drobnej uprostred hlbokých vôd. (64) — Ešte aj hmla s vatovým hlasom zvonov, *za rána,* pred kostolom na veľkom námestí ... (69) — ... na konci horizontu, na ktorý, *ešte v štipľavom raňajšom povetrí,* hradba žiarivých oblakov vysielala ... (85) — Raz mu zišli na um, *nie celkom jasne,* slová ... (106) — ... keď zima v horách ešte nepominula a jar, *za trilkovania škovránka nad siatinami,* ešte sa neprebudila. (107) — Išlo o výsledky, ktoré pre ňu, *i napriek dobrej vôli sledovať ho a chápať,* boli často nudné ... (119) — Na tretí deň, *s Robertovým súhlasom,* zavolali

[11] V. Hrabě, c. d., 78.
[12] V. Hrabě, c. d., 79.

Contariniho. (128) — lebo necítila, že by jej bol taký blízky, ako, *i napriek všetkému,* dúfala. (128) — ... v takú hodinu, keď farby a svetlo, *aj v lete,* zrazu zmiznú ... (158) — Vždy zastal, *vážne a bez slova,* pri ich stole. (160) — Jedného dňa, *celkom nečakane,* prišla do penziónu. (163) — Vedela, *po uistení lekára,* že ich nikdy nebude mať. (168)

V príkladoch by sme mohli pokračovať, v preklade je ich veľmi veľa. Tieto prípady sme s istým váhaním označili ako vyčlenené príslovkové určenia. Ak by sme ich mali hodnotiť v intenciách prekladateľa, museli by sme ich zaradiť medzi voľné príslovkové určenia s predikatívnou platnosťou — podobne ako voľné prívlastky a voľné doplnky. Vyčlenenosť, nesplývavosť im dáva charakter polovetnej konštrukcie, nesamostatnej predikácie alebo charakter osobitnej parentézy. Pri príslovkovom určení však o transpozícii predikácie do determinácie nemôže byť reč,[13] závislosť príslovkového určenia na slovese v prísudku vylučuje ich parentetickosť, a tak opäť sa tu rysuje potreba syntaktického posunu v tom zmysle, ako sme o tom už vyššie hovorili. Je očividné, že táto relatívna samostatnosť príslovkových určení, ich zdanlivá polovetnosť preniká do prekladu z originálu. Ak by sme chceli tento zvláštny konštrukčný postup v syntaxi zachovať, museli by sme utvoriť nejakú kategóriu zvláštnej determinácie.[14] Treba však pochybovať, že by takýto postup bol z hľadiska štruktúry vety únosný a vôbec potrebný.

II. Skladba viet a súvetí v preklade už na prvý pohľad pôsobí trochu nezvyčajne redundantnosťou, nadbytočnosťou čiarok vo viacnásobných vetných členoch a v priraďovacích súvetiach spájaných spojkou *a, alebo* a oddeľovaním príslovkových určení od ostatnej časti vety. Pravidlá o písaní čiarok nie sú síce vypracované do detailov, ale predsa len spoľahlivo naznačujú syntaktické situácie, v ktorých sa má písať čiarka. Hoci pripustíme, že umelecký text je textom sui generis, že spisovateľ alebo básnik môže v istých prípadoch využiť čiarku na zvýraznenie istých obsahov, nikdy sa to nemôže robiť v priamočiarom rozpore so základnými pravidlami o písaní čiarok a v rozpore so základnou gramatickou štruktúrou vety alebo súvetia. V jednoduchej vete čiarkou oddeľujeme rovnorodé priradené členy, výrazy, ak nie sú spojené zlučovacími spojkami *a, i, alebo.* Zvyčajne ide o viacnásobné vetné členy. V súvetí čiarkou oddeľujeme priradené vety, ak, pravda, nie sú spojené priraďovacími spojkami.

Už keď len podľa toho budeme posudzovať text prekladu, zbytočnosť mnohých čiarok bude evidentná. Nám však tu nejde o číre konštatovanie, že sa v preklade porušujú interpunkčné pravidlá. Skôr by sme chceli nájsť odpoveď, prečo sa redundantnosť čiarok v preklade prejavila napriek všetkým známym a ustáleným interpunkčným pravidlám v syntaxi. (Neznalosť

[13] V. Hrabě, c. d., 85.
[14] V. Hrabě, c. d., 85.

týchto pravidiel u prekladateľa nemožno predpokladať.) Jednoznačnú odpoveď pravdepodobne nebude možné nájsť, pretože spomínaná interpunkčná rozkolísanosť sa neprejavuje rovnako a na mnohých miestach nie je dostatočne funkčne zdôvodnená. A tak veľa čiarok skôr bude treba pokladať za pravopisnú chybu ako za výraz dajakej tendencie.

Pokladáme však za možné, že spôsob uvádzania polovetných alebo len zdanlivo polovetných konštrukcií (osamostatňovanie prívlastkov, doplnkov, príslovkových určení) ovplyvnil aj interpunkčné osamostatňovanie jednotlivých komponentov vo viacnásobnom vetnom člene a v súvetí, oddeľovanie príslovkových určení (ešte okrem tých, na ktoré sa prenášala predikatívnosť). Iba v málo prípadoch možno brať do úvahy dvojaký výklad významovej funkčnosti spojky *a, i* (môžu vyjadrovať čisté zlučovanie, ale aj odporovací, stupňovací, vylučovací spôsob priraďovacieho vzťahu). Uvedieme konkrétne príklady.

1. Nenáležitá čiarka pred spojkou *a, i, aj, ani, alebo* v priradených vetných alebo súvetných členoch:

a) Pretože je možné byť *inteligentným, a pritom* stratiť citovosť duše. (22) — Nebolo oplakávania ani na *jednej, ani* na druhej strane. (38) — Ale ona ho poznala *hneď, a* dobre. (42) — Už sa jej kaviareň *páčila, i ruch* v nej ... (72) — V očiach sa mu zračila *snivá, a pritom* chladná zádumčivosť. (74) — Doista ju nevyvolali mravné *výčitky, ani* jasná túžba po inom odlišnom svete. (78) — Nebolo pri nich ani *áut, ani* nijakých kočov ... . (80) — On sa zase ocitol v akejsi *novej, i* starodávnej hre ... (102) — *Opustené, alebo* skoro pusté boli ... (80) — Pretože bola *zmyslová, alebo* skoro výlučne zmyslová ... (100) — A jej výkrik, *skutočný, alebo* len symbolický, o jej blaženosti ... (105)

b) Bol letný *deň, a dva* cyprusy ohybne skláňali svoje vrchovce ... (5) — To už zarána začínaš s *neresťami,* a nehanbíš sa? (7) — Predjedlo sa už *minulo, a* mladomanželia si začali klásť do úst prvé kúsky jedla. (30) — Sama bola bohatá, nezávislá a *vrtošivá, a* pri otcovej láskavosti navykla si ... (34) — Contarini to hneď *zbadal, i* zobral ho popod pazuchu ... (62) — znezrady padne na hladinu tieň *ticha, a* more v tej chvíli ostane samo ... (73) — Hore nebolo počuť ten prekliaty huk *vŕtačky, a* z veľkej cesty doliehali sem už iba tlmené zvuky klaksónov. (114) — Ako rada by som poznala takého *kňaza, a* pobalamutila ho! (127) — Jeanne sa cítila *zle, a* po prvý raz pľula krv. (127) — Uprostred zrúcanín bola už hlboká *noc, a* dvaja priatelia zvoľna zostupovali ... (210) — Prítomnosť zla je *tu, aj* démoni sú tu ... (220) — Tak povedal *Contarini, a* obaja ostali ticho. (226) — Alebo ti príde do cesty *vietor, alebo* zlyhá *zapaľovač, alebo výfuk* z auta ... (7)

c) priradené vedľajšie vety:

Bolo na ňom vidieť, že je naozaj *popudený, a* môže sa ešte väčšmi nazlostiť ... (7) — ... v meste, ktoré je známe svojimi hrami a turistickými *podujatiami, a* leží vo Vale d'Aosta. (34) — Toho svätca, ktorý sa narodil a veľkú časť svojho života prežil v tomto *meste, a ktorý* človeku ... raz povedal ... (61)

– Contarini mu poradil, aby sa dal *prezrieť, alebo* aspoň aby si dal urobiť skúšky. (87) — Akoby tým chcel naznačiť, že mu na tom *nezáleží, alebo, že* sa tu nič nedá robiť. (87)

d) osobitné prípady rektifikácie:

Ale ešte väčšmi prekvapila Roberta *Fauniho, tak povediac, organizácia* spánku. (40) — *Vošli, alebo lepšie povedané, uchýlili sa* pred útokom vetra... (48) — Títo dvaja kňazi sa *nepoznali, alebo lepšie povedané, iba* pred chvíľou splnili formalitu... (5)

2. Nenáležité oddeľovanie príslovkových určení:[15]

...ho zasiahli do živého pazúry istého lekára v severnom *Taliansku, pre akúsi nemoc,* ktorú pochytil za mladi. (10) — ...i vietor na chvíľu *utíchol, alebo, ako nejaký obor, náhle* klesol medzi stĺpy. (13) — Ako sa však správal vo svojich vzťahoch k *Isabelle, v tomto strašnom lete* pred dvoma rokmi? (222) – A práve od tej chvíle, čo zostala bez plášťa, *v svojej bielej blúzke a dlhej sukni, stala sa* ešte väčšmi nedotknuteľnou. (45) — Toto povedala raz ráno *manželovi, práve na svadobnej ceste.* (127) — *Za rannej prechádzky s Isy, Jeanne* sa cítila zle... (127) — *...a na okamih, sa nevdojak zatvárila* veľmi koketne. (131) — Azda nevidíš, že aj *tu na klinike, tie isté osoby* bývajú veľmi zvláštne a tajomné? (193)

3. Na interpunkčnú neujasnenosť (azda pod vplyvom originálu) poukazujú aj daktoré osobitné prípady v preklade. Písanie čiarky tu treba hodnotiť ako pravopisnú chybu. Napr. pred porovnávacou spojkou *ako* sa píše čiarka, hoci za ňou nenasleduje celá veta:

A ak jej ho nedal, nuž si ho berie *sama, ako zakázanú vec.* (189) — *A nepristupný, ako* hocktorá z tých skál... (156) — Ešte vždy tie isté tri *veci, ako tri otvorené paragrafy...* (191)

Uvádzacia (pobádacia) častica *lenže* sa nesprávne a nelogicky oddeľuje od celej vety čiarkou:

Lenže, tu treba niečo iné! (59) — *Lenže, či* sa aj u neho nevyskytla nejaká slabosť. (222)

Podobne aj vytýkavá vysvetľovacia častica *jednako,* ktorá modifikuje obsah celej vety, sa nesprávne oddeľuje čiarkou:

A jednako, ani ona nevedela utajiť pocit sklamania. (66)

Čiarka v nasledujúcich vetách je naozaj nedorozumením:

[15] Ukazuje sa, že tieto príslovkové určenia treba odlíšiť od príslovkových určení v odseku I, 3. Hoci sú takisto vyčleňované od ostatnej časti vety, z kontextu nebadať, že by sa im v preklade pripisovala funkcia polovetnej konštrukcie. Preto aj ich vyčleňovanie čiarkou je o to viac neopodstatnené.

... znenazdajky mu prebehol po zmätenej *tvári, natešený* výraz a narušil jeho zvyčajný chlad. (80) — ... zvyknutý jednako zo svojej služby i zo svojich dlhých pobytov *v Ríme, na* akúsi diplomaciu duší... (218)

Poukázali sme na dva syntaktické javy, ktoré z hľadiska súčasnej spisovnej slovenčiny a jej syntaktickej štruktúry nie sú v preklade zvládnuté, ktoré narúšajú štruktúrnu i konštrukčnú spätosť vetných členov i súvetí, uvoľňujú základný pôdorys slovenského súvetia. Prítomnosť týchto javov v preklade možno azda vysvetliť ako vplyv originálu. Skladba viet a súvetí v preklade si preto vyžadovala istý posun v rámci celkového ideovo-estetického a výrazového posunu, ktorý sa postuluje pri akomkoľvek preklade. Týmto syntaktickým posunom by sa bola dosiahla adekvátnosť a proporcionálnosť všetkých jazykových zložiek v preklade oproti originálu.

Nedostatok tohto syntaktického posunu sa prejavil aj v iných syntaktických polohách prekladového textu, napr. v slovoslede, v technike uvádzania parentéz, v kladení bodkočiarky pred spojkou *a* v priraďovacích súvetiach a na niektorých miestach aj pred podraďovacou spojkou a nakoniec aj v neprehľadne štylizovaných súvetiach, v ktorých veľmi badať doslovnosť prekladu. Syntaktický profil prekladu románu Egoisti môže pôsobiť deštruktívne na stabilnosť pravopisnej i gramatickej normy vo vedomí slovenských čitateľov. A tak tento preklad nemožno prijať bez výhrad ani z hľadiska teórie prekladu (konkrétne z hľadiska výrazového posunu na syntaktickom pláne) ani z hľadiska súčasnej pravopisnej normy v syntaxi.

SPRÁVY A POSUDKY

Slovenský komitét slavistov ustanovený

Najvyšším orgánom slavistov v Československu je Československý komitét slavistov. Popri ňom existoval ešte osobitný Slovenský výbor slavistov ako regionálna organizácia slavistov na Slovensku. Podobne ako pri iných orgánoch alebo organizáciách aj tu išlo o asymetrické riešenie organizácie slavistického života v Československu (osobitný výbor slavistov v Čechách neexistoval). Nové usporiadanie Československej socialistickej republiky ako federatívneho zväzku Českej a Slovenskej socialistickej republiky, ktoré sa začalo uplatňovať v zmysle zákona o československej federácii od 1. januára 1969, prináša zmenu aj na úseku slavistiky. V duchu federatívneho usporiadania budú u nás jednak národné komitéty, jednak celoštátny, federálny komitét: Český komitét slavistov, Slovenský komitét slavistov a Československý komitét slavistov.

Slovenský komitét slavistov bol ustanovený na schôdzke slovenských slavistov v Bratislave dňa 11. 2. 1970. Za jednotlivé vedné disciplíny sa na prvé funkčné obdobie členmi tohto komitétu stali títo slovenskí slavisti: V. Blanár, E. Ďurovič, Š. Ondruš, E. Pauliny, J. Ružička (za jazykovedu), M. Bakoš, D. Ďurišin, P. Petrus, M. Pišút, K. Rosenbaum (za literárnu vedu), M. Gosiorovský, J. Hrozienčik, B. Chropovský, V. Matula, P. Ratkoš (za históriu), B. Filová, J. Podolák, J. Komorovský (za folkloristiku). Členmi predsedníctva komitétu sú Š. Ondruš (predseda), M. Bakoš, V. Matula (podpredsedovia), sekretárom komitétu je J. Hvišč.

Zároveň boli zvolení aj slovenskí zástupcovia v iných slavistických komitétoch. Novými členmi Československého komitétu slavistov sú Š. Ondruš, J. Ružička, M. Pišút, K. Rosenbaum, V. Matula, M. Gosiorovský a J. Komorovský. Predseda Slovenského komitétu slavistov univ. prof. dr. Š. Ondruš, vedúci Katedry slavistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, sa stal členom Medzinárodného komitétu slavistov.

Po VI. medzinárodnom zjazde slavistov, ktorý sa konal v dňoch 7.—13. augusta 1968 v Prahe, sa má podľa uznesenia XI. pléna Medzinárodného komitétu slavistov budúci zjazd slavistov konať r. 1973 vo Varšave (za úradujúceho predsedu MKS bol zvolený akad. W. Doroszewski, sekretárom je doc. M. Szymczak). V súvislosti s prípravou a usporiadaním tohto zjazdu čaká aj slovenských jazykovedcov veľa práce, aby sa dosiahla primeraná účasť slovenskej jazykovedy na tomto podujatí v rozsahu, ktorý zodpovedá terajšiemu už pomerne široko založenému slavistickému, najmä však slovakistickému výskumu v slovenských jazykovedných inštitúciách a organizáciách a na vysokých školách. Je to potrebné predovšetkým preto, lebo slovenská jazykovedná slavistika a slovakistika aj napriek tomu, že v posledných rokoch dosiahla mnohé pozoruhodné úspechy (spomeňme aspoň vydanie Dejín slovenského jazyka od prof.

J. Stanislava, Fonologický vývin slovenčiny od prof. E. Paulinyho, akademickú Morfológiu slovenského jazyka, vydanie I. zväzku Atlasu slovenského jazyka, publikovanie Atlasu slovenských hlások, pravidelné vydávanie Jazykovedných štúdií, z ktorých vyšiel už desiaty zväzok, vydanie prvého zväzku Slavistických štúdií jazykovedných a príprava ďalšieho zväzku, atď.), nie je ešte vždy v zahraničí, a to neraz ani v slovanských krajinách, dostatočne známa, a tak mnohé výsledky týchto výskumov, cenné neraz z hľadiska metodologického alebo teoretického, sa vôbec nevyužívajú pri výskume jednotlivých slovanských jazykov, ako aj medzislovanských vzťahov, alebo sa využívajú len vo veľmi skromnej miere. Zjazd slavistov je fórum, na ktorom možno výsledky najnovšieho bádateľského úsilia predložiť širokej slavistickej verejnosti na posúdenie, a tak ich veľmi vhodne sprístupniť na prípadné využívanie v ďalšom výskume. Možno predpokladať, že aj päťročné obdobie medzi Prahou a Varšavou bude obdobím ďalšieho kvalitatívneho a kvantitatívneho rastu slovenskej slavistiky a slovakistiky, čo sa prejaví najmä v publikáciách pripravených pre VII. medzinárodný zjazd slavistov vo Varšave.

L. Dvonč

Súpis prác Antona Augustína Baníka za roky 1920—1965

V prvom tohtoročnom čísle nášho časopisu M. Marsinová v jubilejnom článku *Pri sedemdesiatke Antona A. Baníka* (SR 35, 1970, 48—50) z bohatého Baníkovho celoživotného diela si všimla najmä jeho príspevky týkajúce sa slovenského jazyka. Už od študentských čias sa A. A. Baník zaoberal jazykovými otázkami, pričom záujem o túto problematiku sa u neho spájal so záujmom o kultúru v najširšom slova zmysle (kultúrna a literárna história, knihovníctvo a bibliografia, hudba a divadlo). Tento široký rozhľad dobre ukazuje súpis Baníkových prác, ktorý pri spomenutom životnom jubileu vydala Matica slovenská vo veľmi peknej grafickej úprave *(Anton Augustín Baník sedemdesiatročný,* Martin 1970, 156 strán). Publikácia prináša aj úplný zoznam Baníkových prác o jazyku, takže ide o prácu, ktorá bude užitočná pre každého jazykovedca.

V úvode správca Matice slovenskej dr. J. Marták stručne, ale veľmi výstižne načrtáva vedecký a ľudský profil jubilanta. Na prvom mieste spomína jeho prvú väčšiu prácu Slovenská reč a jej zovnútorný i vnútorný vývoj (z r. 1923), ktorú písal Baník ešte ako 23-ročný poslucháč techniky. Jazykom sa Baník zaoberal aj v iných svojich prácach, zachytených v ďalšej, hlavnej časti tejto publikácie: *Anton Aug. Baník v personálnej typodokumentácii.*

V tomto súpise sa Baníkove práce podávajú v rámci troch súhrnov.

V globálnom súhrne (A) tlačou uverejnené práce sú roztriedené podľa druhov publikačných foriem a celkovej tematickej charakteristiky: I. samostatné knižné vydania, II. separátne vydania, III. zredigované vydania, IV. samostatne vydané listotlače, V. zoznam knižných vydaní, v ktorých boli príspevky publi-

kované, VI. zoznam periodík, v ktorých boli príspevky uverejnené, VII. súhrnný tematický obraz tlačou uverejnených prejavov.

Nasleduje stručné tematicko-chronologické zoskupenie tlačou uverejnených prác v tzv. horizontálnom radení (B). V tejto „horizontálnej typodokumentácii" sa jednotlivé práce neuvádzajú v osobitných heslách, ale v poradí jedna za druhou súhrnne v rámci týchto skupín (stručne len názvy prác a rok vydania): I. príspevky o národných dejinách Slovákov, II. príspevky k riešeniu bibliografických a literárnoarchívnych otázok, úloh i snáh, III. príspevky z okruhu filologických záujmov, IV. príspevky z oblasti hudobného, literárneho a výtvarného života, V. príspevky kultúrnohistorického obsahu. Zaznamenaných je tu 310 + 7 príspevkov (7 príspevkov je dodatočne vsunutých do očíslovaného poradia). Pokiaľ ide o príspevky v III. skupine, ktoré nás tu predovšetkým zaujímajú, publikácia zachycuje 17 prác (sú zaznamenané pod č. 169—195). Bude užitočné uviesť, o ktoré práce ide: 169. *Slovenská reč a jej zovnútorný i vnútorný vývoj. (Črty k osnove náuky o jazyku slovenskom.)* 1923. — 170. *Za renesanciu spisovnej slovenčiny.* 1925—1926. (12 článkov). — 171. *O hanobení spisovnej slovenčiny.* 1930. — 172. *Ľubozvučnosť jazyka slovenského.* 1930. — 173. *Obavy z nového pravopisu.* 1930. — 174. *O S. Czambelovi.* 1931. — 175. *Latinčina jazykom medzinárodným.* 1931. — 176. *O neúcte k spisovnej slovenčine.* 1931. — 177. *Reforma ruského pravopisu.* 1931. — 178—181. *Spory pre nové Pravidlá slovenského pravopisu.* 1931. — 182. *Zveľaďovanie jazyka slovenského.* 1931. (12 článkov.) — 183. *Sovietske Rusko ide diktovať Číne aj v otázkach pravopisných.* 1931. — 184. *O tupení spisovnej slovenčiny.* 1931. — 185. *Návrh Literárneho odboru Spolku sv. Vojtecha na úpravu pravidiel spisovného jazyka slovenského.* 1932. — 186. *Úvod z „Návrhu" uverejnený v „Kultúre" r. 1932.* — 187—188. *Spory pre nové Pravidlá slovenského pravopisu.* 1932. — 189. *Zborník pre slovenskú jazykovedu. 1933. Kritika čechoslovakizmu jeho dvoch redaktorov.* — 190. *Pravopisný Radca, príloha „Typografie".* 1933. — 191. *Umrel baťko Peter Tvrdý.* 1935. — 192. *Prečo „krestiansky" a nie „kresťanský".* 1936. — 193. *Úradné Pravidlá slovenského pravopisu.* 1939. — 194. *O jazykovom odbore MS.* 1942. — 195. *Prečo „slovákum" a nie „slovenikum".* 1955. Príspevky z filológie sa takmer všetky zaoberajú aktuálnymi otázkami slovenského spisovného jazyka alebo sa týkajú dejín slovenskej jazykovedy v užšom zmysle slova, iba malý počet príspevkov vybočuje z tohto celkového zamerania (č. 175, 177, najmä č. 183).

V ďalšej časti bibliografie, vo „vertikálnej typodokumentácii" (každý príspevok je spracovaný samostatne ako osobitné heslo pod rovnakým číslom ako v horizontálnom súpise) sa uvádza aj príslušný bibliografický aparát, podáva sa tu informácia o obsahu jednotlivých príspevkov a pripojené sú aj tlačové ohlasy na jednotlivé práce (v zásade primárne ohlasy, iba v niekoľkých prípadoch ohlasy časovo odľahlejšie). V tomto zvislom, vertikálnom súpise sú príspevky z filologického okruhu na str. 96—117. Informácie o obsahu niektorých prác sú spracované až veľmi podrobne so zachovaním osobitostí v štýle a v jazyku jubilantových príspevkov. Napr. informácia o obsahu príspevku *Za renesanciu spisovnej slovenčiny* (12 článkov v Slovenskom národe z r. 1925—1926) zaberá takmer tri strany, informácia o obsahu príspevkov, ktoré vyšli pod názvom *Zveľadenie jazyka slovenského* (12 článkov), má viac ako sedem strán. Pri príspevku *Prečo „slovákum" a nie „slovenikum"* (č. 195) sú zas napr. veľmi podrobne zachytené ohlasy tohto článku (uviesť by sme mohli ešte príspevok

Š. Peciara *Slovenistika, slovacistika, slovakistika; slovenikum, slovákum, slovacikum,* Československý terminologický časopis 1, 1962, 295—299; nejde, pravda, o primárny ohlas).

Personálne bibliografie sú obvykle usporiadané chronologicky (jednotlivé práce sú zhrnuté a zachytené podľa rokov). V bibliografii A. A. Baníka sú práce usporiadané vecne podľa okruhov záujmu jubilanta. Myslím, že takéto spracovanie je výhodné pre každého používateľa bibliografie, ktorý má záujem o istý špeciálny odbor, napr. o dejiny, literatúru, jazyk a pod. Keby sa bol materiál spracoval chronologicky, používateľ bibliografie, ktorý má záujem len o istý okruh príspevkov, by sa ťažšie mohol v súpise orientovať. Spracovanie súpisu prác A. A. Baníka podľa vecných okruhov si zrejme vynútila okolnosť, že A. A. Baník nie je „monotematický", ale „polytematický", že okruh jeho vedeckých záujmov sa netýka jednej vednej oblasti, ale viacerých oblastí, resp. týka sa nielen vedy, ale širšie vedy, kultúry aj umenia.

Cenná je aj časť, ktorá podáva biografické dáta. Ide v nej o „heslovité zachytenie a chronologický výpočet dát dôležitých pre poznanie jeho života, diela i osobnosti".

V doslove spracovateľa A. Matovčíka sa spomína jubilantova skladateľská tvorba (vcelku neznáma), jeho nezištná starostlivosť o slovenskú knihu, ktorá ho viedla nielen k zhromažďovaniu a sústavnému štúdiu literatúry, ale aj k poskytovaniu diel každému, kto sa na neho obrátil, a jeho životná filozofia, ktorú možno stručne charakterizovať ako duchovný dynamizmus, prejavujúci sa v tvorivej činnosti vedeckej, organizačnej i umeleckej. Verný svojej životnej filozofii, A. A. Baník neustáva v práci ani dnes. Pripravuje ďalšie rukopisy, ktoré akiste tiež vyjdú tlačou.

Matica slovenská vydaním personálnej bibliografie A. A. Baníka prispela k dôstojnej oslave životného jubilea pracovníka, ktorý v službách Matice strávil 32 rokov a ktorý jej bez akýchkoľvek nárokov daroval svoju bohatú päťdesiattisícväzkovú knižnicu. Je to dar nielen Matici — je to dar celému národu, ktorého štúdiu dejín a kultúry zasvätil A. A. Baník svoj plodný život.

L. Dvonč

Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek, Praha 1968, 130 strán

Koncom roku 1968 dostal sa na knižný trh prvý výsledok kolektívnej práce pracovníkov oddelenia pre dejiny českého jazyka Ústavu pro jazyk český Československej akadémie vied v Prahe. Je to úvodná časť k Staročeskému slovníku, ktorá okrem predhovoru hlavného redaktora B. Havránka obsahuje informatívny článok Z. Tyla *O práci na staročeském slovníku,* ako aj *Principy Staročeského slovníku,* spracované J. Němcom. Zároveň sa tu publikuje súpis prameňov Staročeského slovníka a skratky týchto prameňov (v spracovaní Z. Tyla), zoznam skratiek (spracoval ich J. Cejnar) a výklad o spracovaní

hesiel a ich typografickej úprave (v podaní J. Daňhelku a M. Nedvědovej).

Cieľom staročeského slovníka je podať vedecky spracovaný obraz slovnej zásoby českého jazyka od najstarších čias (najmä od začiatku 14. stor.) do konca 15. storočia. Z tohto obdobia je stará čeština doložená tak v bohatej literatúre s rôznorodou tematikou, ako aj v pamiatkach neliterárnej povahy (najmä v písomnostiach administratívno-právneho charakteru).

Terajšie lexikografické spracovanie staročeského slovníka nadväzuje na nedokončený Gebauerov Slovník staročeský, ktorý začal vychádzať v zošitoch r. 1900 a z ktorého do autorovej smrti (r. 1907) vyšlo 15 zošitov (472 strán, písmená A – N po naliti). Po Gebauerovej smrti vydal ešte E. Smetánka 16. a 17. zošit (r. 1909, 1913) až po heslo netbalivost, ale pre vojnové udalosti bolo vydávanie Staročeského slovníka zastavené.

Pre niektoré zistené nedostatky Gebauerovho slovníka a pre neúplnosť Gebauerovho východiskového materiálu nepokračovalo sa po vojne vo vydávaní Staročeského slovníka. Výskum lexiky starej češtiny sa orientoval iba na slovníky z rozličných staročeských pamiatok (najmä v rámci štátnych prác u prof. Smetánku). Priaznivé podmienky pre ďalší lexikografický výskum staročeskej slovnej zásoby sa utvorili až r. 1948, keď v Českej akadémii vied a umení vzniklo oddelenie pre dejiny českého jazyka, ktorého prvoradou úlohou sa stala práve príprava staročeského slovníka.

Vzhľadom na neúplnosť Gebauerových excerptov (z časti N – Z bolo len niečo vyše 100 000 lístkov) upustilo sa od úmyslu pokračovať vo vydávaní Staročeského slovníka na základe Gebauerovej materiálovej základne. Gebauer totiž kládol dôraz predovšetkým na najstaršie obdobie, kým literatúru z 15. stor. využíval iba v minimálnom rozsahu (napr. Husove české spisy), čo bolo v rozpore s jej významom pre rozvoj a ustálenie spisovnej češtiny. Gebauer zanedbával aj excerpciu z odbornej literatúry. Pre tieto nedostatky Gebauerovej kartotéky bolo potrebné rozšíriť, a či vlastne od základov vybudovať excerpciu pre Staročeský slovník. A tak do polovice r. 1965 vzrástlo materiálové východisko slovníka viac než trojnásobne a stalo sa primeranou materiálovou bázou pre koncipovanie staročeského slovníka.

Tieto fakty o Gebauerovom Slovníku staročeskom úzko súvisia i s terajšou prácou na Staročeskom slovníku a bolo ich treba pripomenúť najmä preto, lebo nový Staročeský slovník začína vychádzať od písmena N. Pravda, po skončení druhej časti abecedy sa spracuje a vydá časť A – M.

Ku koncipovaniu Staročeského slovníka sa pristúpilo nielen po premyslenom rozšírení materiálovej základne slovníka (osobitne treba pripomenúť i to, že sa vybudoval aj menší pomocný archív latinsko-staročeský s tým cieľom, aby sa lepšie mohli využívať latinské ekvivalenty pri sémantickej analýze dokladov, ako aj pri spracovaní synonymných výrazov), ale aj po dôkladnej teoretickej príprave pracovníkov. Výsledky aplikácie najnovších lexikologických teórií na staročeský jazykový materiál formuloval I. Němec v stati Principy Staročeského slovníku, ktorá je v podstate výťahom z čiastkových štúdií a referátov k diskusiám o základných problémoch staročeského slovníka. Osvetľuje sa tam podmienenosť riešenia lexikografických problémov lexikologickou teóriou i typom Staročeského slovníka, ako aj špecifickými vlastnosťami Staročeského slovníka. Zásadnú dôležitosť majú najmä kapitoly 3–6, v ktorých sa riešia otázky vymedzenia heslového slova, lexikálneho významu slova na základe

významových činiteľov, ako aj lexikografické spôsoby spracovania významových jednotiek. Pozoruhodné je, že pri výklade významov slova využívajú sa v istých odôvodnených prípadoch i odkazy poukazujúce na začlenenie heslového slova do príslušného slovotvorného typu alebo aspoň do príslušnej slovnej čeľade, prípadne menej priehľadné stč. slová sa osvetľujú i odkazmi na nárečové alebo inoslovanské paralely.

Heslové slovo v slovníku sa uvádza v znení podľa doloženého alebo predpokladaného stavu okolo r. 1300. Metóda hniezdovania sa v slovníku nepoužíva. Citáty sa podávajú v transkripcii, aby sa tak uľahčilo porozumenie stč. textu, no zároveň sa dbá o zachovanie zvukovej jazykovej podoby starej češtiny. Iba heslové slovo v citáte sa uvádza v paleografickej podobe.

Slovník bude svojím rozsahom slovníkom veľkého typu s výberovou dokumentáciou. S ohľadom na praktické poslanie Staročeského slovníka, že totiž má slúžiť aj ako odborná pomôcka na porozumenie, interpretáciu, prípadne aj na prekladanie stč. textov, prekračuje Staročeský slovník požiadavky lexikologickej teórie a spracúva i výrazy okrajové a anomálne, ktoré z teoretického hľadiska vlastne neboli jednotkami stč. slovnej zásoby.

Staročeský slovník bude cenným prínosom pre dôkladné poznanie starého obdobia českého jazyka, a to tak hlbokým teoretickým premyslením lexikologickej teórie a jej aplikáciou v lexikografickej praxi, ako aj sprístupnením staročeského slovného bohatstva v seriózne spracovanom lexikografickom diele. V porovnaní s ostatnými vydávanými historickými slovníkmi slovanských jazykov (napr. so staroukrajinským slovníkom, so staropoľskými slovníkmi a inými) je to slovník spracúvajúci čo najpodrobnejšie, no zároveň i najúspornejšie slovnú zásobu jedného z najstarších slovanských spisovných jazykov. Pre slovenskú historickú jazykovedu bude mať tento slovník osobitný význam i preto, lebo sa v ňom spracúva slovná zásoba jazyka, ktorý sa v istom období používal vo funkcii spisovného jazyka i na Slovensku (medzi skratkami použitých prameňov sa preto uvádza i Žilinská kniha zo 14. a 15. stor.) a ktorý zohral významnú úlohu i pri utváraní kultúrneho jazyka slovenskej národnosti, doloženého v písomnej podobe od polovice 15. stor. Pre dejiny slovenskej slovnej zásoby bolo by však ešte dôležitejšie, keby sa lexikograficky spracovala čeština i z obdobia nasledujúceho (t. j. od 15. stor. do 18. stor.), lebo práve v tom období bude ťažisko pripravovaného Historického slovníka slovenského jazyka, pri spracovaní ktorého bude užitočné poznať i vtedajšiu lexiku českého jazyka.

K. Habovštiaková

ROZLIČNOSTI

Ozdravieť — vyzdravieť — uzdraviť sa. — V poslednom čase sa vyskytlo niekoľko písomných a ústnych námietok proti slovesu *ozdravieť* v prospech slovesa *uzdraviť sa*. Treba si preto všimnúť tieto slovesá dôkladnejšie, a to jednak spôsob ich odvodzovania, jednak ich výskyt a použitie v súčasnom spisovnom jazyku.

Ak nechceme v slovenčine opisne vyjadriť význam „nadobudnúť zdravie, stať sa zdravým", ponúka nám *Slovník slovenského jazyka* nie dve, ale až tri slovesá odvodené od prídavného mena *zdravý: ozdravieť* (SSJ II, 636), *vyzdravieť* (V, 334) a *uzdraviť sa* (IV, 745). Takýto stav nie je iba v súčasnej slovenčine, ale nájdeme ho už aj v Bernolákovom Slovári. (Porov. zv. III, str. 1995, IV, 3549, V, 3967.) Slovesá *ozdravieť* a *vyzdravieť* sú odvodené podľa bežného slovotvorného modelu *prefix + téma + formant -ie-*, tretie sloveso podľa menej produktívneho modelu ako zvratné sloveso od pôvodného faktitíva.

Ako vidíme, každé z uvedených slovies sa odvodzuje inou predponou, aj preto si ich treba každé osobitne všimnúť a potom určiť ich opodstatnenie v súčasnom spisovnom jazyku.

Podoba *ozdravieť* je veľmi priezračná. Predpona *o-* je typická pre stavové slovesá vyjadrujúce nadobudnutie nejakej vlastnosti alebo stavu. (Pozri SSJ II, 403; predpona *o-* bod 2.) Zo SSJ si môžeme uviesť množstvo slovies, ktoré vyjadrujú nadobudnutie nejakého telesného stavu (pritom nezaznačíme štylistické hodnotenie): *ocintľavieť, očaptavieť, ofufnavieť, ochlpatieť, ochorieť, ochromieť, okrivieť, onemieť, onemocnieť, onezdravieť, opraživiеť, orapavieť, ostarieť, ošedivieť, oštrbavieť, oťarbavieť, otehotnieť, ozdravieť.* Tou istou predponou sú odvodené aj slovesá s formantom *-nú-*, napr. *ohluchnúť, omladnúť, oslabnúť, oslepnúť, osmädnúť, ostarnúť* (ako variant k *ostarieť*). Zo slovies vyjadrujúcich nadobudnutie vlastnosti uvedieme aspoň výber: *obelasieť, obelieť, očernieť, očervenieť, okrásnieť, olenivieť, opeknieť, osinieť, ošpatnieť, otupieť.* Ako príklady ukazujú, odvodzovanie slovesa *ozdravieť* je systémové. *Ozdravieť* má aj svoje opozitá *ochorieť, onezdravieť, onemocnieť.* Okrem Kukučína a Stodolu, z ktorých uvádza doklady SSJ, používajú sloveso *ozdravieť* aj iní autori: Jesenský, Jégé, Timrava, Šoltésová, Vajanský, vyskytuje sa v slovenských povestiach i príslovіach *(Od surovej kapusty kováč* ozdravel, *krajčír umrel)* i v popularizačnej literatúre. Máme doklad aj na striedavé použitie — teda z dôvodov štylistickej diferenciácie — slovesa *ozdravieť* so slovesom *vyzdravieť.* Vajanský píše: *Mária všemožne hľadela zbudiť v nej nádej na* vyzdravenie. *„To mi darmo hovoríš", pretrhla ju potešená Anna. „Ja* ozdraviem *tam," a ukázala na nebo.*

Na rozdiel od predpony *o-* využíva sa predpona *vy-* na odvodzovanie stavových slovies v nepomerne menšej miere. Zaraďuje sa preto sloveso *vyzdravieť* do menšieho počtu slovies vyjadrujúcich zmenu stavu: *vylačnieť,* ale aj *vyhladnúť, vychladnúť, vychudnúť, vymladnúť, vysmädnúť,* a medzi jednotlivé vyjadrujúce aj nadobudnutie vlastnosti: *vybelieť, vyblednúť, vyplavieť, vyšedivieť.* Ak si dôkladnejšie všimneme tieto slovesá, možno konštatovať, že pred-

pona *vy-* má aj trochu intenzifikačný odtienok: *vymladnúť* — stať sa celkom mladým (na rozdiel od *omladnúť, zmladnúť), vychladnúť* — stať sa celkom chladným (na rozdiel od *ochladnúť, schladnúť*) a pod. Predpony *o-* a *s-/z-* o intenzite pri zmene stavu nič nenaznačujú.

Sloveso *vyzdravieť* — zaiste aj pre tento intenzifikačný významový odtienok — sa v súčasnom spisovnom jazyku hojne vyskytuje. Podľa nám prístupného materiálu používajú ho Kukučín, Tajovský, Vajanský, Timrava, Jégé, Alexy, Stodola, Hronský, Ondrejov, Hečko, Bodenek, Jančová. Vyskytuje sa aj v odbornej lekárskej literatúre (Čársky a Dlhoš).

Napokon ide o zvratné sloveso *uzdraviť sa.* Stavových slovies tohto typu SSJ uvádza iba niekoľko: *upokojiť sa, uspokojiť sa, utužiť sa, uvoľniť sa, ukľudniť sa (!), utíšiť sa, upevniť sa.* Sloveso *uzdraviť sa* máme doložené od Tajovského, Šoltésovej, Jégého, Jesenského, Ondrejova, Mináča, Jaroša a zo starších aj novších novín a časopisov (Sokol 1867, Slovenská jednota, Zdravý národ, Smena). Stavové sloveso *uzdraviť sa* má oporu aj vo faktitíve *uzdraviť niekoho,* „urobiť niekoho zdravým; spôsobiť, aby niekto vyzdravel, ozdravel, uzdravil sa". Ako zaujímavosť treba spomenúť, že P. T v r d ý vo svojom *Slovenskom frazeologickom slovníku* toto zvratné sloveso neuvádza.

Zvratné sloveso *vyzdraviť sa,* doložené z Jilemnického, nepatrí do slovnej zásoby slovenčiny, ale do češtiny. Lež i tam *Příruční slovník jazyka českého* (VII, 605) hodnotí toto sloveso ako zastarané a ľudové.

Ak podľa uvedených dokladov porovnáme a hodnotíme využitie slovies *ozdravieť, vyzdravieť* a *uzdraviť sa* v spisovnej slovenčine, prichádzame k takýmto záverom: V súčasnom jazyku sa bežne uprednostňuje sloveso *vyzdravieť,* zaiste aj pre jeho intenzifikačný príznak vhodne dopĺňajúci sémantický obsah slovesa. Používa sa pri ňom väzba s predložkou *od (vyzdravieť od zeliniek, od kúry, od radosti)* i s predložkou *z (vyzdravieť z trudnomyseľnosti, zo šarlachu).* Známe je aj spojenie rázu takmer frazeologického *vyzdravieť na rozum* (ako protiklad ustáleného spojenia *byť chorý, ochorieť na rozum*). Sloveso *vyzdravieť* máme doložené len v pôvodnom, neprenesenom význame a niet k nemu faktitíva odvodzovaného rovnakým prefixom.

Sloveso *uzdraviť sa* je menej doložené ako *vyzdravieť* i *ozdravieť,* ale na rozdiel od slovesa *ozdravieť* máme doklady nielen od klasikov našej literatúry, ale aj dosť od žijúcich autorov. Je zaujímavé, že ho nemáme doložené s väzbami ako sloveso *vyzdravieť,* ale len ako podmetové sloveso. Používa sa práve tak ako k nemu prislúchajúce faktitívum *uzdraviť* len v pôvodnom, neprenesenom význame.

Tu vyslovené tvrdenia o frekvencii slovies *vyzdravieť* a *uzdraviť sa* si nemôžeme overiť v Mistríkovej Frekvencii slov v slovenčine, lebo tam je v spoločnom hesle faktitívum i stavové sloveso: *uzdraviť (sa).* (Pozri str. 600.)

Napokon, ako sme už uviedli, sloveso *ozdravieť* máme hojnejšie doložené ako sloveso *uzdraviť sa,* ale je naň menej dokladov od žijúcich autorov. To by mohlo byť svedectvom, že sloveso *ozdravieť* v pôvodnom význame azda trochu 1951); *pokus o reformu pozemkovej dane* (v r. 1848), *ktorou sa mali* ozdraviť bohato doložené od štyridsiatych rokov, teda skutočne nový a živý prvok slovnej zásoby v publicistikom štýle, sa len obmedzene používa v pôvodnom význame (napr. *ozdraviť pastviny zamorené cudzopasníkmi; zelené rastliny ozdravujú ovzdušie),* ale zato priam očividne pribúdajú doklady na význam „vy-

tvoriť eticky alebo hospodársky zdravé ovzdušie, zdravé vzťahy niekde, v niečom, zlepšiť niečo": ozdraviť *a vlastne stvoriť slovenskú literárnu kritiku* (SP 1951); *pokus o reformu pozemkovej dane* (v r. 1948), *ktorou sa mali* ozdraviť *štátne financie* (tlač 1949); *zámernými hospodárskymi opatreniami* ozdraviť *vegetačné pomery* (tlač 1956) ap. V duchu týchto významových tendencií počujeme hovoriť dnes nielen o *nezdravých vzťahoch* alebo *pomeroch* v niektorých kolektívoch, ale aj o *nástupe ozdravených pomerov* alebo *vzťahov* medzi ľuďmi. Sloveso *ozdravieť* práve tak ako *ozdraviť* dostáva možnosť nového uplatnenia v prenesenom význame „stať sa eticky alebo hospodársky zdravým, zlepšiť sa": *na základe nového zadelenia vzťahy medzi spolupracovníkmi* ozdravejú.

Záverom možno konštatovať, že kým slovesá *vyzdravieť* a *uzdraviť sa* zachovávajú len svoj pôvodný význam, sloveso *ozdravieť* v pôvodnom význame čiastočne ustupuje, ale zato najmä vplyvom príslušného faktitíva *ozdraviť* nadobúda aj nový, abstraktnejší význam, uplatňujúci sa v oblasti etiky a hospodárstva.

M. Marsinová

Phnompenh — v Phnompenhu, či v Phnompenhi? — Hlavné mesto kambodžského štátu sa nazýva Phnompenh. Predtým sa používala podoba *Phnom-Penh*, t. j. osobitne sa zapisovala s veľkým začiatočným písmenom každá slabika slova, pričom sa tu písal aj spojovník (ako je to napr. aj v pravopisnej podobe názvu mesta v Číne *Čchung-čching* a v iných podobných názvoch). Podobu *Phnom-Penh* uvádza *Malý atlas sveta* (1. slovenské príručné vydanie, Praha 1960, 101). Dnes sa už používa zjednodušená pravopisná podoba *Phnompenh*, písaná bez spojovníka (podobne ako zjednodušená podoba *Čunking, Peking, Šanghaj* a pod.). Túto podobu zaznamenáva *Slovník slovenského jazyka* VI, Bratislava 1968, 290. Aj tak si však ešte zachováva názov *Phnompenh* pomerne výrazný znak cudzosti tým, že je tu istý rozdiel medzi pravopisom a výslovnosťou slova. V cit. slovníku sa pri názve v zátvorke pripomína, že sa vyslovuje s koncovým *-peň*, čiže ide o názov zakončený na spoluhlásku *ň*, nie *h*.

Podľa svojej pravopisnej podoby je názov *Phnompenh* mužským neživotným podstatným menom vzoru *dub* (končí sa na tvrdú spoluhláskovú literu), ale podľa výslovnosti je mužským neživotným podstatným menom vzoru *stroj* (končí sa na mäkkú spoluhlásku). Pri rozdiele medzi pravopisnou a zvukovou podobou názvu vzniká otázka, podľa ktorého z týchto vzorov sa má *Phnompenh* skloňovať. Ide konkrétne o podobu pádovej prípony v 6. páde jednotného čísla. Pri substantívach vzoru *dub* býva v 6. páde prípona *-e*, iba pri slovách zakončených na *-k, -g, -ch, -h* je prípona *-u*, napr. *vlak — vo vlaku, Hamburg — v Hamburgu, hrach — o hrachu, roh — v rohu.* Pri názve *Phnompenh* môže ísť v tomto prípade (pri skloňovaní podľa vzoru *dub*) o príponu *-u*. Pri substantívach vzoru *stroj* je v lok. sg. prípona *-i* a táto prípona by mala byť aj v tvare lok. sg. názvu *Phnompenh*, ak rešpektujeme jeho výslovnosť. Treba odpovedať na otázku, či máme používať v lok. sg. tvar *v Phnompenhu* alebo tvar *v Phnompenhi.*

Slovník slovenského jazyka zaznamenáva iba tvar 2. pádu. V našej tlači sa

názov *Phnompenh* skloňuje podľa vzoru *dub*. Napr. *Dovidenia v* Phnompenhu (Výber 3, 1970, č. 11, str. 11). — *Priznal aj, že vláda v* Phnompenhu *už dostáva zbrane a ďalšiu vojenskú pomoc od južného Vietnamu* (Pravda, 26. 5. 1970, str. 3). Skloňuje sa tu teda rovnako, ako napr. názvy *Váh, Uh, Edinburgh, Pittsburgh*, hoci medzi týmito názvami na jednej strane a názvom *Phnompenh* na druhej strane je podstatný rozdiel vo výslovnosti spoluhlásky na konci názvu. V názve *Váh* alebo *Uh* píšeme aj vyslovujeme *h*, a teda prípona *-u* je tu vždy na mieste. V názve *Edinburgh* alebo *Pittsburgh* sa koncové *gh* vyslovuje ako *g*, resp. koncové *h* sa tu nevyslovuje, a tak aj z hľadiska výslovnosti ide o názov patriaci do vzoru *dub;* preto aj v tomto prípade je prípona *-u* v lok. sg. správna. Názov *Phnompenh* možno skloňovať podľa vzoru *dub* iba vtedy, ak vychádzame z pravopisu, ak však prihliadame k výslovnosti, treba ho skloňovať podľa vzoru *stroj*. Všimnime si, ako sa skloňujú iné podobné názvy miest mužského rodu, v ktorých rozdiel medzi pravopisom a výslovnosťou je rovnaký ako pri názve *Phnompenh*.

Na str. 261 cit. VI. zv. Slovníka slovenského jazyka uvádza názov *Biarritz* s výslovnosťou *bijaric*. Zaznamenáva sa tu aj tvar gen. sg. *-u* a tvar lok. sg. *-i*. Je tu prípona *-i* podľa vzoru *stroj*, a nie prípona *-e* podľa vzoru *dub* (pri slovách zakončených na *-z* býva *-e*, napr. *voz — na voze, Prievoz — v Prievoze*). Pri určení prípony v lok. sg. sa tu teda vychádza z výslovnosti, a nie z pravopisu názvu. Podobne na str. 262 je v tomže slovníku názov *Bregenz* spracovaný takto: *Bregenz* (vysl. *-nc*), *-u*, 6. p. *-i*, alebo na str. 263 *Cambridge* (vysl. *kejmbridž*), *-a*, 6. p. *-i*. Bohužiaľ, slovník nie vždy podáva informáciu o tvare lok. sg. v iných podobných prípadoch. Tak napr. pri názve *Greenwich* sa zaznamenáva výslovnosť *grinyč* a tvar gen. sg. *-a*, ale nič sa nehovorí o tvare v lok. sg. Takisto chýba údaj o tvare lok. sg. pri názve *Bydgoszcz* (s výslovnosťou *-šč* na konci názvu), pri názve *Kékes* (vysl. *-š*), alebo pri názve *Koblenz* (vysl. *-nc*). Ale aj pri týchto názvoch, nehľadiac na neúplnosť spracovania v Slovníku slovenského jazyka, býva v lok. sg. prípona *-i: v Greenwichi, v Bydgoszczi, na Kékesi, v Koblenzi*. Iný podobný prípad uvádza M. Marsinová pri rozbore názvov *Meinz, Mainz* a *Mohuč* (*Meinz, Mainz*, či *Mohuč?*, SR 34, 1969, 122—124). Autorka ukázala, že v slovenčine máme dnes používať nemecký názov *Mainz* a jeho odvodeniny, kým podobu *Mohuč* (uvádzanú v slovníku tak ako podoby *Londýn, Paríž* a pod.) treba rezervovať iba pre stredoveké dejiny z obdobia okolo Veľkej Moravy. Pre nás je dôležitá jej zmienka o skloňovaní názvu *Mainz* v Smene: *v Meinzi* (s pravopisnou chybou *ei* namiesto *ai*) čiže *v Mainzi*, a teda s príponou *-i* podľa vzoru *stroj*.

Sumárne možno konštatovať, že názvy miest mužského rodu zakončené v písme na tvrdú spoluhlásku (s písmenom označujúcim v slovenčine tvrdú spoluhlásku), ale vo výslovnosti na spoluhlásku mäkkú, sa skloňujú podľa vzoru *stroj*, t. j. pri skloňovaní v log. sg. sa nevychádza z pravopisnej podoby názvu, ale z výslovnosti. Podobne aj názov *Phnompenh* treba podľa našej mienky skloňovať v zhode s jeho výslovnosťou podľa vzoru *stroj*, t. j. s príponou *-i* v lok. sg.: *v Phnompenhi*. Skloňovanie tohto názvu podľa vzoru *dub* si možno vysvetliť tým, že zatiaľ je viac známa pravopisná podoba názvu než jeho správna výslovnosť, čo je istou prekážkou pri správnom skloňovaní tohto názvu podľa vzoru *stroj*.

L. Dvonč

Kambodžský jazyk — kambodžština. — V drobnej poznámke *Beludžský jazyk — beludžština* (SR 31, 1966, 187) sme ukázali, že jednoslovné názvy jazykov sa v spisovnej slovenčine tvoria príponou *-ština* nielen od prídavných mien, v ktorých pred príponou *-ský* sú spoluhlásky *š, z,* ako sa to uvádza v *Pravidlách slovenského pravopisu* v kapitole o tvorení názvov jazykov (porov. napr. v 9. vyd. z r. 1967 na str. 46), ale aj od prídavných mien so spoluhláskou *dž* pred príponou *-ský,* napr. *beludžský — beludžština.* Také isté tvorenie je aj pri prídavných menách so spoluhláskou *ž* pred príponou *-ský,* napr. *užský — užština* (užské nárečie), alebo so spoluhláskou *dz* pred touto príponou: *migzidzský — migzidzština* (pozri môj príspevok *Migzidzský jazyk — migzidzština,* SR 31, 1966, 256; príd. meno *migzidzský* je umelé, vymyslené, možno však od neho tvoriť názov jazyka tak ako od akéhokoľvek iného prídavného mena).

Na označenie kambodžského jazyka, ktorý patrí do skupiny austroázijských jazykov (pozri A. S. Čikobava, *Úvod do jazykovědy* I, prel. M. Dokulil — L. Doležel, Praha 1956, 206 alebo V. Skalička, *Úvod do jazykozpytu,* Praha 1954, 60), možno používať jednoslovný názov *kambodžština,* utvorený rovnako ako derivát *beludžština.* V *Slovníku slovenského jazyka I* (Bratislava 1959) sa jednoslovný názov tohto jazyka nezaznamenáva, hoci inak jednoslovné názvy jazykov sú v tomto slovníku (aj v ostatných zväzkoch) zachytené v osobitných heslách. V príručke *Malý atlas sveta* (1. slovenské príručné vydanie, Praha 1960, 101) čítame podobu *kambodžtina,* utvorenú rovnako ako podoby *laština, lotyština, kazaština, čuvaština,* pri ktorých kmeňové *š* z prídavného mena splýva so *š* v prípone *-ština (lašský, lotyšský, kazašský, čuvašský),* takže ide akoby o tvorenie príponou *-tina.* Nazdávame sa, že treba dať prednosť podobe *kambodžština* s príponou *-ština* pred zjednodušenou podobou *kambodžtina,* lebo takéto zjednodušenie nastáva iba pri prekrývaní sa kmeňového *š* z prídavného mena na *-ský* a začiatočného *š* z prípony *-ština,* t. j. v tom prípade, keď ide o rovnaké spoluhlásky. Zjednodušenie nenastáva, keď pred príponou *-ský* je spoluhláska *z* alebo *ž* (v písme), t. j. iná spoluhláska, ako je spoluhláska na začiatku prípony *-ština: francúzsky — francúzština, užský — užština.* Taký istý stav je aj pri odvodzovaní *kambodžský — kambodžština* (sú tu na mieste stretnutia spoluhlásky *dž* a *š,* teda rozdielne spoluhlásky).

Je zaujímavé, že ani v češtine nie je pri tvorení jednoslovného názvu tohto jazyka jednota. V cit. príručke V. Skaličku čítame podobu *kambodžtina,* kým v spomenutom preklade Čikobavovho Úvodu do jazykovědy je forma *kambodžština. Slovník spisovného jazyka českého I* (Praha 1960, 823) podobne ako Slovník slovenského jazyka jednoslovné pomenovanie kambodžského jazyka nezaznamenáva.

Poznamenávame ešte, že na označenie tohože jazyka používať možno aj pomenovanie *khmerský jazyk* alebo *khmerčina* (spomína — v češtine, pravda, v podobe *khmerština* — V. Skalička, tamže). Príd. meno *khmerský* je odvodené od pomenovania *Khmerovia.* Khmerovia tvoria väčšinu obyvateľov Kambodže (pozri Malý atlas sveta, tamže; okrem toho tu žijú percentuálne nepomerne nižšie zastúpení Vietnamci, Laosania a Číňania). Novšie sa používajú podoby s dĺžkou: *Khmérovia, khmérsky, khmérčina.*

L. Dvonč

Dobšinská ľadová jaskyňa — Dobšinská Ľadová Jaskyňa. — V *Pravidlách slovenského pravopisu* (deviate, zrevidované vyd. z r. 1967) sa na str. 144 v rámci hesla *Dobšiná* uvádza aj názov ľadovej jaskyne pomenovanej podľa mesta, v ktorého blízkosti leží. Úradný názov tejto jaskyne je *Dobšinská ľadová jaskyňa*. Potiaľ je vec v poriadku. Turistom alebo tým, čo tade cestujú, resp. ľuďom, ktorí tam bývajú alebo pracujú, je však známe, že pri Dobšinskej ľadovej jaskyni je aj osada s tým istým menom. O písaní názvu osady platí to, čo Pravidlá slovenského pravopisu uvádzajú o písaní veľkých písmen vo viacslovných názvoch chápaných ako vlastné mená: „Vo vlastných menách obcí píšeme s veľkým začiatočným písmenom všetky plnovýznamové slová" (cit. vyd., str. 42). Prípad s Dobšinskou ľadovou jaskyňou je teda rovnaký ako príklad citovaný v Pravidlách slov. pravopisu na str. 39: *Štrbské pleso* (ale *Štrbské Pleso* — osada).

Z toho, čo sme tu uviedli, jednoznačne vychodí, že keď máme na mysli osadu, treba v spomínanom názve písať s veľkým začiatočným písmenom všetky jeho časti: *Dobšinská Ľadová Jaskyňa*. V tejto podobe by bolo potrebné zachytiť uvedený názov v ďalšom vydaní Pravidiel slov. pravopisu, a to tým viac, že sa názov *Dobšinská Ľadová Jaskyňa* nezachytáva ani v rámci súpisu slovenských miestnych názvov a obyvateľských mien, ako ich prináša *Slovník slovenského jazyka VI* (Doplnky a dodatky), Bratislava 1968.

Napokon tu možno pripomenúť, že Oblastný cestovný poriadok ČSD, platný od 1. VI. 1969 do 30. V. 1970, zostáva v písaní tohto názvu na polceste: v abecednom zozname železničných staníc (na str. 4) i v rámci príslušnej trate (na str. 167, 169, 170 a 172) sa uvádza názov železničnej stanice v podobe *Dobšinská Ľadová jaskyňa*, t. j. s veľkými začiatočnými písmenami v prvej a druhej časti, ale s malým začiatočným písmenom v tretej (poslednej) časti tohto viacslovného názvu. Aj toto písanie bude treba upraviť podľa zásady o písaní veľkých písmen vo viacslovných názvoch, ktoré chápeme ako vlastné mená.

Ján Kačala

Práter, z Prátra, v Prátri i na Prátri. — Viedenský Práter je známy v celej Európe. Kedysi dávno bol Práter pustou divočinou. Keď r. 1564 prišiel do hlavného mesta ríše Maximilián II., zaujalo ho toto priestranstvo a dal tu vybudovať rozsiahly park aj so slávnou Hlavnou alejou.

S miestnym menom *Práter* sa veľmi často stretávame aj v spisovnej slovenčine. Najmä pri medzištátnych futbalových stretnutiach československých a rakúskych futbalistov vo Viedni sa tento názov viedenskej štvrte, v ktorej sa nachádza i futbalový štadión, veľmi často vyskytuje v našej dennej tlači. V súvislosti s medzištátnym futbalovým stretnutím medzi rakúskymi a československými futbalistami v apríli 1970 niektoré naše denníky substantívum *Práter* zapisovali dvojako: s dlhým *á (Práter)*, ale aj s krátkym *a (Prater)*. Napríklad v bratislavskom denníku Pravda z 11. 4. 1970 bola táto veta: Prater *nám naznačí cestu*. S krátkou samohláskou *a* bolo toto miestne podstatné meno zapísané v uvedenom denníku aj 13. 4. 1970 v tomto súvetí: *Pred ôsmimi rokmi,*

keď sa naše mužstvo vrátilo z majstrovstiev sveta v Chile, pripravilo Rakúšanom na Prater *štadióne vo Viedni drvivú prehru 0 : 6.* Ten istý denník zo 14. 4. 1970 slovo *Práter* už zapísal s dlhým *á* v týchto vetách: *Hneď po zápase si rakúska televízia pozvala pred kameru najdôležitejších mužov deväťdesiatminútového boja na* Prátri. — *Ivan Hrdlička nechal o sebe silno znať v nedeľu na* Prátri. V tejto súvislosti zároveň chceme poznamenať, že v poslednej citovanej vete frazeologické spojenie *nechať o sebe znať* treba pokladať za neslovenské. Pisateľ ho použil pod vplyvom českého frazeologického spojenia *nechat o sobě znát, dáti o sobě znát.* Frázu typu *nechať o sebe znať* treba v spisovnej slovenčine vyjadriť frazeologickým spojením *dať o sebe vedieť,* resp. i spojením *upovedomiť o sebe, upozorniť na seba.* V denníku Práca z 13. 4. 1970 a zo 14. 4. 1970 sa názov viedenskej štvrte zapisoval s dlhou samohláskou *á: Zápis z* Prátra. — *Sklamanie z* Prátra *na stránkach rakúskej tlače.* S dlhou samohláskou *á* sme videli zapísané toto miestne meno aj v iných denníkoch a časopisoch: *V* Prátri *nevideli znovuzrodenie rakúskeho futbalu* (Východoslovenské noviny z 13. 4. 1970). — Práter *žije z minulosti* (Svet socializmu z 21. 4. 1970, str. 24).

Miestne podstatné meno *Práter* sa v nemčine zapisuje síce s krátkou samohláskou *a,* no na prvej slabike tohto substantíva je v nemčine prízvuk a aj výslovnosť slabikotvornej samohlásky je v nemčine dlhá. Podľa tejto prízvučnej a dlhej výslovnosti v nemčine zapisujeme v spisovnej slovenčine v prvej slabike miestneho podstatného mena *Práter* dlhú samohlásku *á.* V prvej slabike substantíva *Práter* ide totiž o slabiku otvorenú, ktorá sa v spisovnej slovenčine píše s dlhou samohláskou *á — Práter.* S krátkou samohláskou *a* možno v spisovnej slovenčine zapisovať miestne podstatné meno Prater vtedy, keď ho neposlovenčujeme, napríklad *Praterkabaret* (tu máme na mysli presný názov jedného zábavného podniku v tejto viedenskej štvrti, ktorý sa takto zapisuje aj v domácom jazyku).

I pri skloňovaní substantíva *Práter* sme sa stretli s rozkolísanosťou. V genitíve okrem tvarov *(z) Prátra* sme počuli aj tvary *(z) Práteru* i *(z) Prátera.* Miestne podstatné meno *Práter* sa v spisovnej slovenčine skloňuje podľa vzoru *stroj.* Cudzie slová zakončené na *-er* majú pri skloňovaní tzv. pohyblivé samohlásky, napr. *Dneper — od Dnepra, register — z registra, Jáger — z Jágra* i *z Jágru* a pod. Pohyblivá samohláska *-e-* je i v substantíve *Práter.* V genitíve miestneho podstatného mena *Práter* je pádová prípona *-a,* teda *z Prátra.*

Dokladový materiál nám ďalej ukazuje, že v súčasnej spisovnej slovenčine sa miestne podstatné meno *Práter* vo význame miestneho vzťahu spája s dvoma predložkami — *na, v: na Prátri, v Prátri.* Napr.: V Prátri *nevideli znovuzrodenie rakúskeho futbalu* (Východoslovenské noviny z 13. 4. 1970). — *V nedávnych rokoch vládli* v Prátri *zástupcovia viedenského podsvetia. — V tých „starých a lepších časoch" žilo* v Prátri *dovedna dvesto majiteľov rôznych búd a atrakcií — a nežili zle* (Svet socializmu z 21. 4. 1970, str. 25). — *Ivan Hrdlička nechal o sebe silno znať* (správne dal o sebe vedieť — J. J.) *v nedeľu* na Prátri. — *Hneď po zápase si rakúska televízia pozvala pred kameru najdôležitejších mužov deväťdesiatminútového boja* na Prátri (Pravda zo 14. 4. 1970).

J. Oravec (*Slovenské predložky v praxi,* Bratislava 1968, 62 n.) hovorí, že predložka *na* s lokálom v miestnom význame neustupuje ani hlavnej miestnej predložke *v.* Naopak, konkuruje s ňou. Pred istými menami sa ustálila iba predložka *na,* porov. *na kopaniciach, na salaši, na vidieku...* Inde sú možné

obidve, lenže s rozlišenou frekvenciou: *na dvore — vo dvore, na poli — v poli, na hriadke — v hriadke, na ulici — v ulici* . . ., alebo i s rozlíšeným významom: *na zemi — v zemi, na vode — vo vode, na stole — v stole, na šope — v šope, na ministerstve* (účelovo) — *v ministerstve* (miestne).

Pri miestnych menách podľa J. Oravca platí o používaní predložky *na* s lokálom to, čo o používaní predložky *na* s akuzatívom. Pripúšťa sa len pri celonárodne známych miestnych menách, napr. *na Slovensku, na Horniakoch, na Spiši, na Kysuciach, na Vrútkach, na Myjave* . . . Ináč sa podľa J. Oravca používa hlavná miestna predložka *v*.

V súčasnej spisovnej slovenčine sa však predložka *na* ustálila i pri málo rozšírených miestnych menách, napr.: Na Bazaloch *sa včera splnil len jeden predpoklad* (Pravda z 23. 4. 1970). Na vyjadrenie miestneho vzťahu v prípadoch *na Tehelnom poli, na Pasienkoch, na Juliske, na Děkanke* a pod. sa v spisovnej slovenčine používa predložka *na* (ide o štadióny na uvedených miestach). Z toho dôvodu možno považovať výklad J. Oravca za neúplný.

Predložku *na* s lokálom možno v spisovnej slovenčine použiť i na označenie miestneho významu s podstatným menom *Práter*, teda *na Prátri* popri hlavnej miestnej predložke *v — v Prátri*. Dokladový materiál nám ukazuje, že spojenie predložky *v* s miestnym podstatným menom *Práter — (v Prátri)* má význam „v zábavnom podniku" a spojenie predložky *na* so substantívom *Práter — na Prátri* — „na futbalovom ihrisku".

J. Jacko